

Др Мила Михајловић

ПОВЕСТ СРБА НА АПЕНИНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

OLTRE IL MARE

Издавачи

Архив Војводине

Oltre il mare

Главни и одговорни уредник

Др Небојша Кузмановић

Рецензенти

Др Дејан Булић

Проф. др Момчило Павловић

Проф. др Миливоје Павловић

Објављивање књиге омогућило је
Министарство културе и информисања Републике Србије.

Мила Михајловић

ПОВЕСТ СРБА НА АПЕНИНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Нови Сад, 2022.

ПРЕДГОВОР

У време када се на многим меридијанима улажу грозничави напори да се сагледају нова значења културе у контексту савремених социјалних, економских и политичких промена, др Мила Михајловић прихватила се за нас Србе посебно изазовне и актуелне теме.

Њен рукопис ослања се на сазнања и алате неколиких сродних или мање сродних дисциплина – не само, дакле, историје већ и културологије, психологије и социологије, а значајним својим делом односи се и на будућност – не само на прошлост и садашњост. Она показује да су релације између прошлости, садашњости и будућности замршене и узајамне. Увођењем реда у наша знања о прошлости, активно се скицира и будући положај не само српске заједнице у Трсту, за коју је овде написано да је најбројнија мањинска група у том граду, већ и српске групације у Италији која је, почев од 8. века, настајала у десетак великих таласа. На основу истраживања колегинице Михајловић, могу се доносити и уверљиви научни закључци о границама српског духовног простора и западној линији српске културе, духовности за коју је одавно речено да не живи само у времену, већ и у простору.

Докле се она територијално простире, то је и за Србију управо у ово време врло актуелна тема. Улажу се напори да се формулише и примени декларација о заштити српске културе, српског језика и српског писма, а не можемо нешто штитити ако не знамо тачно где се све налази и докле се распростире.

У нашим културно-политичким круговима све јасније се може чути да је, осим српског народа, и српска култура дијаспорична, и да се простире и изван садашњих административних граница српске државе. Није ту српски народ никакав изузетак, у сличном положају су и бројни други народи: јеврејски, грчки, руски итд.

Али, ми смо можда изузетак по томе што смо уместо културе сећања више неговали искривљено памћење, културу заборавља и незадрживе пролазности, што свесно – што несвесно, потискивањем или маргинализовањем групног и колективног искуства низа генерација до степена да се више не може препознати.

Књига др Миле Михајловић је снажно средство против заборавља јер нашу културну прошлост, а посебно културно памћење Срба у Италији, прати преко мреже кључних културноисторијских чињеница и синтетизује их у тешко обориве научне ставове.

Ауторка нам је, пошавши од прегледа теорија о колективном памћењу и култури сећања, презентовала целовиту слику и изрекла оцено о стању ове изазовне међугранске научне дисциплине на основу добро изабраних и протумачених примера из живота италијанске заједнице Срба, доводећи ту раније расуту, или непознату грађу, у смисаони поредак којим се сада могу бавити и други истраживачи.

Колегиница Михајловић је битно проширила оквир за истраживање српске културне прошлости, указавши на Трст и друге италијанске градове као на важна средишта српске културе. А та култура, познато је, има више концентричних средишта, од којих многа нису унутар садашњих граница Србије, и померају западну линију српског духовног простора за неколико стотина километара.

До сада је, као што знате, било општеприхваћено схватање да се стваралаштво Срба разастире од Сентандреје до Хиландара, и од манастира Поганово на истоку, до Крке на западу. То стваралаштво траје више од осам векова, а духовни лук српске културе разапиње се од Савиног „Житија Светог Симеона” и Доментијанових житија, преко надреализма, Андрића, Црњанског и Ћосића, до Кустурице, Величковића, Шобајића и бројних данашњих стваралаца због којих ми кажемо да смо и народ са културом, а не само с историјом. Основни конституенти духовног простора су сопствено историјско искуство, митови предања, српски језик и српска уметност, као и специфичан поглед на свет, а све се то, захваљујући истраживању Миле Михајловић, препознаје и у Трсту, те је логично да се он сматра најзападнијим српским културним средиштем, а не манастири Крка и Крупа.

Некада се мислило и говорило да је српски духовни простор непријатан, чак и милитантни појам, као што се и на Србе изван матице гледало кроз идеолошке наочаре, те су називани *избељилишћем* или *емијацијом*.

Данас су околности повољније. Србе изван матице обухватила је идеолошки неутрална грчка реч *дијасјора*, не гледа се толико селек-

тивно на културно стваралаштво настало у заграничју, ослабили су механизми наметања слике прошлости, а конституисала се и нова међугранска научна дисциплина, или под-дисциплина под именом култура сећања.

Својом добро написаном и лако проходном књигом, Мила Михајловић нам је понудила охрабрујућу и друштвеноинтегративну слику културне прошлости, као и нови појмовни, хронолошки и географски оквир за будућа, још дубља специјалистичка истраживања битних токова српске духовне повести.

Реч је о једној нежној, неконфликтној књизи која се клони непријатних оцена наших ранијих редукција у односу према прошлости, али је колегиница била умерено критична и према садашњем третману српске дијаспоре, не повећавајући друштвене напетости у овом осетљивом сектору чије економске, друштвене, културне па и емотивне ресурсе матица недовољно уважава и недовољно користи. Чињеница да је објављивање ранијих радова, па и ове књиге Миле Михајловић помогло Министарство за културу и информисање Републике Србије, потврђује да су те идеје пале у добру климу и да се у Србији назире крај селективном, редукованом памћењу прошлости, па и њене повремене злоупотребе у сврхе које су противне кључним циљевима српског народа.

Честитам аутору и издавачу и желим књизи лепу проходност кроз лавиринте не само прошлости, већ и садашњег амбијента у коме се – осим за територију и нафтне изворе, а у новије време и изворе водотокова – води љута, непринципијелна битка за оквире и видове колективног памћења.

Друга страна памћења је – заборав. Ова књига је нека врста пилуле против заборава.

Проф. др Миливоје Павловић

ПОВЕСТ СРБА
НА АПЕНИНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

УВОД: КУЛТУРА, ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ

*Само уз прошлости постоји будућности,
само тада се срце не мења.*

Отац Жика, храм Светог Уроша
у Урошевцу

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ КУЛТУРНОГ ПАМЋЕЊА

Термин *културно памћење* односи се, у ширем смислу, на видове свеукупне јавне употребе прошлости, а у ужем, он обухвата опис, кодификацију, складиштење, чување, тумачење и културну обраду људског сећања. Овај термин има своју културолошку, историографску, политичку и социолошку димензију. Ми ћемо се у овом раду бавити пре свега овом првом, иако је она у тесном преплету с осталима.

Према веома раширеном популарном суду, прошлост настаје у оном тренутку кад постаје очигледна разлика између јуче и данас. Сећање на прошлост, упркос томе, има снагу живота, а живот често арому успомена. Како је приметио наш нобеловац Иво Андрић у обраћању архивским радницима (1960), „само неуки и неразумни људи могу да сматрају да је прошлост мртва и непролазним зидом заувек одвојена од садашњице.”¹ Истина је, напротив – наставља Андрић – да је све оно што је човек некад мислио, осећао и радио нераскидиво уткано у оно што ми данас мислимо, осећамо и радимо. Задатак је науке, посебно оних дисциплина које су побројане, да уноси светлост истине у догађаје прошлости.

Историја културе је, дакле, сусрет данашњег доба с минулим епохама, дијалог старе и нове епохе.

Теорија познаје четири области спољне димензије памћења: миметичко памћење, памћење предмета, комуникативно памћење и културно памћење. Миметичко памћење је примитивни облик памћења и обухвата радње које учимо кроз имитирање. Човек памти и предмете којима је окружен и њихово меморисање је једна врста одраза њега самога, јер га сећају на његову прошлост, на претке. Истовремено, човек и комуницира, а ту способност, укључујући и језик, није развио самостално, већ у општењу, у комуникацији са другима, интеракцијом са члановима своје и других група.

Најсложенији облик памћења јесте културно памћење, јер оно обухвата све три претходно наведене области и надграђује се као предање

¹ Иво Андрић, „Уметник и његово дело”, 13. књига *Сабраних дела*, Београд: Група издавача, 1981, 334.

смисла. „Када миметичке рутине попримају статус ‘ритуала’, тј. када поред своје сврхе додатно поседују и смисао, излази се из области миметичког памћења радње. Ритуали спадају у област културног памћења пошто представљају приповедачке и предочавајуће облике културног смисла.”² Ово памћење је културно, јер може да се реализује једино као институционално, тражи кодификацију и систематизацију симбола смисла прошлости, а памћење је јер, у односу на друштвену комуникацију, функционише исто као и индивидуално памћење у односу на свест. Културно памћење је окренуто фиксираним тачкама из прошлости и у њему се прошлост, као таква, не може одржати. Културно памћење врши елаборацију прошлости у симболичке фигуре за које се лепи сећање (о местима, догађајима, личностима, датумима и сл.). Оно има и своје специфичне носиоце. То могу бити: свештена лица, учитељи, мислиоци, књижевници, научници, државници и сви други. Другим речима, културно памћење је прецизно одређени функционални оквир за стварање традиције, односа према прошлости и политичког идентитета.³

Резултати истраживања и анализа културне димензије Срба на просторима Апенинског полуострва треба да значајно допринесу спознаји домета српске културе изван граница матице, њено претакање и допринос целокупној националној култури, али и неумитни утицај на друштво у окружењу. Овај сегмент српске историје је неправедно запостављен сегмент српске националне културе, чије димензије увелико превазилазе уске пограничне просторе и значајно проширују национални културни круг.

² Јан Асман, *Култура сећања*, Београд: Просвета, 2007, 16–17.

³ *ibid*, 51–53.

Прошлост као друштвена творевина

Људско памћење је унутрашњи физиолошко-антрополошки феномен, локализован у мозгу појединца; он додирује област медицине која проучава физиологију мозга, неурологију и психологију те, као такав, не припада само научној грани културологије. Међутим, шта све памћење садржајно прихвата, како те садржаје организује и шта све може да сачува, није само питање унутрашњих капацитета и управљања појединаца, већ и спољних, друштвених и културолошких оквира.⁴

Током двадесетих година прошлог века, француски социолог Морис Албваш (Maurice Halbwachs, 1877–1945) први је развио тезу о друштвено условљеном памћењу. Основни став његове теорије јесте да се памћење код људи јавља тек у процесу социјализације. При томе, увек само појединац може да памти, али је његово памћење увек обележје колектива, групе у којој живи. Група не поседује властито памћење у биолошком смислу, али она одређује памћење својих припадника. Сећања, чак и она лична, настају тек кроз комуникацију и интеракцију у оквиру групе. Дакле, субјект памћења је појединац, али оно што он памти увек је у зависности од његовог друштвеног оквира који организује његово сећање. Другим речима, памћење настаје, живи и одржава се кроз комуникацију. Људи се сећају само онога о чему комуницирају и што могу да локализују у оквиру културног памћења. Појединац се сећа свог протеклог живота, али сећање на њега после његове смрти истиче специфични, културни елемент, садржине сећања на умрлог која остаје у свести колектива. Такво сећање, имплементирано културним обележјем, јесте културно сећање.

Културно сећање, дакле, одређено је просторно и временски, идентитетски је конкретно, селективно је и реконструктивно, и преноси се преко фигура сећања. *Фигуре сећања* су смисаоне формуле о некој садржини из прошлости. Наиме, сећање је увек конкретно. Да би садржај из прошлости ушао у сећање групе, треба да у конкретном облику представља неки догађај, неку особу или неко место. Да би се садржај задржао у сећању групе, неопходно је да буде обогаћен значењем, да се транспонује у неку подуку, појам, или симбол, односно, да добије

⁴ Асман, 2007, 34–35.

смисао и постане елемент идејног система неког друштва. Фигуре сећања имају временску и просторну компоненту, везане су за неки конкретни простор и за одређено време па, дакле, имају свој просторно-временски оквир.⁵ У простор спада све оно што особу окружује, што јој припада и чини ослонац њеног идентитета (нпр. календар, значајни датуми, одређена места и ствари и др). Тај идентитет је друштвено обележен, јер му значење и вредност даје колектив.⁶

Колективно памћење се држи својих носилаца и не преноси се произвољно. Оно је идентитетски конкретно, јер у њему учествују припадници групе, односи се на становиште једне стварне и живе групе. Фигуре сећања које чине колективно памћење су „модел, примери, они су увек нека врста поуке. У њима се одражава општи став групе; они не само да репродукују њену прошлост, већ дефинишу и само постојање групе, њене особености и слабости.”⁷ С друге стране, „друштвена група постоји као заједница сећања и своју прошлост заснива, пре свега, на основу две историјске тачке: на својој посебности и на свом трајању.”⁸ Група памти тако што реконструише прошлост. Ниједно памћење не може да сачува прошлост у свом оригиналном облику, већ памти и задржава „оно што друштво у свакој епохи може да реконструише у складу са својим спољним оквирима.”⁹

Однос историје и памћења

Широк је распон и број колективних памћења, али је само једна историја. Док група у свом колективном памћењу задржава само садржаје који је обележавају и њена су посебност преко које се препознаје у односу на све друге групе, бришући све остало, историја допушта само оно што сматра повесним фактумима, не допушта празнине и бележи чињенична стања и реална збивања. Историја одбацује сваку везу с једном групом или идентитетом и реконструише прошлост

⁵ *ibid*, 35–36.

⁶ Тодор Куљић, *Култура сећања*, Београд: Чигоја, 2006, 7–14.

⁷ Maurice Halbwachs, *La memoria collettiva*, Milano: Unicopli, 2007, 198; Асман, 38.

⁸ Асман, 2007, 39.

⁹ Halbwachs, 242; Асман, 42.

у идентитетски апстрактном приказу. Према томе, „историја није памћење, зато што не постоји универзално, већ увек само колективно и идентитетски конкретно памћење.”¹⁰

Историја и културно памћење се прожимају, али се историја од културног памћења суштински разликује по сазнајној усмерености, критици извора, емпиријској проверљивости, рационалној логичкој аргументацији, обиму и историчности контекста и дискурзивном закључивању.¹¹ Историјско знање увек је свесно сложености дешавања и има довољну дистанцу да сложеност сагледа из више перспектива и прихвати вишезначност (чак и моралну) мотива и начина понашања актера. Историчност подразумева узимање у обзир времена у ком збивања настају, а које се разликује од данашњице. Колективно памћење, међутим, упрошћава, запажа збивања из само једне, властите заинтересоване перспективе и не трпи вишезначност.¹²

На једној страни имамо много прича, у којима исто толико много група настањује своја сећања и слику о себи, а на другој историју, у коју историчари смештају чињенице скупљене из много прича.¹³ Или, како је то дефинисао Асман, тамо где се прошлости не сећају, тамо где она не живи, почиње историја.

Култура, историја и идентитет

Ако културу, у најширем смислу, дефинишемо као људску духовну стварност или као идентитет сваког поједница и народа, онда је култура – са свим вредностима које памти и преноси, ствара и завештава – битан чинилац, па и смисао људске историје, чији је о сновни задатак да благодари човека и хуманизује свет.¹⁴ Пошто се култура ствара у одређеним оквирима (простор, време, услови, околности и др), она увек има своју спољну и унутрашњу димензију. Ове две димензије

¹⁰ Асман, 2007, 43.

¹¹ Кулић, 2006, 132.

¹² *ibid.*

¹³ Асман, 2007, 43.

¹⁴ Петар Пијановић, *Српска култура 1900–1950*, Београд: Службени гласник, 2014, 7–11.

културе се у теорији често разликују појмовима *цивилизације* и *духовне културе* или *духовног простора*. У својој књизи „Српска култура 1900–1950”, Петар Пијановић каже да се цивилизација дефинише као спољни фактор, спољна димензија културе, оквир који је пружио услове, навео на потребу и створио вољу за исказивањем духовности – покретачке и креативне снаге културних творевина. Унутрашња културна димензија је духовна култура, саткана од суме културних творевина једног духовног простора. „Судбина је цивилизација да настају, троше се и нестају – наставља Петар Пијановић – али оно битно и највредније у њима постаје културни образац који као наслеђе остаје у духовној и културној ризници човечанства.” *Културни образац* друштвене заједнице чини свеобухватан и устаљен систем културе те заједнице, саткан од њене традиције, вредности, мишљење, понашања и поступака њених чланова, као израз наслеђених духовних вредности. Ове вредности формирају, обликују и одређују свест појединца, а он их стиче у властитом друштвеном окружењу, или их усваја из других култура образовањем и социјализацијом. Према томе, културни образац једног народа је скуп чинилаца који га формирају (наука, уметност, морал, вера, обичаји, образовање, привреда, политика итд), а то значи да чини и његово културно памћење као рефлекс историје и изграђеног система вредности, духовни и морални живот и стваралачке тековине, као вредности које га оплеменењују.

Појединац, као део друштвене заједнице представља и субјект и предмет културе: он културу најпре прима, да би јој потом дао властито обележје, усавршио је, оплеменио и пренео на друге. Таква усавршенија, оплеменења култура, утиче на своје оквири, развија их и шири, ствара нове околности, мења друштвене услове и потребе, па се тако појам културе у ширем значењу везује и за појам цивилизације, као спољне димензије културе друштвене заједнице. На тај начин појам културе у ширем значењу обухвата и све оно што означава појам цивилизација.

Ширина области коју култура обухвата представља тзв. *културни круг*, као предметно подручје културе. Пијановић наводи да је културни круг духовно и културно заједништво унутар уже или шире друштвене заједнице. Он је простор зрачења матичне културе једног народа. Културни круг се обично поклапа са географским простором на ком живи одређена хомогена друштвена заједница, али се често простор културног круга не може свести на простор неке државе. То је посебно случај код дијаспоричних народа или оних просторно и географски расејаних, где се културни круг види као духовни простор и духовно заједништво једног народа, а култура као њихов садржај.

Различите културе се међусобно прожимају са другим културама и на њих угледају. Унутар једног културног круга постоје разнолике зоне и културни слојеви из сфере националне и наднационалне културе. Тако се формирају оригиналне, оплемењене културе. Угледање на друге културе не мора да значи пуко преузимање и копирање других, већ обично представља основу за стварање неке нове, оригиналне и специфичне културе. О томе говори Јован Цвијић у студији „Географски и културни положај Србије” (1914), где каже да „примајући утицаје и импULSE из културније Европе, Србија их преиначава, уноси своју садржину и непрекидно тежи да створи тип државе према народноме духу. Истина има доста резултата материјалне културе и науке, који остају исти и унифицирају свет.”¹⁵

Ово преплитање, допуњавање и међусобни утицај различитих култура важи и за српски културни круг. Његов шири оквир је Европа, а ужи је средњоевропска, односно балканско-источномедитеранска културна зона. На овој територији су – како примећује Пијановић – упоредо са српском, настајале и у међусобном прожимању трајале и културе других народа. Средиште српске културе и српског културног круга пратило је српску државу, да би се током историје померало и у тешким моментима привремено везивало за неку од граничних тачака тог круга у културној историји Срба. Једна од тих тачака био је простор Апенинског полуострва.

Појединац или друштвена група кроз културно памћење формира властити културни идентитет. Без културног памћења, приморани смо на униформисање у туђе моделе личности и група, на прихватање туђих вредности. Одатле се закључује да губитак културног памћења значи губитак културног идентитета, а тиме и губитак аутономије и слободе, било појединца, било друштвене групе.¹⁶ Сећање, као основ и услов културног памћења, од виталног је значаја за опстанак друштвених група и народа. То је посебно важно уколико су друштвене групе мање и у ситуацијама већих друштвених потреса и миграција. Раздвојени од матице и у окружењу већинског народа, оне често не успевају да одрже и сачувају своје културно памћење и идентитет, па се асимилиују и губе, а каткат и дефинитивно нестају са историјске сцене.

На овом месту намеће се питање каква судбина очекује једну малену заједницу другачијег језика и друге вере од већине која је окружује. Може ли у таквим условима та заједница сачувати властити идентитет,

¹⁵ Јован Цвијић, „Географски и културни положај Србије”, *Сабрана дела*, књига 3, Београд: САНУ, 1987, 232.

¹⁶ Куљић, 2006, 11.

своје различитости и специфичности и колико дуго може да опстане? Какве јој околности погодују, а какве неумитно воде од интеграције до асимилације у већинско друштво, што значи утапање и губљење идентитета? Докле иду границе интеграције, а када и зашто се она неприметно претвара у асимилацију?

Овде све неумитно води ка културном памћењу, његовом значењу, елементима и функцији. Ако културно памћење видимо као друштвени апарат кодификације, складиштења, чувања и културне обраде прошлости, односно као прецизно одређени функционални оквир за стварање традиције, односа према прошлости и формирање идентитета, закључак наводи на постојање тог друштвеног апарата са свим својим функционалним структурама и институцијама комуникације. У специфичним ситуацијама и приликама у каквим се формирао културни идентитет тршћанских Срба, дакле у једној мултиетничкој средини унутар већинске италијанске културе, конфронтација српске са другим етничким групама је резултирала њеном јасном идентификацијом и идентитетом. Како би их средина лакше прихватила, дакле, ради боље и брже интеграције, та иста конфронтација је значила прихватање културних обележја већинског друштва, било оно аустријско или италијанско. У циљу постизања друштвеног успеха у туђој средини која је, поврх тога још и мултикултурална, што значи конкуренцију не само са већинским већ и са другим идентитетима, интеграција бива перфекционирана до крајности. У овом моменту, врло је кратак и неприметан корак до асимилације. Како до ње не би дошло, неопходно је постојање активног и функционалног друштвеног апарата заштите културног идентитета, као заштите културног памћења. И ово је, очигледно, била карика која је прекинута.

Никакво материјално богатство није било довољно да српским заједницама широм Апенинског полуострва замени и надокнади друштвени значај израчење пре свега световних институција националног идентитета, чији процеси живота и трајања сами по себи кодификују друштвено памћење и претварају га у културно, формирају духовну препознатљивост и доминантни морал друштвених група. Понављањем тих процеса, из дана у дан јача се и развија културни идентитет, непрекидно се ревитализује и штити, али и намеће окружењу обележја и културно памћење мањинске групе, па ту мањинску групу већина, као такву, и препознаје. Таквих световних институција српских досељеника на просторима данашње Италије или није било, или су оне биле кратког даха и привременог карактера. Да би се развиле и дубље

укорениле, овакве институције нужно траже везе, зрачење, пажњу, присутност, бригу и ангажовање матице.

А земља матица им није увек била на помоћи, па ни у Трсту који је најдуже одолевао притисцима асимилације. Устаничка Србија, потом кнежевина, па краљевина, потресана ратовима и унутрашњим политичким и социјалним превирањима, остала је далека, крхка и нестабилна. Ни у две Југославије није било упоришта и ослоња за тршћанске Србе. Закупљена властитим преживљавањем, Србија није имала ни снаге, ни времена, ни простора за проблематику дијаспоре. Без стимуланса и потпоре матице, распршеним српским заједницама на Апенинском полуострву било је скоро немогуће да, као друштвена и етничка група, опстану у већинском окружењу, да задрже сећање о себи као основу властитог идентитета. Препуштени сами себи, нису били у стању да обезбеде јасну препознатљивост и институционализују своје бивствовање у туђој земљи.

Кратак историографски приказ и методологија истраживања

Срби спадају у дијаспоричне народе. Од искона, српски народ се сели из најразличитијих разлога, добровољно или присилно. Масовније сеобе Срба са ужег простора Балкана теку од 1459. године ¹⁷ о којима постоје досада познати трајни историјски записи. То раздобље лутања и прихватања привремених духовних и политичких престолица траје, са мањим прекидима, све до средине 19. века, када Београд постаје главни град обновљене српске државе.

Италија је одувек била једна од најпривлачнијих мета српских исељеника. Српске културне споменике налазимо широм Апенинског полуострва и они сведоче о непрекидним везама и присуству Срба на овим просторима. Трагови присуства Срба и српске културе у Италији датирају из разних временских периода. Првих година 11. века се у италијанским документима наводе замак Београд и српска села на

¹⁷ Смедерево се 1459. године без борбе предаје Турцима, а српска деспотовина дефинитивно губи самосталност и пада под пуну турску власт.

простору данашње италијанске покрајине Фурланија – Јулијска Венеција. Позната је и сеоба Срба у северну Италију пар векова раније, крајем 9. и почетком 10. века, на позив бискупа из Аквилеје да се врате: тада су поново населили просторе на којима су раније живели, остале празне након пустоши коју је за собом оставила најезда Мађара (*Vastata Hungarorum*). Из широке архивске грађе из истог периода поуздано се зна да су Срби овде живели и неколико векова раније.

Срби су се досељавали и у друге крајеве данашње Италије. Само током 15. века, италијанска историографија је забележила чак седам сеоба Срба у јужну Италију. За овај период и за деспота Стефана Бранковића Слепог се везује и највећа масовност и концентрација српског народа у Италији. Београд на Варму ће двадесет година бити званична резиденција и двор последњег српског миропомазаног, па дакле легитимног српског деспота, и за то време ће бити један од центара европске политичке моћи. У овог граду су живела три српска деспота и четири српска светитеља. Један од потомака деспотових дворана, Тиберије Дечански, остаће запамћен као отац модерног италијанског кривичног права, а и данас једна од најзначајнијих грађевина Удина носи назив „Палата Београд” по свом некадашњем власнику, Хорацију грофу од Београда (на Варму), потомку једног од властелина деспота Стефана Слепог.

Најстарије писано сведочанство о досељавању Срба у средњу Италију датира из 1290. године, када су донети специјални закони који су изричито одређивали порез који су српски досељеници морали да плаћају. Многи од досељених Срба су постали богати и угледни, неки и племићи високог ранга. Градили су палате и цркве које су најчешће посвећивали Светом Николи и Светој Петки која је, међу досељеним Србима, била посебно омиљена. А славили су летњу, тзв. „малу” Свету Петку коју Католичка црква не признаје. Култ светитељке је међу досељеним Србима био толико јак и виталан, да се и данас присуство цркве Свете Петке, широм Апенинског полуострва, са црквеном славом на дан 26. јула, сматра као сигуран знак да су Срби у том крају боравили, саградили цркву и подарили своју духовност новој домовини.

За средњи и јужни део Апенинског полуострва се везују и дарови баснословне вредности српских краљица и краљева. Српска велика краљица Јелена (око 1236–1314), супруга краља Стефана Уроша I, даровала је римској цркве Светог Петра скупоцену икону Св. Петра и Павла која се чува у Ватиканким музејима. Од дарова да поменемо још неке од најзначајнијих: олтар у тешком сребру и злату са Космета са сценама из живота светог Николе, поклон баснословне вредности српског краља

Уроша II Милутина из 1319. и икону Св. Николе коју је српски краљ Стефан Урош III Дечански (1322–1331) подарио храму Светог Николе у Барију године 1327. у знак захвалности према Светом Николи који му је, по предању, вратио вид. Икона и данас стоји изнад олтара и гробнице. У ризници ове цркве се чува и оригинални пергамент српског цара Стефана Душана (Стефан Урош IV) са његовим златним печатом.

У Риму се налази гроб српске принцезе, а босанске краљице Катарине Косаче Котроманић (1425–1478), кћери Стефана Вукчића Косаче, херцега (војводе), витеза светог Саве и господара земље која данас по њему носи име Херцеговина. Мајка јој је била Јелена Балшић, кћер зетског великаша Балше Балшића и унука Јелене Лазаревић, кћери кнеза Лазара Хребељановића и Милице Немањић. Катарина Косача и данас, по својој последњој жељи, почива у цркви Санта Марија у Ара Коели, поред Римског Капитола, најзначајнијој цркви римског народа. Тирилични епитаф у ком за вечност поносно истиче своје српско порекло, а који је за живота сама себи исписала, је током времена нестао, али постоји сачуван његов препис.

За град Ђоја дел Коле у јужној Италији везује се најстарији запис српске епске песме. Песму је фонетски забележио италијански песник и путописац Рођери де Паћенца ди Нардо, дугогодишњи дворанин у служби напуљске краљице Изабеле Дел Балцо (1468–1533), супруге Фридриха I Арагонског. Открио ју је 1977. академик Мирослав Патић. Песма говори о истинитом догађају који се одиграо у Смедереву из година непосредно пре српске сеобе на југ Италије.

У покрајини Молизе, у средњеисточном делу Апенинског полуострва, било је у 14. веку девет српских насеља. Све до 19. века три насеља су успела да задрже свест о свом српском пореклу, сачувају језик и обичаје и преброде и победе проток времена и претње асимилације. Као најаутентичнији доказ њиховог српског порекла наводи се да они још увек за Божић „налажу заветни бадњак”.

У Матеру, град у камену на самом југу Италије и Европску престоницу културе 2019. године, од 1993. године уписан на листу светске баштине Унеска, Срби су стигли за време владавине Арагонских краљева, па населили и урбанизовали његов старији део. Документа матеранске катедрале из 1376. још не помињу Србе, али се зато у другој половини 15. века документују три, од укупно седам таласа српских масовних миграција на југ Апенина које су италијански историчари, како ћемо касније видети, у овом периоду забележили. Долазак Срба у Матеру може да се сврста у прву од тих великих сеоба, јер постојећи

документи указују да је 1493. године у Матери рођена бар једна генерација српских досељеника.

Срби су широм Апенинског полуострва оставили неизбрисиве трагове свог присуства и свог културног идентитета. Било да се ради о материјалним или нематеријалним културним добрима – о црквама, зградама, школама, маузолејима и гробљима, о предметима, о лично-стима или њиховим делима – најчешће се ради о културној баштини велике историјске вредности неизмерног значаја. Упркос томе, присуство и улога Срба у Италији је остало скоро неистражено и о томе се у Србији, баш као и у Италији, веома мало зна. Усахло у сећању земље матице, то српско национално културно благо препуштено је лаганој, тихој и неумитној асимилацији и утапању у туђе културно наслеђе. Тако се ови споменици српске културе у Италији, по законима културе заборава, више и не помињу као српски, нити се везују за Србију и Србе, без обзира на још увек присутне, недвосмислене индикаторе и карактеристике њиховог порекла. Обнављање и афирмисање огромне српске културне баштине у Италији представља захтеван подухват и прави научни изазов.

На страницама ове књиге, сачињен је приказ присуства током векова Срба и српске културне баштине на Апенинском полуострву, организован у три географске територијалне целине северне, средње и јужне Италије.

I. ТРАГОВИМА СРБА
КРОЗ СЕВЕРНУ ИТАЛИЈУ

I.1 ТРСТ

Најзначајније место, језгро и упориште српског културног памћења у Италији био је и остао град Трст, простор испуњен величанственим споменицима српске историје и културе, културног блага универзалне вредности оличеног, пре свега, у велелепној српској цркви, у њеној српској школи, јединственој библиотеци, ризници, архиву, монументалном гробљу, величанственим палатама које још увек носе српска имена својих оригиналних градитеља и власника.

Срби су у Трст почели масовније да се досељавају почетком 18. века привучени широким могућностима пословања, након што је 1717. године аустријски цар Карло VI прогласио слободу пловидбе по Јадрану, а две године касније прогласио Трст за слободну луку. Трговци и морепловци светског гласа, били су визионари модерног пословања и снажно допринели израстању Трста у највећу луку Хабзбуршке царевине и један од најзначајнијих европских центара пловидбе и пословања. Моћни и просвећени, током пуна два века били су креативни ствараоци културе Европе и света. Научници, мислиоци, политичари и државници, учествовали су у стварању уједињене и модерне Италије, али су својим неизмерним родољубљем истовремено били и кључни чинилац у формирању и изградњи српске националне државе и културе.

I.1.1 Црква Светог Спиридона

Материјална добит била је за тршћанске Србе у тесној вези са задовољењем њихових духовних потреба, а центар свега била је њихова црква. Прву цркву су саградили већ 1753. у заједници са Грцима. Подигнута је на најскупљем делу градског земљишта и уз новчану помоћ царице Марије Терезије, дакле само две године након што је царица Марија Терезија, својим царским указом (*Патент о толеранцији*), 20. фебруара 1751. прогласила право Срба да у Трсту оснују своју цркву, да имају свог свештеника и службу на властитом језику. Овај датум се бележи и као дан званичног формирања српске заједнице у Трсту.

Налазила се у близини Великог канала (Canal Grande), на месту где су биле старе солане и врло брзо је почела да тоне, па су Срби себи саградили нову. Градња нове цркве, велелепоног споменика српске културе, отпочела је 1861, а храм је званично отворен 20. септембра 1869. године. Ова српска црква и данас је највећа и најлепша црква Трста, једна од најлепших православних цркава света и културни споменик универзалне вредности. Духовност: вера и црква, биле су незаобилазна димензија живота тршћанских Срба.¹⁸

¹⁸ Више о тршћанским Србима у: Мила Михајловић, *Културно памћење тршћанских Срба*, Београд: Oltre il mare, 2017.

I.1.2 Српска библиотека у Трсту

Библиотека Српске православне црквене општине у Трсту је незаобилазна и драгоцену карика у ланцу српске библиотечке мреже старих књига које су дуго период времена штампане и објављиване изван српске државне територије.

Како је познато, прву српску ћириличну штампарију с покретним словима купио је крајем 15. века у Венецији Ђурађ, племићки син породице Црнојевић и последњи господар Зете. Пренео ју је на Цетиње где је, од 1494. па до 1496. коришћена за штампање црквених књига. Његови штампари, са свештеником Макаријем на челу, успели су да од 1494. па до 1496, када је под турском силом нестала и држава и штампарија, објаве пет црквених књига на српској варијанти старословенског језика. Пар деценија касније, између 1520. и 1563. године, још седам малих штампарија штампало је књиге на ћирилици у Горажду, Милешеви, Рујну на Златибору, у Грачаници, Београду, Скадру и Мркшиној цркви у Ваљеву. Под турском управом, ове штампарије су радиле коју годину, понекад који месец и укупно је на њима одштампано 40 књига. Тако да, од 1563. па све до 1832. године, када у Србији почиње да ради државна штампарија, српске ћириличне књиге су штампане искључиво у иностранству: у Венецији, Бечу, Будиму, Петрограду, у Јашију у Молдавији, у Лајпцигу и другде.

Прва научна библиографија српских штампаних књига, она која се прва стриктно придржавала правила савремене библиографије, изашла је тек 1964. године, а написао ју је доктор медицине, Ђорђе Михаиловић.¹⁹ У овој библиографији су први пут уведени и наслови из библиотеке Српске православне црквене општине у Трсту, па се за њу први пут и званично сазнало. Из библиографије Ђорђа Михаиловића сазнаје се да је у периоду од 1701. па до 1800. објављено укупно 408 српских књига. Од тога, за 48 књига нема потврда да ли још постоје, с обзиром да се о овим књигама сазнаје посредно. Од осталих 350 наслова књига, чак 28 се чувају у библиотеци Српске православне

¹⁹ Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд: Народна библиотека Србије, 1964, 383.

црквене општине у Трсту. То значи да се ради о јединим постојећим примерцима књига, онима којих нема, које не постоје ни у једној библиотеци на територији бивше Југославије, па дакле о културном благу непроцењиве вредности.²⁰

Библиотека Српске православне црквене општине у Трсту је створена средином 19. века на иницијативу татора српске тршћанске школе, Јована Николића и Јована Цветковића. Они су се обратили Управи СПЦО са молбом да се при школи формира изванредан фонд српских књига и стави на располагање српској заједници, што је било део активности ширења знања српског језика младих српских нараштаја у Трсту које је нагло опадало. Тако је 6. октобра 1841. званично отворена српска библиотека. У ту сврху, СПЦО је за куповину српских књига издвојила 500 форинти, а српске породице, настањене у Трсту, за неколико дана су библиотеци поклониле око 800 књига. Како прецизира г. Владан Релић, ранији председник СПЦО, рођени Тршћанин, велики библиофил и један од најбољих познавалаца књижевног блага СПЦО у Трсту, библиотека је од свог настанка била затвореног типа, није била отворена за јавност, већ је искључиво била намењена члановима српске тршћанске заједнице, са јасним циљем подстицаја и ширења знања српског језика и културе српске тршћанске омладине. Касније, 1907. године, отворена је у Трсту Српска читаоница којој је из библиотеке стављен на располагање изванредан број књига, али је и она била затвореног типа и била приступачна искључиво српској заједници и, по препоруци, појединцима који јој нису припадали. Тако је књижевно благо српске библиотеке у Трсту до данашњих дана остало неистражено.

Здруженим снагама Српске црквене општине у Трсту и државе матице, започет је рад на инвентару и попису књига које се чувају у три велике сале српске тршћанске библиотеке на Тргу Сант Антонио Нуово број 7. Овај огроман подухват је у току, посебно захваљујући раду Државног архива Србије и одлуци Народне библиотеке Србије да у свој електронски каталог унесе и библиографске податке целокупног материјала српске тршћанске библиотеке.

Одмакли радови су омогућили да почетком 2018. СПЦО донесе одлуку да први пут своју величанствену библиотеку отвори за јавност, што је учињено 1. фебруара исте године. Значај догађаја потврђује и велика свечаност организована тим поводом 5. јуна 2019. године. По речима директора библиотеке, г. Радета Илића, српска библиотека у

²⁰ Marija Mitrovic, „La biblioteca della comunità serbo-ortodossa nel contesto culturale serbo”, in *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana Editoriale, 2009, 175.

Трсту актуелно располаже трезором од 3.423 књиге у позајмном фонду, са још 4.000 књига у каталогу италијанског националног библиотечког система, а први пут је формиран и Дечји фонд са око 400 књига који је у сталном порасту. У фонду су и колекције старих, изузетно ретких и скупочених књига, од инкунабула (првих књига штампаних механичком техником покретних слова) из 1485. године, преко књига из 16. века, па све до чак 250 издања из 18. века.

I.1.3 Српске тршћанске палате

Пословни успех свих тршћанских Срба претакао се и у власништво у некретнинама. Део капитала улагали су у градњу или куповину кућа, зграда и палата. Претпоставља се да су тршћански Срби током два века саградили или купили шездесетак зграда и палата, од којих су многе и данас симбол и понос града. Тешко је одлучити које међу њима на овом месту поменути, али то свакако заслужује палата грофа Јова Војновића која је поседовала и велики парк, па ће у њему, крајем 19. века, бити смештен градски зоолошки врт.

Међу најлепшим грађевинама је и зграда коју је саградила породица Ковачевић у улици Торино број 34. Неко време, у овој згради је било седиште католичке бискупије. Данас здање припада председнику јеврејске заједнице, г. Марију Стоку, али понегде на таваници, још су видљиви иницијали Александра Ковачевића.

Прелепа здања су и кућа Кристифора (Риста или Крсте) Цвијетовића и она грофа Јововића. Палата грофа Јововића, саграђена 1780. године, данас се зове Палата Питери (Palazzo Pitteri). У њој је седиште државних канцеларија, а налази се са десне стране централног градског трга Пјаца дел Унита (Piazza dell'Unità), одмах до Градске куће.

Палата Цвијетовића је изграђена 1893. године по пројектима чувеног архитекте Де Брујна. Учитељ тршћанске српске школе, Димитрије Владисављевић, предлагао је Вуку Карацићу да кнез Милош Обреновић дође у Трст и да купи ову кућу.²¹

У кући Лазаровића, у улици Тригор број 9, седам година је станавао принц Максимилијан Хабзбуршки, од 1850. па до 1857. године, све док није саграђен замак Мирамаре у који се потом преселио.

Велелепна је палата коју је Александар Вукасовић тестаментом оставио Српској црквеној заједници, а која је још у првом листу градске грунтовнице уписана као њено власништво. Палата се налази на Тргу Светог Антонија, а у њој је и један од најстаријих и најчувенијих тршћанских кафеа „Звезда Северњача” (Caffè Stella Polare). Одмах до ове зграде, трговац Јован Николић је био власник целог блока зграда.

²¹ Marija Mitrovic et al., *Cultura serba a Trieste*. Lecce: Argo, 2009, 242–244.

На Пјаци Понте Росо је и Палата Куртовића коју је за своју породицу дао саградити 1777. чувени Јово Куртовић, један од пионира српске заједнице. У истој четврти, недалеко од куће Куртовића на тргу Понте Росо, налази се и нешто скромнија троспратна Палата Драгутина Теодоровића. У време када је подигнута, била је једна од најимпозантнијих зграда нове терезијанске четврти. Породица Драгутина Теодоровића није живела у овој кући, већ ју је обично уступала гостима. У њој су становали и Доситеј Обрадовић и Павле Соларић.

Српска фамилија Гопчевић оставила је Трсту Палату Гопчевића која заузима централни део дуж целе четврти Терезијана и гледа на канал Гранде. На фасади четвороспратне зграде налазе се четири статуе са ликовима кнегиње Милице, кнеза Лазара, Милоша Обилића и Косовке девојке.

У дому грофа Матије Ивановића, у Палати Ивановића, године 1933. и 1839. је боравио Петар II Петровић Његош који је свом домаћину посветио поезију под насловом „Глас становника гребена”.

Прекрасна Палата Вучетић саграђена је 1836. године по налогу Михаила Вучетића, родоначелника ове српске тршћанске породице чији је палата била дом. У овој згради, на броју 8 Обале Назарио Сауро у срцу града, данас се налази Покрајинска управа за јавне радове. До ње је Палата Јовановић, коју Тршћани и данас тако зову.

Не могу се заобићи ни Палата Рађеновића, Палата Бојовића, нити Палата Шкуљевића на тргу Венеција бр. 1. Њу је Ристо Шкуљевић купио 1876. године за 127.000 форинти. Ово здање и данас носи име „Палата Шкуљевић”. Палата је било прво седиште Конзулата Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца све до 1941, а у двогођу 1922–23, ту је службовао као вицеконзул Иво Андрић.²²

²² Михајловић, 2017, 186–188.

I.1.4 Српско гробље у Трсту

Године 1772. царица Марија Терезија је дозволила Србима и Грцима да имају своја гробља. Када се 1780. године српска црква раздвојила од грчке, тршћански Срби купили су 1785. године земљиште у делу града Баријера Векја (Bariiera Vecchia), тамо сместили своје гробље и сазидали гробљанску капелу.²³ Век касније, услед урбанистичког ширења града и Наполеонових закона који су тражили да се гробља изместе изван стамбених квартова, српска општина била је приморана да га опет премести, па је у ту сврху купљено земљиште у улици Дела Паче (Via della Pace). Уз гробље је 1825. године саграђена капела посвећена Светом Ђорђу и импозантна улазна капија са портирницом, по нацрту чувеног архитекте Ферарија. Сви посмртни остаци умрлих пренесени су са старог гробља у граду на ново гробље.²⁴ На овом гробљу сахрањени су изданци познатих српских тршћанских породица, чији скуповени, помпезни и богато украшени споменици сведоче о њиховој материјалној моћи, друштвеном угледу и престижу.²⁵

²³ Медаковић и Милошевић, *Летњојис Срба у Трсту*, Београд: Југословенска ревија, 1987, 124.

²⁴ *ibid.*

²⁵ Више о овоме: Михајловић, 2017, 217–229.

Српска православна црква Светог Спиридона у Трсту (Жељко М. Јовановић)

Српска православна црква Светог Спиридона у Трсту (Жељко М. Јовановић)

Унутрашњост Српске православне цркве Светог Спиридона у Трсту
(Жељко М. Јовановић)

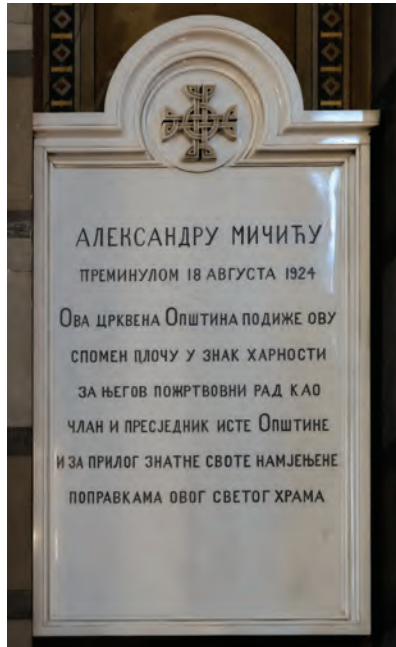
Иконостас Српске православне цркве Светог Спиридона у Трсту
(Жељко М. Јовановић)

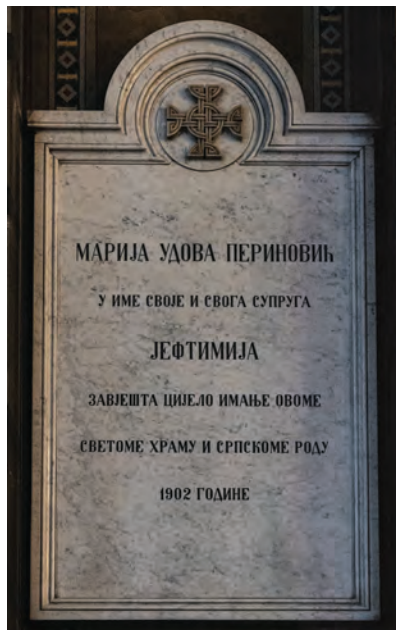
Портрет и спомен-плоча СПЦО у Трсту свом највећем добротвору
Ристу Шкуљевићу постављена 1904. године (Жељко М. Јовановић)

Спомен-плоча СПЦО у Трсту добротвору Јовану Милетићу
постављена 1882. године (Жељко М. Јовановић)

Спомен-плоча СПЦО у Трсту добротвору Александру Мичићу,
председнику СПЦО 1909–1912; 1921–1924. (Жељко М. Јовановић)

Спомен-плоча СПЦО у Трсту добротвору Марији Периновић
(Жељко М. Јовановић)

LA SCUOLA SERBA "JOVAN MILETIĆ" A TRIESTE NEL PERIODO 1782-1914

Sava Opat, allievo della Scuola serba "Jovan Miletić" nel 1849
Opat in età 422 x 300 mm, olio su tela, Trieste
(Trieste, Casa Museo di Sava ed Arca)

Evgenije Popović, allievo della Scuola serba "Jovan Miletić" nel 1853
Popović in età 470 x 300 mm, olio su tela, Trieste
(Trieste, Casa Museo di Sava ed Arca)

Regolamento per la Scuola albanese serbo-ortodossa in Trieste,
redatto dal sacerdote presbitero Vignati nella
Municipale Accademia popolare del secolo XIX
dalla
Regimentazione Comandante Trieste, 22 Marzo 1842
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

Regolamento della prima celebrazione della Festa di San Sava organizzata nella Scuola serbo-ortodossa in Trieste, in data del 14 (26 gennaio) 1880
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

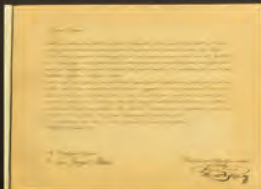

Monsieur Milovan Bulichovic (a destra) ed il sacerdote della
Comunità religiosa ortodossa albanese, davanti all'ingresso al sacro
della Chiesa di S. Spiridione, Trieste, 1 febbraio 1897
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

Registro di classificazione della scuola elementare serbo-ortodossa in Trieste, anno scolastico 1913/14
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

IL CORO DELLA CHIESA DI SANTO SPIRIDIONE A TRIESTE

Dedica del maestro Francesco Sinico a Giorgio Meksa, presidente della Comunità religiosa serbo-ortodossa di Trieste, Trieste, 24 dicembre 1886
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

Espressione di gratitudine della Comunità religiosa serbo-ortodossa italiana a Bruno Stauder per il pianimento dato in dono al Coro della Chiesa di S. Spiridione
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

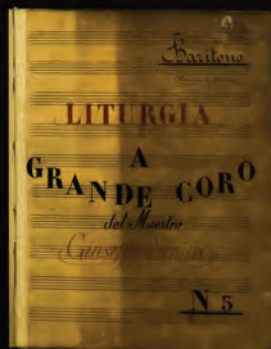
Giorgio Sinico (1866-1907), presidente del Coro della Chiesa di S. Spiridione a Trieste
(Archivio della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

Questa mia qualunque fatica che mi pregio di ressegnarle è il primo saggio da me tentato nella sacra armonia, generato dall'onore conferitomi di prestare la mia servit' alla spettabile Comunità Greco Illirica. Molti motivi mi indussero a farle omaggio di questa mia composizione come cosa che a niun altro piuttosto che a Lei ogni ragion voleva fosse dedicata; a dirittamente pensare, varrà per tutti questo solo riflesso; che il nostro canto ecclesiastico venne da Lui istituito e che mercè la valida di Lei cooperazione gode ormai di quella stabilità da potersene far legato a' posteri. Questo, se mal non mi appongo, è piu' che bastevole a guistificar la rispettosità mia offerta; resta ora soltanto sh' Ella Signore si degni accoglierla col solito suo aggradamento come fermento lo spero; sul riflesso che se non ha in se stesso il merito di tosto ferire, ha almeno origine nel mio ardentissimo desiderio di secondare la di Lei indefessa premura a maggior lustro della nostra chiesa e di attestar in pari tempo la mia gratitudine alla Comunità come di corrispondere a quella benevola fiducia che in me ripose nell'affidarmi la carica che copro.

Col segno della più alta stima ed intimo assequio
ho l'onore di professarmi
Trieste, li 24 Dicembre 1880

Al pregiatissimo Signore
Il Signor Giorgio Meksa

Umilissimo ed Obbligatissimo Servo
Franco Sinico
Meastro di Cappella

Liturgia di Francesco Sinico
(Libreria della Comunità religiosa serbo-ortodossa a Trieste)

Хор Храма Светог Спиридона у Трсту: Архив СПЦО у Трсту
(Жељко М. Јовановић)

Палата Шкуљевића на Тргу Венеција (Жељко М. Јовановић)

Палата Куртовића (1777), на Тргу Понтеросо бр. 6
(Жељко М. Јовановић, Трст)

Палата Гопчевића
(Жељко М. Јовановић)

Палата Ковачевића (Жељко М. Јовановић)

I.2 УДИНЕ

I.2.1 Београд на Варму: дом три српска деспота и четири светитеља

Београд на Варму налази се у покрајини Фурланија у близини Удина и има велики значај за српску историју, између осталог, и због чињенице да су њему живела четири српска светитеља. Реку понорницу Вармо, која тече североисточно од Удина и лева је притока реке Таљаменто у коју се улива непосредно пре Јадранско море, још Плиније помиње у својој *Историји природе*²⁶ под именом Варамус. Ту су се, на остацима преисторијских насеобина населили најпре Римљани, а за њима Лонгобарди, да би након пустоши коју је, крајем 9. и почетком 10. века за собом оставила најезда Мађара, тзв. *Vastata Hungarorum*, бискупи из Аквилеје овамо позвали Србе да се врате.²⁷ Заједно са бројним српским топонимима, замак Београд на Варму и истоимени град се помиње и у документу из 1001. године којим га цар Отон III поклања патријарху Јовану IV²⁸, али се из бројних докумената из 9. и 10. века поуздано зна да су Срби овде живели и неколико векова раније²⁹.

Око 1465. године град Београд на Варму је, заједно са целокупним феудом и свим припадајућим правима и привилегијама, купила грофица Катарина Цељска, кћер деспота Ђурђа Бранковића и рођена сестра деспота Стефана Слепог. Катарина Бранковић (1418/1420–1491/1492) је била млађа кћер деспота Ђурађа Бранковића и Јерине Бранковић (Ирине Кантакузине), кћери Теодора Кантакузина и унуке

²⁶ Plinio il Vecchio (23–79 d.C.), *Naturalis Historia*, Baro: Editore Cacucci, 2012, 320.

²⁷ Salvatore Errante Parrino, "Ortodossi a Belgrado di Varmo per Kantakuzina", *Messaggero Veneto*, Udine, 13.8.2005.

²⁸ Antonio Belloni, *Vitae partiarcharum Aquilejensium*, Bologna: Forni, 1980, 35–37; *Il Medioevo*, a cura di Cesare Scalton, Udine: Forum, 2006, 383–388.

²⁹ *Belgrado "dei sette castelli" e i Savorgnan*, a cura di Danilo Buccaro, Udine: Progetto Integrato Cultura del Medio Friuli, Scheda № 4.5.5, 2015.

византијског цара Јована VI. Ђурађ је био син Маре, најстарије кћери кнеза Лазара и кнегиње Милице, која се удала за Вука Бранковића.

Катарина се 20. априла 1434. године удала за моћног немачког грофа Улриха II Цељског (1406–1456). Гроф Улрих је био изузетно богат и власник огромних територија на простору данашње Словеније и Хрватске. Био је то сјајан политички брак који је српској деспотовини требало да осигура подршку са запада. Њена најстарија сестра Мара била је удата за Мурата II како би се Србији обезбедила заштита са истока. Млађи брат Катарине Цељске био је српски деспот Стефан Бранковић Слепи (1417–1476).

Катарина Бранковић је родила троје деце која су мала помрла. Била је изузетно образована и цењена владарка: по њеној наруџбини сачињен је 1453. године у Вараждину „Вараждински апостол”, руком писана српска православна литургијска књига. Исписала су је три преписивача 1453. или 1454. године. То је најстарији сачувани ћирилични рукопис са територије данашње Хрватске.

Уживала је изузетан углед и у Ватикану. Папа Пије II је за Катарину Цељску обичавао да каже да је „и лепа и поштена”. Заједно са сестром, султанијом Маром, помогла је при закључивању Цариградског мира након Млетачко-турског рата, а након Марине смрти, презела је бригу о светогорским манастирима.

Умрла је 1491. у селу Конче где је и сахрањена у цркви посвећеној Светом Стефану. Њено име данас носи српска православна општа гимназија у Загребу, а Митрополија загребачко-љубљанска додељује *Орден Канџакузине Катарине Бранковић*. Сматра се да је њена задужбина Манастир Рмањ у Мартин-Броду, на месту где Унац утиче у Уну.

Пошто деспот Стефан Лазаревић (1389/1393–1402/1427), Лазарев и Миличин син, није имао мушких потомака, престо деспотовине је прешао на побочну линију, односно на деспота Ђурађа Бранковића који је владао Србијом од 1427. до 1456. Деспот Ђурађ се женио два пута и имао је три кћери: Мару – удату за Мурата II, Катарину – удату за Улриха Цељског и Јелену, и четири сина: Теодора, Гргура, Стефана и Лазара. Из политичких разлога, Мурат II је заробио Гргура и Стефана и наредио да их обојицу ослепе.

Када је деспот Ђурађ умро, наследио га је најмлађи син Лазар, једини избегао турским осветама. Међутим, деспот Лазар Бранковић ће кратко владати. Умреће 20. јануара 1458, а наследиће га старији брат, Стефан Слепи. Устоличен и миропомазан у Смедереву по благослову Српског патријарха, деспот Стефан Бранковић Слепи је последњи ми-

ропомазани, па дакле, законити деспот српски. За време своје кратке владавине (владао је до 1. априла 1459. године када је збачен са престола), стекао је поштовање и дивљење народа, јер Смедерево није предао ни Турцима, ни Угрима.

Збачен са престола, деспот Стефан је 8. априла 1459. морао да напусти Смедерево и крене у прогонство које ће трајати до смрти Протеран из Србије, преко Хрватске одлази у Дубровник, па у Албанију, где се жени Ангелином, свастиком Ђурађа Кастриота – Скендербега. Са њом је изродио троје деце: Мару, Ђорђа и Јована. Заједно са Скендербегом пребациће се у средњу Италију где га, по добијеним привилегијама, прати велика војска и маса народа, о чему ће бити више речи у наредним поглављима. Ипак, за свој дом изабраће феуд Београд на Варму на северу Италије, посед који је у договору са њим купила, око 1465. године, његова сестра Катарина Цељска.

Куповина овог поседа није била случајна. Замак Београд са помоћним зградама, црквом Светог Николе и млином, дакле, требало је да постане нови дом деспота Стефана и његове породице. С друге стране, целокупно широко подручје око феуда је већ од много раније било насељено српским православним живљем, па се ова територија, у документима из 11. века, назива *Српским селима* (*Ville Sclavorum*)³⁰. У средњем веку и све до 17. века, у Дубровнику и у Млетачкој републици се под „Склавонијом” подразумевала само Србија, а „склавунски језик” се сматрао српски језик. Касније реч почиње да означава много шире подручје које задире и обухвата територију Балканског полуострва, а термин „склавони” да означава све оне који су отуда долазили.³¹

Замак Београд се први пут помиње у једном документу из 1001. године. Реч је о пергаменту којим краљ Немачке и цар Светог римског царства Отон III (980–1002) поклања, између осталог, и замак Београд патријарху из Аквилеје Јовану IV. Одмах потом, бискупи из Аквилеје су одлучили да поново населе ово подручје, остало празно након пустоши коју је за собом оставила најезда Мађара половином X века (*Vastata Hungarorum*), па су избегли српски живаљ позвали да се врати у своја напуштена села. Повратак Срба ће овом крају донети еко-

³⁰ Errante Parrino, 2005; Buccaro, 2015; Tito Miotti, *Castelli del Friuli* 2, Udine: Del Bianco, 1981.

³¹ Михаило Динић, „О називима средњовековне српске државе. Склавонија, Србија, Рашка” у *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXXII, св. 1–2, 1966, 26–34; Marko Šunjić, *O migraciji „de partibus Sclavonie” u Markama do polovine XV stoleća* (Ancona), Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 8 (1974–1975), 489.

номски процват, а на обале реке Таљаменто ће се вратити српска култура и српска православна црква.³²

Београд на Варму је био надалеко познат, био је један од најлепших и најбогатијих феудалних поседа у Фурланији. Централно место феуда представљао је замак, док је феуд обухватао више села која још увек постоје као топоними: Београд, Света Марица, Горица, Горичица, Градиште, Морава, Гобила, Бразда Мала, Поток. Убрзо по формирању, феуд је прерастао у утврђени град Београд, при чему је замак Београд био само центар артикулисаног система утврђених замкова. Имао је изузетан стратешки значај, јер је омогућавао контролу свих прелаза на реци Таљаменто – у то време једне од најзначајнијих саобраћајница које су повезивале унутрашњост Европе са Јадраном и Медитераном – и комуникације између речних лука Латизана и Страдалто.

Дуги низ година, град је био у поседу грофова из Горице, а када га је Катарина Бранковић купила, цела покрајина Фурланија била је у саставу Венецијанске републике. Венецији је ова куповина ишла у корист, па ју је свим снагама потпомогла. Наиме, Катарина Цељска, грофица и господарица Цеља и Славоније и бројних поседа у Штајерској и Далмацији, немачка бароница родбински повезана са скоро свим владајућим кућама Европе тога доба и принцеза Светог римског царства (*Sacrum Romanum Imperium*), била је и рођена сестра султаније Маре Бранковић, супруге Мурата II, па је Венецији била од велике помоћи као посредник при закључивању Цариградског мира након другог Млетачко-турског рата. Други Млетачко-турски рат трајао је од 1463. до 1479. године. У њима је Венеција изгубила низ поседа на Пелопонезу и Драч у Албанији. Након што су 24. маја 1453. Турци освојили Цариград, Венеција, којој је мир са Турском царевином био од огромне важности, иако у савезништву са Византијом, признала је турску власт документом о реципрочном признавању. Документ је 18. априла 1454. са султаном Муратом II потписао венецијански амбасадор Бартоломео Марчело (Bartolomeo Marcello). У више наврата су њени амбасадори између 1470. и 1472. долазили у Венецију, а Катарина је, заједно са сестром, водила венецијанске изасланике у Стамбол.³³ Осим тога, брат јој је био и деспот Стефан Слепи, који је са Скендербегом у то време управо био стигао у

³² Don Riccardo Floreani, *La Pieve di Rosa e il Comune di Camino al Tagliamento: storia di Belgrado e Varmo*, Udine: Tipografia Butazzoni, 1972.

³³ Момчило Спремић, *Повијест школе – К.К. Бранковић*, https://www.srpska-gimnazija-zg.org/?page=povijest_skole/biografija_k_k_b; Момчило Спремић, „Kantakuzina (Katarina) Branković”, *Smederevo: Mons Aureus: Časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja* br. 30, 2010, 81–108.

централну Италију у пратњи масе народа и велике војске, а по позиву и привилегијама Напуљског краља.

Деспот Стефан Слепи ће у Италију стићи на челу прве од укупно седам масовних сеоба Срба, колико су их збележили италијански хроничари током друге половине 15. века, о чему сведоче хронике Лоренца Ђустинијанија (1761–1824), учењака, путописца, биографа и правног стручњака Напуљског краљевства.³⁴ Те огромне српске миграције биле су део померања православног света пред најездом Турака и до њих је дошло на позив Арагонских краљева из Напуља. Напуљским краљевима су Срби деспота Стефана Слепог и Албанци Скендербега били преко потребни као одбрамбени бедем од Турака. Ђурађ Кастриот, познатији као Скендербег (1405–1468), води порекло од српске лозе Браниловића из Зете, био је борац против османлијских освајача, оснивач и вођа Љешке лиге коју су чинили албански и српски главари, и албански националног херој. Српски деспот и Скендербег не само да су били у блиским породичним односима, већ су били и у јаком политичком савезу, па су сеобама претходиле политичке погодбе са Арагонским краљевством и добијање гаранција о привилегијама и додели земље новим досељеницима. О овоме ће бити више речи у поглављу о присуству Срба током векова у јужној Италији.

Деспота Стефана је, као што је речено, пратила и јака војска и он је, по свему што је представљао, био важан војни, политички и дипломатски чинилац свога времена. Стога је Венеција, која је у рату са Турском губила, једну за другом, територије на Медитерану, све учинила да српски деспот, уместо у Напуљу, свој двор смести на њеној територији, у Београду на Варму, где су већ вековима Срби живели.

Деспот Стефан је био у сталном контакту и са Ватиканом, нарочито од избора за папу, под именом папа Пије II (1458–1464), чувеног хуманисте Енеје Силвија Пиколоминија. Папа Пиколомини је важио за једног од најобразованијих људи Западне Европе свога доба. Дуго година био је и секретар немачког цара Фридриха III Хабзбуршког (1440–1493) и одлично је познавао европска политичка збивања, посебно она на Балкану и у Србији, о чему је оставио много вредних података.³⁵

³⁴ Lorenzo Giustiniani, *Memorie istoriche degli scrittori legali del regno di Napoli raccolte da Lorenzo Giustiniani* Napoli: Stamperia Simoniana (1787); *La biblioteca storica e topografica del Regno di Napoli raccolta e pubblicata nell'anno 1793 da Lorenzo Giustiniani* (1793, остало у рукопису све до 1853. када је објављено); *Dizionario geografico-ragionato del Regno di Napoli* (1797–1802).

³⁵ Момчило Спремић, *Деспои Стефан Бранковић Слейи*, Глас CDXIV, Београд: САНУ, Одељење историјских наука, књ. 15, 2010, 131.

Заједно са Скендербегом, Стефан је био у контактима и преговорима и са моћним миланским војводом Франческом Сфорцом који је водио активну источну политику и залагао се за покретање крсташког рата против Турака³⁶, о чему ће такође касније бити више речи.

У одлуци деспота Стефана да се стабилизује на територији Венеције вероватно је превагнуло и то што је још од 31. децембра 1435. формално имао статус млетачког грађанина и племића, достојанство које се у Венецији високо ценило, па је сматрао и да ће уз помоћ тога у Венецији добити веће привилегије него на неком другом месту.³⁷ Да је тако и било, односно, да је деспот Стефан без сумње уживао заштити, помоћ и уважавање Венеције, сведоче бројна документа. Деспотови посланици су непрекидно путовали са његовим сестрама у Турску. Ишли су обично преко Дубровника, такође заинтересованог да одржи везе са Бранковићима.³⁸ У једном писму млетачких сенатора Стефановом посланику, обраћају му се као „амбасадору деспота Стефана”³⁹, а у септембра 1474, када су са деспотом разговарали око склапања мира са султаном, истичући како је „стари сарадник и најмилији службеник султаније” (Маре), замолили су га да саопшти султанији Мари њихову жељу да, у њихово име, склопи мир с Мехмедом II.⁴⁰

Деспот ће у замку Београд живети врло скромно. Но, трошкови издржавања великог двора и бројне војне посаде били су много већи од феудалних прихода. Није успевала да их покрије ни редовна новчана помоћ коју је добијао и од Дубровчана и од Венецијанаца, свесних колико им значе српски војни бедем и дипломатске услуге грофице Катарине и султаније Маре Бранковић. О политичкој важности Београда на Варму сведочи и податак да су Венецијанци на двору деспота Стефана држали свог сталног амбасадора. Познато је да је деспот Стефан на двору имао и личног секретара, а да је из Смедерева овамо собом донео и чувену породичну библиотеку.

Измучен и болестан, деспот Стефан Слепи, последњи српски миропомазани и законити деспот, остаће запамћен као најљући борац против Турака међу синовима Ђурђа Бранковића. Умреће у Београду на Варму 9. октобра 1476. Сахрањен је на свом поседу, у цркви Светог

³⁶ Franc Babinger, *Relazioni Visconteo-Sforzesche con la Corte Ottomana durante il secolo XV*, Atti del Convegno di studi su la Lombardia e l'Oriente, Milano, 1963, 8–30.

³⁷ Ibid, 117.

³⁸ Momčilo Spremić, *Beograd u Furlaniji* (1. izd.). Beograd: Muzej Srpske pravoslavne crkve, 2003, 4–5; *Деспои Стефан Бранковић Слейи*, 139.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid; Archivio di Stato di Venezia (ASV), Senato Secreta, XXVI, 140 r.

Николе које више нема. У каснијем периоду ће се у Београду на Варму помињати и црква посвећена Богородици, али је и она нестала.

После деспотове смрти, у замку Београд остаће да живе његова супруга Ангелина и деца. Деспотица Ангелина се за изгнаног српског деспота Стефана удала у Скадру, новембра 1460. године. Била је кћер моћног албанског великаша Ђорђа Аријанта Комнина, господара Коњуха, Елбасана и Шкумбе. Женидбом је српски деспот учврстио односе са Скендербегом са којим су га већ повезивали рођачки односи преко Скендербегове мајке Воисаве, кћери Гргура Бранковића, сина севастократора Бранка, намесника српског цара у Охриду.⁴¹ Наиме, Скендербег је био ожењен Ангелинином рођеном сестром. Браком се деспот Стефан истовремено ородио и са владаром Зете, Иваном Црнојевићем, за кога је била удата старија Ангелинина сестра Гоислава. Деспотица Ангелина је била изузетно образована, о чему сведоче и остаци њене личне библиотеке који се чувају у манастиру Круshedолу. У Албанији ће деспот Стефан и деспотица Ангелина сачекати рођење свог првенца Ђорђа и годину дана потом, почетком 1462, по препоруци Скендербега ће отићи у Напуљско краљевство, а одатле, годину дана касније, у Венецију да би се, по куповини Београда на Варму, тамо настанили.

Смрћу деспота, нестао је ослонац политичке моћи Београда на Варму. То се неминовно одразило на финансије двора, па је деспотица Ангелина убрзо остала без средстава потребних за издржавање не само двора и војске, већ и без средстава за живот. Тако ће убрзо морати да напусти Београд и 1478. је пронашла уточиште у Бечу код цара Фридриха III Хабзбурга. Он ће јој дати на уживање замак Вајтенсфелд (Weitensfeld) у Корушкој у ком ће остати све до 1486. године.

Замак Београд, двор и све деспотове поседе чувао је снажни српски гарнизон под командом капетана Ђорђа Гребелјана. Продор Турака Мехмеда II Освајача је у лето 1476. на мач и огањ ставио целу долину реке Соче и Таљаментa, али не и замак Београд који се Турци нису ни усудили да нападну.

У међувремену, финансијске потешкоће почињу да муче и Катарину Цељску. Због дугова пада у немилост новог турског султана Мехмеда II и бива утамничена у Цариграду. Одмах по избављењу, покушавала је да прода феуд Београд и новац подели са деспотицом Ангелином. О овоме сведочи скоро двогодишња преписка коју је водила са

⁴¹ Бобан Петровски, *Воисава Трибалда, Гері Касириојии Скендербеј (1405–1468)*, Материали од научниот сабир, по повод 600 години од његовото рагање, одржан во Скопје на 25. и 26. новембри 2005, Скопје, 2006, 67–78; Oliver Jens Schmitt, *Skanderbeg, Der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg 2009, 44–45.

Мехмедом II, деспотицом Ангелином, венецијанским сенаторима и грофом из Горице. Преписка око продаје Београда престаје око 1481, јер је те године султан умро.⁴² Интересантно је да је деспотица Ангелина у својим писмима молила грофа из Горице, бившег власника, да купи замак, јер је капетан Гребелан унапред одбијао да преда град сваком евентуалном купцу кога би послао султан.⁴³

Сигурно је да је 1485. Београд још увек био у власништву деспотице Ангелине. Те године га је она ставила под хипотеку. Наиме, бившем византијском племићу Матији Спандуђину (Matteo Spandugino) сада у служби Хабзбуршког двора, деспотица је феуд дала као гаранцију за позајмицу коју је од њега узела да би припремила мираз за кћер Мару. Мара се удавала за моћног грофа од Монферата⁴⁴, Бонифација III Палеолога, потомка Теодора, сина цара Андроника II Палеолога и Ирине од Монферата. Остао два пута удовац без деце, гроф од Монферата је имао 61 годину и ово му је био трећи брак. Венчали су се у Инсбруку 8. јула 1485. преко „представника” младожење који је остао у Монферату, где је невеста стигла после венчања. Без обзира на разлику у годинама (42 године), брак је био срећан. Мара је родила два сина, Гуљелма 1486. и Ђанђорђа 1488. који ће обојица владати као грофови од Монферата. Нажалост, Мара ће умрети од туберкулозе већ десет година након венчања, 27. августа 1495.

Исте године (1485) када је деспотица Београд ставила под хипотеку, умире деспот Вук Бранковић, познат у народу као Змај Огњени Вук⁴⁵, син слепога Гргура Бранковића, брата деспота Стефана Слепог, па је на престо српске деспотовине угарски краљ Матија Корвин 1486. поставио Ђорђа, старијег сина деспотице Ангелине. Деспот Ђорђе је добио у посед градове Купиник (Купиново), Сланкамен и Беркасово у Срему и сва друга места која су им припадала. Тако се цела породица преселила у Угарску. Замак Београд је већ био под хипотеком и није било наде да ће га деспотица икада више моћи да откупи. Нити јој је то више било у интересу. Стога је у ново уточиште деспотица Ангелина одлучила да пренесе и тело деспота Стефана који је више од десет година почивао у Београду на Варму и сахрани га у Купинику, у цркви Светог Луке. Убрзо потом, деспот Стефан је проглашен за свеца. Не

⁴² Спремић, 2006.

⁴³ Спремић, 2010.

⁴⁴ Монферато је историјско-географска регија у Пијемонту. Престоница грофовије била је од 1434. у замку Казале. Феуд је обухватао и територије данашњих градова Александрије и Астија.

⁴⁵ Вук Бранковић (1440–1485), српски деспот од 1471.

зна се тачно ко га је и када прогласио за светитеља, али се већ 1489–1490. на запису једног четворојеванђеља, он помиње као свети.⁴⁶

Као важно стратешко место, Београд на Варму ће још годинама бити предмет бројних ратовања и много ће пута прелазити из руку Хабзбурга у руке Венеције и обратно. Коначно ће, 1515. године дефинитивно припасти Венецији која ће посед поклонити племићу Ђироламу Саворњану у знак захвалности за одбрану града Озопо од аустријских трупа.

Ђорђе Бранковић је деспотску титулу делио са млађим братом Јованом. Почетком 1496, деспот Ђорђе се замонашио, узео име Максим, а титулу и сва овлашћења пренео на брата. Деспот Јован је био ожењен Јеленом, кћерком властелина Стефана Јакшића и унуком војводе Јакше из Јагодине са којом је имао пет кћери. Деспот Јован је 10. децембра 1502. изненада умро без мушког потомства, па је породица пала у немилост новог владара. Био је то Иваниш Бериславић коме је угарски краљ јануара 1504. доделио титулу српског деспота.

Деспотица Ангелина и јеромонах Максим су тако остали и без поседа, који је ишао са титулом, па је крајем 1505. или почетком следеће године, на позив господара Влашке, војводе Јована Радула Великог (Јован Радул IV прозван „Велики”, владао је између 1494. и 1508), јеромонах Максим Бранковић са мајком прешао у Влашку, носећи собом земне остатке оца Стефана и брата Јована. Војвода Радул је Максима поставио за митрополита влашке цркве. Познато је да је тамо неколико година обављао не само верске него и значајне политичке послове, осим што је основао и прву штампарију у Влашкој за штампање српских црквених књига.⁴⁷ Након смрти Јована Радула, монах Максим се вратио у Угарску, у Срем, где је између 1509. и 1512. године, уз издашну помоћ зета, влашког принца Јована Нагое званог Бесараб, подигао манастир Крушедол и ту положио тела оца и брата.

Јован Нагое Басараб, владао је Влашком између 1512. и 1521. године, у време највећег успона Отоманског царства, у време султана Сулејмана „Величанственог” чију је врховну власт признавао. Веома образован, био је покровитељ цркве и оснивач многих манастира. За њега је била удата ћерка деспота Јована Бранковића, Милица Деспина. Са њом је основао чувени манастир Куртеа де Арђеш у тадањој влашкој престоници у којој и данас стоје њихови портрети. Нагој и Деспина су имали петоро деце: три сина и две кћери. Нагоја је на престолу наследио син, Јован Теодосије, кога су Турци одвели у Цариград

⁴⁶ Спремић, 2010.

⁴⁷ Константин Јиречек, Јован Радонић, *Историја Срба*, II, Београд: Издавачка књижарница Геца Кона, 1922, 205.

и 1522. погубили. Две кћери Нагоја и Милице Деспине биле су такође румунске владарке: Роксанда је била удата за Радуа Афуматија који је пет пута био проглашаван за влашког војводу између 1522. 1529, док се друга кћи Стана удала за молдавског владара Стефана IV.⁴⁸

Милица Деспина је дуго надживела мужа и децу. Закалуђерила се и као монахиња Платонида умрла 1544. године. Две године потом, влашки митрополит је наложио да јој се тело пренесе у ктиторски манастир Куртеа де Арђеш где и данас почива уз мужа и децу. До данашњих дана је сачуван Деспинин вез, „фелон”, сачињен за цркву у Крушедолу, на ком је извезла имена чланова своје породице и датум 15. јуни 1519. (годишњица Косовске битке).

Деспинина сестра Јелена Бранковић, била је удата за молдавског владара, војводу Петра IV Рареша (владао је између 1526. и 1538. и 1541. и 1546), мудрог и образованог човека. Јелена је била велики мецена културе. У Ботоштану је саградила цркву на којој још стоји њено ктиторско име (*Jelena despotovna, gospođa Petra vojvode, dšti Joana despota*) и сачувани су портрети целе њене породице. Једну цркву подигла је и у Сучави. Забележено је да је Јелена помагала супругу и у званичној кореспонденцији, посебно оној на српском језику који је, у то време, био један од језика дипломатске кореспонденције на Отоманском двору. Молдавски писац Григор Урекеа је другом половином XVI века забележио да је следеће: „Петар Рареш договори се са својом женом Јеленом да султану Сулејману, турском цару, пошаље писмо са великим молбама да би се сажалио на њега и опростио му савијајући главу под цареву сабљу и да би послао писмо Јаношу (Запољи) мађарском краљу, како би му овај дозволио да напусти земљу и оде у Цариград и служи на царевјој Порти. И пошто је Јелена знала српска слова, она написала писмо цару, са много срџби и жалби.”⁴⁹

Телесну гарду Петра Рареша чинили су Срби. Игуман манастира Неамц по имену Макарије Србин, написао је, по војводином налогу, прву „Хронику Молдавије”. Обавештење о српској историји пружају три хронике Молдавије које су, у разним периодима, написали већ поменути Григорије Уреке, Мирон Костин и Јон Некулче. Вредна је помена и „Српско-молдавска хроника” из XVII века.⁵⁰

⁴⁸ Љубивоје Церовић, *Срби у Молдавији*, Београд: Министарство Р. Србије за везе са Србима изван Србије, 1997, 1–2; Душко Лопандић, „Везе наших и румунских владарски породица. Велике мајке Румунке”, 27.12.2007. <https://illyria.proboards.com/thread/285/veze-nasih-rumunskih-vladarskih-porodica>

⁴⁹ Ibid, 3.

⁵⁰ Ibid, 4.

Петар Рареш и Јелена Бранковић су имали петоро деце, три сина и две кћери. Сви су трагично изгубили живот, а Јелену су, са млађим сином војводом Стефаном, убили (удавили) властити бојари. Али то није био крај потомака Јелене Бранковић на престолу Молдавије. Њена кћи Роксанда, удала се за свог рођака Александра IV Лапушњана, који је два пута постајао војвода Молдавије. Њихов син Богдан IV, као и унук Александру V, такође су, крајем XVI века били владари Молдавије. Роксанда је 1567. године даривала манастир Милешеву, а њеном заслугом су на Молдавском двору прихваћени потомци Стефана Вукића Косаче, херцега од светог Саве. Прихватила је „три братијенца и двије сестре”, како пише у писму Дубровчанима из 1566. године које је написао Драгомир Србин. Били су то Георгије, Павле, Стефан, Катарина и Марија. Они су са Роксандом били у сродству преко породице Јакшића.⁵¹

Монах Максим, или деспот Ђорђе Бранковић, умро је 1516. године као архиепископ Београдски и сремски. Почива у својој задужбини, у манастиру Крушедолу, који је са мајком подигао. Његов брат, деспот Јован, био је последњи српски деспот из владарске династије Бранковића, легитимних наследника Немањића, ктитора Хиландара и свих других српских светиња. Његова задужбина су манастири Средиште и Месић.⁵²

Деспотица мајка Ангелина се замонашила у женском манастиру близу Крушедола. Умрла је 30. јуна 1520. Њене мошти се налазе заједно са моштима њеног сина, светог Јована деспота. За светитељку је проглашена заједно са синовима, такође незнано када и од кога. Њихове мошти биле су повезујући елемент, нит која је спајала њихове све бројније сународнике у Срему.⁵³ Култ преподобне мајке Ангелине је међу Србима брзо изграђен и постао један од најзначајнијих у Српској православној цркви. Повод томе био је њен тежак живот. Надживела је мужа, оба сина и кћер Мару. Три пута је преносила мужевљеве мошти и два пута тело сина Јована, увек у тешкој материјалној оскудици. За њихове кивоте везла је златним и сребрним нитима прекриваче.

Лик Свете мајке Ангелине налази се на свим иконама светих Бранковића и у радовима најзначајнијих српских сликара.⁵⁴ Као последњи

⁵¹ Ibid.

⁵² Стојан Новаковић, *Последњи Бранковић у историји и у народном њевању (1456–1502)*, Нови Сад: Српска штапарија дра Светозара Милетића, 1886; *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд: Завод за уџбенике, 2001, 149.

⁵³ Спремић, 2010, 142.

⁵⁴ Рад Јакова Орфелина у цркви у Марадику (1776), Ђуре Јакшића у Српској Црњи (1853), Паје Јовановића у Саборној цркви у Вршцу.

изданци лозе Немањића, ова четири српска светитеља нису имала локални већ национални значај, толико да су њихове мошти Турци, после битке код Петроварадина 1716. године спалили, након што су упали у манастир и издروбили их.

У Београду, средњовековном замку на реци Вармо, у граду у Фурланији кога више нема, живела су три српска деспота и четири српска светитеља: Свети Стефан Српски Слепи (слави се 22. октобра), Света Мати Ангелина Српска (слави се 12. августа), Свети Максим Архиепископ Српски (слави се 31. јануара) и Свети Јован Деспот Српски (слави се 23. децембра).

Од, некадашњег бисера средњовековних замкова и српског бастиона, Београда на Варму, остало је име, сећање, слава, прича и остаци зидина. У близини Удина, град Београд се одавно утопио у град Вармо, али у њему још постоји улица Београд, улица Замкова, улица Градиште, улица Светог Вида. Од славне средњовековне непобедиве тврђаве Београда остао је и један торањ претворен у црквени звоник. Стидљиве воде Варма још увек пониру и тек се пред море покажу. Све остало, однеле су бурне, мутне и силне воде реке Таљаменто.

1.2.2 Породица Дечани

За ове просторе у близини града Удине је тесно везано још једно име које недвосмислено указује на везу овога краја са Србијом: име Дечани. Градић на Космету, широм света је познат по српском манастиру Високи Дечани, задужбини српског краља Стефана III Дечанског и цара Душана. Манастир је саграђен 1335. године, а фреске су завршене око 1350. године. Сам краљ Стефан Дечански је поставио угаони камен, камен темељац, на овој цркви, а још 1330. је издао ктиторску повељу којом је богато даровао своју задужбину. Градњу манастира је, после смрти краља Стефана, довршио његов син Стефан Урош IV Душан. Велелепни споменик српске културе уздиже се у удолини крај речице Дечанска Бистрица у подножју масива Проклетија и део је Унескове светске баштине.

Дечани је у Италији име једног од отаца модерног италијанског кривичног права, Тиберија Дечани (Tiberio Deciani, 1509–1582), чији се отац Никола Дечанац појављује у Удинама првих деценија 15. века где 1426. добија намештење градског писара на коме остаје до 1482. године. Иако о њему нема других сачуваних писаних докумената, име Дечани, без сваке сумње, указује на његово порекло. То поткрепљује и чињеница о родбинским, политичким и економским везама српске круне и Венецијанске Републике у времену у ком је живео, али и вишевековно присуство српског живља на овом италијанском подручју, баш као и неопозиви српски топоними разасути по овом крају. Осим тога, то је било време када су бројни српски племићи са својим војним формацијама ступали у службу страних владара широм Европе. Са војском су, склањајући се од Турака, стизали и учени људи који су врло лако налазили запослење, па тамо заснивали породице и остајали. Асимилиација је током векова учинила своје, али су иза њих, као стамени чувари памћења, осим спорадичних писаних докумената, остала имена, топоними, палате и цркве.

Син Николе Дечанца, Тиберио Дечани, постаће славни венецијански адвокат, професор и правни саветник Венецијанске Републике и биће једна од најзначајнијих фигура италијанског хуманистичког

права свога доба. Његово дело, *Трактат кривичној йрава*⁵⁵, које ће постхумно објавити његов син Никола,⁵⁶ историографија правне науке сматра за први израз модерног италијанског кривичног права и означава прекретницу у италијанској правној пракси. Грофовску титулу витеза Светог Ђорђа добио је 1578. од наследника византијске краљевске куће Комнена и, исте године му и Венецијанска република додељује племићку титулу витеза Светог Марка. Његово име носи улица у Удинама.

Изузетно богат, Тиберио Дечани је надамак родног града Удина, у оближњем месту Мартињаку, подигао своју летњу резиденцију познату као Вила Дечани. Ову вилу у улици која носи његово име, Тиберио Дечани је купио око 1550. године и ондашњу сеоску кућу са широким околним поседом претворио у палату. На поседу Виле Дечани, налази се и црква Светог Николе из претходног, 15. века. Толики је историјски значај ове цркве, да њена слика заузима већи део грба општине Мартињака на чијој се територији налази. Интересантно је да је и у оближњем Београду на Варму у истом времену постојала црква посвећена Светом Николи и у којој је 9. октобра 1476. сахрањен српски деспот Стефан Слепи. Као што је већ претходно речено, ове цркве више нема.

Данас је Вила Дечани још увек летњиковац у власништву породице Дечани, у улици Дечани у Мартињаку. У засеоку Монтењако (Montegnacco), у оближњој општини Касако (Cassacco), налази се прекрасна палата породице Галичи Дечани (Gallici Deciani), грофовске фамилије у побочном сродству са породицом Дечани, који су такође потомци славног Тиберија.

⁵⁵ Tiberio Deciani, *Tractatus criminalis*, Venezia: Editio Princeps di Venezia apud Ioannem et Andreani Zenarios, 1590.

⁵⁶ Nicolò Deciani (1531–1618), правник. Био је адвокат у Удинама и оратор Венецијанске Републике.

I.2.3 Вила Италија у Мартињаку

Градић Мартињако у округу Удина везује се за Србе и Србију још једна палата и догађаји из новије историје. Реч је о Вили Италија и догађајима из Првог светског рата. У овој вили се, све време рата, налазила резиденција италијанског краља Виторио Емануела III који је, још првих дана сукоба, одлучио да се овамо пресели како би био што ближе фронту. У Вили Италија су се одржавали државни састанци, ту је краљ примао стране државнике и дипломате, а често је овамо долазила и краљица Јелена Петровић Савојска. У вили је, средином марта 1916. године, боравио и регент Александар I Карађорђевић, Никола Пашић, Слободан Јовановић и већи део српске владе.

Наиме, чим је главнина српске војске италијанским лађама била евакуисана са обала Албаније, регент Александар је пожелео да дође у Италију и лично се захвали италијанској круни, државном врху и народу. У том циљу је 16. марта 1916. допутовао у Рим са групом највиших српских државних и војних представника, задржао се пар дана у званичним разговорима, а потом отишао на север земље да захвали италијанском краљу. Виторио Емануеле III га је примио у Вили Италија где су уприличени свечани ручак и државни разговори. Са италијанским краљем је регент Александар обишао линију фронта, од врха Монте Кварин у Комонсу, па дуж средњег тока реке Соче, посетивши и војничке бараке италијанске пешадије концентрисане у близини места Санта Марија Ла Лонга. Из Мартињака је регент Александар отпутовао у Торино, па даље у Париз.

О боравку регента Александра I Карађорђевића и српске владе у Вили Италија сведочи дневник грофа Франческа Азони Авоадра, војног ађутанта краља Италије, у коме су збележени интересантни детаљи посете. Дневник је 2009. објавио његов унук Герардо од Азона Авоадро Малвазија (Gherardo degli Azzoni Avogadro Malvasia).⁵⁷ Да захвали Италији за избављење, посетио је италијанског краља у Вили Италији 4. септембра

⁵⁷ Gherardo degli Azzoni Avogadro Malvasia: *L'amico del re. Il diario di guerra inedito di Francesco Azzoni Avogadro, aiutante di campo del Re*. Volume 1. Udine: Gaspari Editore, 2009, 147–150. О овоме и у: Мила Михајловић, *Италијански морнари за српску војску: залаз хуманости у одисеји њакла*, Београд: Чигоја, 2017

1916. и црногорски краљ Никола Петровић. Боравио је у Вили Орњани у месту Плаино ди Пањако. Увек у народној ношњи, обишао је заједно са краљем Италије фронт на вису Сан Флориано дел Колио.

I.2.4 Палата Београд у Удинама

На Тргу Патријаршије (Piazza del Patriarcato) у граду Удине, на месту где је некада било седиште патријарха из Аквилеје, покрај Над-бискупске палаче налази се Палата Београд (Palazzo Belgrado). Палата је једно од бројних здања које је у Удинама, административном центру покрајине Фурланија, саградила моћна племићка породица Антониони. Подигнута је 1545. и током наредног века је више пута преуређивана да би, коначно, била претворена у велелепно здање. Остаће у власништву грофова Антониони све до 1807. када прелази у власништво племићке породице Београд, удајом Маргерите Антониони, последњег изданка породице, за барона Хорација од Београда. Од тада, палата дефинитивно мења име у Палату Београд које и данас носи.

У палати су боравиле значајне личности: папа Пије 1782. се ту зауставио на путу за Беч; у вили је боравио у више наврата и Франц II Хабзбуршки: 1816, 1819. и 1825; Наполеон Бонапарта је у два пута овде одседао: 1792. и 1807. У палати су боравили и Виторио Емануеле II (1866), Виторио Емануеле III Савојски и краљица Јелена (23. августа 1903). Од 1891. године, палата је седиште Округа Удина, а од 19. јула 2019. њен власник је Покрајина Фурланија – Јулијска Венеција.

Одакле је у Удине дошла племићка породица Београд, последњи власник Палате Београд, не може се са сигурношћу рећи. Основана је, међутим, претпоставка да ова племићка породица, очигледно српског порекла, потиче од неког од српских капетана у служби на двору деспота Стефана Бранковића Слепог у Београду на Варму. После деспотове смрти и продаје феуда која је уследила, па одласка српске деспотске породице из Београда на Варму, велики деспотов двор, бројни дворјани и војска, распршили су се широм северних простора Италије. Зна се да је 1430. године у племићки ред у Удинама убележена извесна породица Београд, што би могло да значи и да је родоначелник ове италијанске племићке породице, свакако био из Београда на Варму, српског порекла и веома имућан и угледан, толико да је могао да се наметне локалном племству и упише се у племићки ред. Потомцима ове племићке породице, браћи Бернардину Александру и Антонију Асканију, синовима Хорација од Београда који је ушао у посед палате која још увек носи

његово име, 15. маја 1825. аустријски цар је потврдио наследну племићку титулу барона, већ потврђену њиховом оцу 20. октобра 1816.

Писане хронике бележе да је ова породица добила племићку титулу и од Венецијанске Републике 1. фебруара 1772. од које је у посед добила у посед феуд Села (Villetta di Sella). Барон Хорацио од Београда, син Бернардина и племените Ане Јулије Флорио, оженио се 27. априла 1805. године Маргеритом, грофицом Антониони, која му је у мираз донела и чувену палату потом названу Београд.⁵⁸

Интересантно је да је у Удинама живела још једна племићка породица Београд, а да ове две породице нису биле у сродству. Родоначелник друге породице Београд, досељене у Удине и уписане у ред градског племства 1565. године, је гроф Леонардо (Леандра) од Београда.

Син грофа Леонарда од Београда и Ориције дел Торсо, даме такође високог племићког рода, је Алфонсо, рођен у Удинама 1542. године, што потврђује да се породица овамо доселила раније. Алфонса од Београда историја памти као чувеног правника, попут стрица му Ђузепеа од Београда (1510–1563). Обављао је многе важне дужности у градској управи, а октобра 1585. је био изабран да, као представник већа племића, у име Града дочека и поздрави Ђованија Гриманија, патријарха из Аквилеје⁵⁹: било је ово прво патријархово јавно иступање по именовању. Том приликом је дошло до сукоба између Алфонса од Београда и нешто старијег Николе Дечанског, такође члана племићког већа у Удинама, који је сматрао да њему, као старијем и познатијем правнику, припада право да прими и поздрави Патријарха. Потомцима Леонарда од Београда племство ће касније потврдити и војвода од Парме и Пјаћенце, Фердинанд I (браћи Јакову и Алфонсу од Београда, указом од 24. 8. 1777. године), као и аустријски цар 9. маја 1829 (Јакову сину Алфонсовом).⁶⁰

Потомак исте племићке породице Београд из Удина је и Пазино од Београда, рођен 1530. и лекар са дипломом чувеног Универзитета у Падови. Био је лични лекар венецијанског дужда Маркантонија Тревисана који му је био толико захвалан, да му је доделио грофовску титулу Златног витеза. После дуждеве смрти, 1554. године, др Пазино од Београда се враћа у родни град где ће, између Удина и Алника – у ком је породица имала летњу резиденцију – обављати лекарску професију. Умро је насилном смрћу 1587. као невина жртва омражености

⁵⁸ Schroder, Francesco, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle province Venete*, Venezia: Tipografia di Alvisopoli, 1830, 95.

⁵⁹ Giovanni Grimani (1506–1593), изданак чувене венецијанске племићке породице, био је католички патријарх Аквилеје од 1545–1550. и од 1585. до 1593.

⁶⁰ Schroder, 96.

становништва према његовој породици, чији су чланови били протагонисти бројних скандала.

Други познати потомак ове породице је Јаков од Београда рођен у Удинама 1704. Био је свештеник, језуита, математичар и астроном. Војвода од Парме, Филип I од Борбона, га је 1750. поставио за дворског математичара и свог духовника, а 1762. је постао дописни члан француске Краљевске академије наука у Паризу. Његова истраживања су омогућила помак у астрономским изучавањима, а 1761. године је успео тачно да одреди меридијан града Парме. Ово ће, много година касније, објавити и лист „Газета ди Парма”, потврдивши да је баш отац Јаков од Београда први пут с тачношћу доказао географску ширину града.

Када су из Парме током ноћи 8. фебруара 1768. протерани у Рим сви језуитски свештеници, био је међу њима и отац Јаков од Београда, а целокупна његова вредна библиотека од 717 књига је конфискована. После смиривања политичке ситуације, војвода од Парме ће му 25. августа 1777. доделити грофовску титулу, а потврдиће је и сенат Венецијанске Републике. Исте године ће гроф Јаков од Београда постати и члан Академије наука и уметности у Падови. Умро је у Удинама 1789. године. Његово име носе улице у Удинама и у Риму.

Мапа Београда на Варму, 1776.

Јурисдикција над Београдом на Варму

Грб Мартињака са црквом Светог Николе

Удине, Палата Београд

I.3 ВЕНЕЦИЈА

I.3.1 Венецијанка Ана Дандоло, прва српска краљица династије Немањића

Прва значајна српска веза са Венецијом свакако да је била удаја, 1217. године, Ане Дандоло, унукe славног млетачког дужда Енрика Дандола, за српског краља Стефана Првовенчаног, са којим ће изродити синове Предислава, потоњег архиепископа Саву II и српског краља Стефана Уроша I. Венчање Ане Дандоло и великог жупана Србије и Срема било је уприличено у Венецији, у великом стилу. Одатле су младенци државном великом галијом „Моченига” (*Moceniga*) коју им је за ту прилику Република Венеција ставила на располагање, отпутовали преко мора у Далмацију, па даље наставили пут копном за Србију.

Брак је требало да учврсти везе не само између Србије и Венеције, већ и Србије и Папске државе, те да ојача позиције Србије на Балкану и у Европи. Стефан Немањић је постигао договор са римским папом Хоноријем III да га призна за краља Рашке. Пошто је Стефан изразио спремност да се потчини Риму, папа му је доделио краљевску круну, тзв. „папски венац” и званично га признао за краља. Био је то огроман успех за српску краљевину. Папска круна је значила званично међународно правно признање Рашке: и као независне државе и као краљевине. Тако је те исте 1217. године папин легат стигао у Србију и, након што је Стефан Немањић примио католичанство, обављено је његово крунисање. Тим чином је Стефан Немањић постао први крунисани, овенчани српски краљ династије Немањића, те прозван „Првовенчани”. Истовремено, држава Рашка је 1217. године међународно призната и озваничена као краљевина.⁶¹

О детаљима овог важног дипломатског подухвата прецизно обавештава сплитски хроничар Тома Архиђакон (1200–1268) који је бележио

⁶¹ Andreae Danduli, *Chronica per extensum descripta*, Venezia, aa.46–1280, 1352, ristampa a cura di Ester Pastorello, Bologna: Zanichelli, 1958; Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, Split: 1266.

важне историјске догађаје свога града и целе државе (Венецијанска република), у шта засигурно спада и крунисање српског великог жупана. Тако је Тома Архиђакон забележио и да је у време припрема угарског краља Андрије Арпада за крсташки рат у Светој земљи, жупан Стефан, господар Србије и Рашке, послао угледне посланике Апостолској столици да од папе Хонорија III за њега затраже краљевску круну. Договор је био постигнут, па је папа је послао легата који је крунисао Стефана за првог краља Србије. Он такође бележи и да је краљевску круну тада примила и Стефанова супруга Ана, те да је то уследило одмах по склапању брака. То значи да је крунисању претходио Стефанов брак са Аном, а потом и његово одрицање од православља зарад круне.

I.3.2 Школа Светог Ђорђа и Трифуна или Школа Скјавона

Срби су у Венецији оставили многе трагове свог присуства, посебно од 1420, када је највећи део Боке Которске дошао под њену власт. Значајно је било присуство српског народа и културе у свим сферама живота Венецијанске републике и трајало је све до 1797. када Венеција дефинитивно нестаје са историјске сцене. О значају Срба у Венецији јасно сведочи „Рива де Скјавони” (Riva de Schiavoni), специјално резервисани део обале за упловљавање и пристанак српских бродова из Боке са робом и место трговине, али и улица Кала Загури (Calla Zaguri), названа именом познате племићке породице Загуревић из Котора. У Венецији је и Палата Ивановића из Доброте и гробница коју је у цркви Сан Ђовани Брагора (San Giovanni Bragora) за свог брата Ивана и пераштанске капетане подигао чувени поморац и ратник, Вицко Бујовић из Пераста.

Значајан споменик српске културе у Венецији је и црква братства Светог Ђорђа и Трифуна, позната и као Школа Светог Ђорђа и Трифуна или Школа Скјавона. Као што је већ речено, у то време је под „Склавонијом” у Дубровнику подразумевана само Србија, док је у каснијем периоду широм Апенинског полуострва тај назив означавао подручје „од ушћа Соче до ушћа Бојане” са целим залеђем у унутрашњости. У Венецијанској републици се термин Schiavonia касније усталио и као географски појам за целокупну обалу Истре, Далмације и Боке Которске, а реч Schiavoni за све оне који су долазили из тих крајева или из унутрашњости Балканског полуострва.⁶²

Невелика ренесансна палата у градској четврти Кастело (sestiere Castello) близу Риве де Скјавони (Riva de Schiavoni) поред моста Понте дела Коменда (Ponte della Commenda) било је седиште Братства Светог Ђорђа и Трифуна. Братство је било једно од најзначајнијих удружења српских исељеника у Венецији, место окупљања оних који су у Венецији боравили или су се тамо нашли у пролазу, махом радника и морнара. Основано је на скупу од око 200 истакнутих помораца из Боке и Далмације 24. марта 1451. године у сали Болнице Света Катарина.

Седиште Братства је испрва смештено у цркви Светог Јована од храма, у којој су братственици подигли олтар посвећен Св. Ђорђу и ту

⁶² Михаило Динић, поменуто дело; Marko Šunjić, поменуто дело.

имали право на неколико гробница, а окупљали су се у згради у близини цркве. Ту зграду су 1551. и купили, реконструисали и преуредили као цркву братства посвећену Светом Ђорђу и Трифуну. За реконструкцију зграде су ангажовали Ђованија Де Зана (Giovanni De Zan), тада најчувенијег венецијанског архитекту и пратомајстора Арсенала. Колики је био углед архитекте Де Зана сведочи податак да је Арсенал у Венецији је био највећи војнопоморски комплекс на читавом Средоземљу. Ново здање Братства Светог Ђорђа и Трифуна требало је не само да задовољи потребе заједнице у успону, већ и да буде потврда њиховог економског значаја и угледа.

Иако малена у сазвежђу венецијанске културне баштине, црква Светог Ђорђа и Трифуна има светски реноме због уметничког и историјског блага које чува. Једно од њих су радови чувеног сликара Карпаћа, што осликава богатство које су Срби уложили у своју цркву.⁶³ Црква чува и реликвију Светога Ђорђа. Године 1502. јерусалимски патријарх је на самрти Братству подарио реликвије светог Ђорђа, које је у Венецију донео и предао братственицима тадашњи капетан млетачке војске у Грчкој.⁶⁴

⁶³ Vittore Carpaccio (1465–1525), славни италијански сликар, насликао је између 1502. и 1507. у овој цркви једну од најлепших ренесансних сакралних целина посвећену приказима из живота Св. Ђорђа, Св. Трифуна, Св. Јеронима и Св. Августина.

⁶⁴ Giulio Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, Trieste: Edizioni Lint, 1974.

I.3.3 Венеција, центар српског штампарства 17. и 18. века

У периоду између 1563. па све до 1832. године, када у Србији почиње да ради државна штампарија, Венеција је била главна инострана база српског штампарства. У венецијанским ћириличним штампаријама су се још од првих деценија 16. века штампале српске књиге: најпре у штампарији Божицара Вуковића (1520–1540), а потом у оној Пана Теодосија, да би у другој половини 18. века штампање српских ћириличних књига у овом граду доживело врхунац.

У Венецији је штампано прво песничко дело у Срба⁶⁵, први српски буквар који је дуго био у употреби⁶⁶, први српски часопис⁶⁷, прва монографија на српском језику – зачетак српског историјског романа⁶⁸, књиге Павла Соларића⁶⁹, Доситејева „Етика” и „Востани Србије”⁷⁰, мноштво других књига и велики број српских уџбеника и текстова верског и световног садржаја. Између 1761. и 1776. године је у овој штампарији објављено око педесет „сервијанских” књига.⁷¹

Баш у Венецији је прву српску ћириличну штампарију с покретним словима, крајем 15. века купио Ђурађ, племићки син породице Црнојевић и последњи господар Зете. Пренео ју је на Цетиње где је, од 1494. па до 1496. коришћена за штампање црквених књига. Његови штампари, са свештеником Макаријем на челу, успели су да од 1494. па до 1496, када је под турском силом нестала и држава и штампарија, објаве пет црквених књига на српској варијанти старословенског језика.

⁶⁵ „Горестни плач”, Захарије Орфелин, 1761. Друго издање песме објављено је 1762. или 1763. под насловом „Плач Србији”.

⁶⁶ *Словенски буквар*, Захарије Орфелин, 1767.

⁶⁷ *Славеносербски маџазин*, Захарије Орфелин, 1768. Била је то прва српска световна и грађанско–просветитељска књига.

⁶⁸ *Жиџија Пејра Великог*, Захарије Орфелин, 1772.

⁶⁹ *Ново грађданско земљеописаније* штампано је 1804. и представља прву географију написану на српском језику, спис Адама Христијана Гаспарија кога је Соларић превео са немачког.

⁷⁰ *Етика* је штампана 1803, а „Пјесна на исурекцију у Србијанов” спевана је у Трсту у јесен 1804. године. Њу је Доситеј о сопственом трошку штампао у 20 примерака у штампарији Пана Теодосија у Венецији.

⁷¹ Моника Фин, „Венеција и српска књига”, у *Глас библиотеке*, Падова: Универзитет Падова, 1982, 96.

Пар деценија касније, између 1520. и 1563. године, још седам малих штампарија штампало је књиге на ћирилици у Горажду, Милешеву, Рујну на Златибору, у Грачаници, Београду, Скадру и Мркшиној цркви у Ваљево. Под турском управом, ове штампарије су радиле коју годину, понекад који месец и укупно је на њима одштампано 40 књига.

Од 1563. па све до 1832. године, када у Србији почиње да ради државна штампарија, српске ћириличне књиге су штампане искључиво у иностранству: у Венецији, Бечу, Будиму, Петрограду, у Јашију у Молдавији, у Лајпцигу и другде. Но, главна инострана база српског штампарства безпоговорно је била Венеција, где је још 1451. године основана Словенска школа Св. Ђорђа и Трифуна. Као што је већ раније речено, она је већ тада представљала бројну српску далматинску колонију, нараслу услед појачаног прилива досељеника, након што је Далмација доспела под доминацију Млетачке републике.⁷²

Нешто касније, године 1498, Веће десеторице (*Consiglio dei Dieci*) ратификовало је и формирање Школе Грка. Од тада су у регистрима Грчке школе забележена и српска имена. У првој половини 16. века Грчка школа има 23 српска члана: 11 мушкараца и 12 жена, чија је активност у политичком и привредном животу Венеције била веома значајна. Међу њима, за српско штампарство посебно је значајна личност Божидача Вуковића (1466–1539) који је једно време био и управник Братства, организационе основе Грчке школе.⁷³

Вуковић, пореклом из Подгорице, у Венецију је стигао са Цетиња које су Турци освојили, и оженио се млетачком племкињом. Од тада је имао обичај да се потписује својим латинизованим именом, Дионизио (Бождар) и жениним презименом, односно, као Дионизио Дела Векја (*Dionisio Della Vecchia*). Пошто у то време у поробљеним српским земљама нису постојале штампарије, Бождар Вуковић је у Венецији уложио капитал у штампарску делатност на ћирилици и између 1520. и 1540. године штампао српске ћириличне књиге. По његовим речима забележеним у предговорима дела које је објавио, циљ његове делатности није била зарада, већ жеља да буде од користи свом народу и српској православној цркви. Вуковићева штампарија била је активна готово четрдесет година и објавила је неке од најзначајнијих литургијских и верских књига на црквенословенском, у издањима која су по лепоти и квалитету остала непревазиђена.⁷⁴

⁷² Моница Фин, 80.

⁷³ *ibid.*, 81.

⁷⁴ *ibid.*, 84.

Иницијативе Божидача Вуковића на пољу издаваштва у многоне су допринела историји српске културе. Истакнути трговац, штампар и јавна личност, човек коме је и Карло V Хабзбург признао племићку титулу, Божидар Вуковић је неуморно одржавао везе са поробљеним српским крајевима. Његове књиге су дистрибуиране широм Европе и имале јак утицај на европском истоку, све до Балтика. После Божидареве смрти, његов син Вићенцо Вуковић и други наследници продужиће век штампарије скоро до краја 16. века. Једна књига објављена је и у 17. веку, тачније 1638. године.

На прелому између 17. и 18. века долази до паузе. Наиме, Католичка конгрегација за ширење вере је у Риму основала полиглотску штампарију којој је у овом периоду поверено штампање реформисаних литургијских књига намењених православним народима у Далмацији. Овакве реформисане књиге требало је, по намерама Римске курије, да помогну унијатизацију Срба у Далмацији и да умање политички значај Русије међу православним Србима.

Нови полет ћирилично штампарство за српску публику доживљава у Венецији у другој половини 18. века, у штампарији Димитрија Теодосија. Пореклом из Јањине и син богате грчке трговачке породице, Димитрије Теодосије се настанио у Венецији и успоставио круг утицајних пријатеља. Своју штампарију је отворио 1755, након што су му реформатори Универзитета у Падови усвојили молбу да буде уписан у Цех књижара и штампара и да оснује штампарију са „илирским” словима, те издали двадесетогодишњу привилегију штампања уз ослобађање намета. Тако је Теодосију омогућено да штампа на глагољци и на ћириличном „илирском” писму.⁷⁵

Димитрије Теодосије је био пословно везан за маркиза Пана Маруџија, такође пореклом из Јањине, изузетно значајну личност тога доба у Венецији не само због свог иметка, већ и због политичких веза са руском царицом Катарином Великом која га је 1768. године и акредитовала као свог дипломатског представника у Венецији и другим италијанским областима. На тај начин, Димитрије Теодосије је могао да располаже огромним средствима, махом из благајне маркиза. Његова штампарија је била изузетно модерна и опремљена. По техничкој опреми, умећу персонала и квалитету рада, била је на истом нивоу као и она која је штампала на италијанском језику.⁷⁶ Средином шездесетих година 18. века располагала је двома активним штампарским пресамма и имала дистрибуцију како у Венецији, тако у иностранству.

⁷⁵ Фин, 89–90.

⁷⁶ *ibid*, 93.

Током шездесетих година 18. века, Теодосије је започео сарадњу са војвођанским Србином Захаријом Орфелином који се тада скоро потпуно бавио књижевношћу и штампом. Орфелин је стигао у Венецију маја 1764. године и одмах ушао у службу штампарије Димитрија Теодосија, а убрзо је постао један од његових најближих и најдрагоценијих сарадника. У Венецији је 1768. Захарије Орфелин штампао три од својих најзначајнијих дела, међу којима и „Славеносербски магазин”. Иако је изашао само један број магазина, био је то први икада написани и објављени часопис на читавом словенском југу. У предговору, у виду манифеста, Орфелин износи основну идеју грађанске просвећености, идеју демократизације културе. Овај часопис је уједно и прва српска световна и грађанско-просветитељска књига.

У штампарији Пана Теодосија, Орфелин је штампао и књижице са својим стиховима, али и биографију руског цара Петра Великог, дело од 700 страница у два тома. Ова књига је штампана у два издања, од којих је једно било илустровано. То је била апсолутно прва монографија посвећена Петру Великом.⁷⁷

Својом издавачком активношћу Орфелин је, уз штампарску помоћ Димитрија Теодосија, имао прилику да из Венеције интензивно ради на ширењу образовања и на културној еманципацији српског народа. Објављивао је школске уџбенике и бројне текстове верског и световног садржаја. Посебно се залагао за секуларизацију садржаја књижевности насупрот заосталости црквеног клера и сматра се за једног од претеча великог културног преокрета код Срба, који ће их увести у панораму модерних европских културних токова.

У Теодосијевој штампарији су угледала светлост дана дела многих српских просветитеља, међу њима Павла Соларића, Атанасија Стојковића и Доситеја Обрадовића. Између 1761. и 1776. у штампарији Димитрија Теодосија је објављено око педесет „сервијанских” књига.⁷⁸

Димитрије Теодосије ће умрети 1782. године, али његова штампарија наставља да ради, а води је његов нећак Пано Теодосије који ће штампати књиге на српском језику до 1824. године.

⁷⁷ Mitrovic et al., 49.

⁷⁸ Фин, 96.

I.3.4 Венецијански буквар Саве Инока

Апсолутно први српски буквар штампан је 1597. године у Венецији, у штампарији Ђованија Антонија Рампацета (Giovanni Antonio Rampazetto 1582? – 1607). Буквар је написан на само два листа. Његов аутор био је Сава Инок, јеромонах манастира Дечани о коме нема других података, сем да је био родом од Паштровића. Бурна историја Балкана учинила је да буквар вековима остане заборављен. О њему нико ништа није знао све до 1893. године. Да постоји српски буквар скоро стотину година старији од Орфелиновог⁷⁹ из 1767, сазнало се сасвим случајно, када је руски конзул у Скадру поклатио факсимиле првог издања овог буквара, штампаног у Венецији 20. маја 1597. године, преводиоцу и новинару Окици Глушчевићу⁸⁰. Глушчевић, који је у то време преводио Толстојев „Рат и мир”, схватио је домете драгоценог поклона и исте године га предао Народној библиотеци Србије.

Десет година касније, 1903. године, буквар је званично у српску културну баштину уврстио Љуба Стојановић уписавши га у Каталог Народне Библиотеке Србије. Љубомир Стојановић (1860–1930) је био филолог и историчар, објавио је издања великог броја старих рукописа, докумената, записа, натписа, родослова и писама, каталоге рукописа Српске краљевске академије, Народне библиотеке у Београду и много другог. Од 1913. до 1923. био је секретар Српске краљевске академије наука, претече САНУ. Штампан је буквар Саве Инока у *Гласу Академије наука*, књига 66, страна 2224, 1903. године.

Коју деценију касније се сазнало и да је буквар Саве Инока био доживео још једно издање, штампано пет дана након првог, тачније 25. маја 1597. Примерак овог другог издања је у Дубровнику, где је био на пропутавању, купио 1921. Београдски инжењер Милорад Димитријевић, па га поклатио Народној библиотеци Србије. Од оба издања чувана у Народној библиотеци Србије, остало нам је само једно. Прво издање на два листа (четири странице) је изгубљено током немачког бомбардовања Београда, нестало у пламену Народне библиотеке 6.

⁷⁹ Захарије Орфелин (1726–1785), један од најзначајнијих стваралачких личности српске културе 18. века.

⁸⁰ Окица Глушчевић (1856–1898), српски новинар, књижевник и преводилац.

априла 1941. године. Срећом, сачуван је његов препис. Сачинио га је 1940. године истраживач Ђорђе Радојчић, који га је и фотографисао и описао. До данашњих дана је остао сачуван примерак другог издања на осам страна. На основу њега, Михаило Блечић, Стјепан Филеки и Оливера Стојадиновић су приредили репринт издање буквара Саве Инока које је 1991. године објавила „Политика”.⁸¹

Буквар Инока Саве се сматра за први српски ћирилични буквар и документ је непроцењиве вредности: он је кључно дело којим је означен почетак писмености у Србији. На првој страници буквара је исписано 37 слова азбуке, самогласници, затим слогови и имена свих слова, пар молитава за вежбање читања и бројеви за учење рачунања. Буквар је настао у време када је мало која европска земља располагала властитим училима, писменима или азбучницима, а посебност овог буквара свакако представља и методика писања. Наиме, први пут у Европи, у њему је примењен фонетски принцип читања. Такође, судећи по буквару, Инок Сава је био један од образованијих Срба тога доба, који је разликовао рускословенски од српског језика. При писању буквара, водио је рачуна да га приближи српском језику и учини да буде бар онолико српски, и близак српској деци, колико је то онај руски био за његове руске ученике. Посебна вредност буквара је и што омогућује данашњим филолозима да упореде оновременски рускословенски и српкословенски текст у штампаним књигама и уџбеницима, чиме се потврђује јединственост, посебност и оригиналност српског језика и писма.

⁸¹ *Први српски буквар Инока Саве*, Венеција 1597, приредио Михаило Блечић, Београд: „Политика”, 1991.

I.3.5 Захарије Орфелин, блистава звезда српског барокног штампарства и просветитељства

Захарије Орфелин је био један од најзначајнијих али и најнеобичнијих српских стваралаца. Средином 18. века, када су се српски писци могли на прсте да изброје и када су се књижевна дела појављивала тек с времена на време, личност и стваралаштво Захарија Орфелина испуњавали су српску књижевност у тој мери да га је Вук Стефановић Караџић чак истицао пред Доситејем Обрадовићем, Јован Скерлић га убрајао, уз Доситеја и Јована Рајића, у три најзначајнија књижевна делатника српске културе 18. века, док је слависта Добровски писао да „нова српска књижевност почиње од Захарија Орфелина”.⁸²

Захарије Орфелин је човек који је објавио и штампао прву књигу поезије у Срба и написао можда најлепшу српску књигу свих времена, животопис руског цара Петра Великог. Био је и бакрорезац, гравер, цртач, калиграф, члан Бечке академије уметности, коректор у Венецији и Бечу, лексикограф, преводилац, историчар, природњак, популаризатор науке, познавалац трава и вина, уредник, издавач, полемичар, путник и још много тога. Знао је руски, латински, немачки, француски. Створио је властиту библиотеку од, за оно време огромних, преко 200 књига, што је и једина збирка његових ствари сачувана до данашњих дана.

Рођен је у Вуковару 1726. године као Захарије Драгојевић, а о његовом презимену Орфелин, које је касније узео, постоје разне претпоставке. Презиме Стефановић, под којим се такође помиње, никада и ни на ком месту није употребио и оно није начињено према очевом имену.⁸³ Многе су непознанице о његовом животу, јер је и сам мистификовао свој живот и, незнано због чега, заметао трагове.

По властитом тврђењу, био је самоук, у шта је тешко поверовати, имајући у виду његово невероватно знање и образовање у многим областима. Свој књижевни, уметнички и стваралачки рад започиње 1757. године раскошном рукописном књигом „Поздрав Мојсеју Пут-

⁸² Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике, 2006.

⁸³ Отац му се звао Јован Драгојевић, а мајка Сена рођена Микшић.

родољубље српских црквених старешина, дубоко је бунтовничка и није за чуђење што су обе варијанте песме, на црквенословенском и на српском језику, објављене без потписа. Само на првој је била шифра „С.С.С” („Собствени Син Србији” – како се тумачи) и тек у новије доба је поуздано утврђено да је аутор Захарије Орфелин. *Плач Србији* је прва штампана српска књига са анти-аустријским осећањима и са израженим тежњама српског народа за пуном националном слободом.⁸⁵

*Како сѣаде Србиа, славна и ујодна,
са множесѣвом народа, бивша ѣређе ѣлодна,
ѣресилними цареви и храбри солдаѣи
сад у робсѣво друѣма морала се даѣи.*

*Плачуѣи, ах, ѣреѣорко, ѣлачем се дан и ноћ,
моју ѣерзам уѣробу, јер ја нејмам ѣомоћ;
који су ми од најѣре добри друзи били,
сад су ми се велики врази ѣојавили.*

*Славни моји цареви и вожди велики,
с мојих храбри виѣези и сини ѣолики
ошѣрим мачем ѣадоше у својој држави.
Ан, на жалосѣи ѣорку ми осѣај ја без салви!*

*Восѣок, заѣад, ѣолуноћ бојали се мене,
славне, храбре Србије, бивше ѣоѣда једне;
а сад сједим жалосна, у роѣсѣву ѣужеѣи,
и за мојој храбросѣју ѣреѣорко ѣлачуѣи.*

...

*Јадна чада у Турској, а ѣосвуда друѣа
сѣењуѣи ѣуѣио, жалосѣино, ах! ѣреѣорка ѣуѣа!
По ѣоликој ја слави и мојој храбросѣи
ѣоруѣана сѣшала сам, о мое жалосѣи.*

...

*Тко ми може довољно жарких суза даѣи,
ову моју несрећу довека ѣлакаѣи?
Више нејмам надежде, разве моју жалосѣи
сам ѣи, о вишњи Боже, ѣремени на радосѣи!*

⁸⁵ Захарије Орфелин 1726–1785, приредио Боривоје Чалић, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2011.

У посебним књигама штампаће Орфелин у Венецији и песме *Тренодија*, *Сјећовање*, *Пјесн историческа*, да би 1765. године, штампањем песме *Мелодија к њролећу*, завршио свој песнички рад.

I.3.5.2 Орфелин: претеча српске и европске књижевности за децу

Песма *Мелодија к њролећу* намењена је младом читалаштву и представља претечу и српског и европског стваралаштва за децу. Песма је објављена 1765. у Венецији и неколико пута је прештампавана. У овом контексту, не сме се сметнути с ума да у ово време ни у просвећеној Европи још није постојала књижевност за децу као посебан литерарни жанр. Треба замислити српски грађански сталеж у Аустријској монархији, на ветрометини утицаја, притисака, интереса и претензија, под монархијом Марије Терезије, окупљен око своје цркве и обасјан Русијом, те видети малобројну варошку српску децу и младеж како ову невелику песму Захарија Орфелина уче напамет и декламују:

*Слава Боју јединому,
који влада све ѿако,
и небје њему њредивному
благодарносѣ једнако,
а жели се свима срећно
восѣјевати мноѡљетно:
О златоје њролеће!⁸⁶*

I.3.5.3 Орфелинов Словенски буквар

У Венецији Орфелин ради као редактор и коректор Теодосијеве штампарије која у то доба доживљава највећи процват. Овде 1767. године Орфелин издаје и штампа *Словенски буквар* по ком су училе број-

⁸⁶ Љиљана Ђук, Riznica srpska, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=187.0>

не генерације деце. Године 1797. Орфелин штампа друго издање буквара. Овим букваром, Орфелин начиње питање српског књижевног језика. Књига је важила за први српски и уопште словенски буквар све до открића буквара Саве Инока, али и за прву српску књигу штампану руском грађанском ћирилицом.

У Венецији Орфелин приређује и издаје и прве српске уџбенике латинског језика, прве српске, данас несачуване календаре и низ других књига.

I.3.5.4 Први српски часопис и први српски сонет

У жељи да својим сународницима приближи достигнућа европске просвећености, 1768. објављује у Венецији први број *Славено-српској маџазина*. Био је то први икада написани и објављени српски и јужно-словенски часопис, па се Захарије Орфелин у историју уписује и као творац првог часописа у историји српске културе. Осим низа разних чланака из области географије, етике, економије, трговине, музике, сликарства, архитектуре, *Маџазин* садржи и песму – први сонет у српској књижевности, епиграме, па чак и приказе неколико књига. У часопису је посебно значајан Орфелинов предговор *Предословије*. У њему, на тринаест страна, Орфелин објашњава разлоге због којих је одлучио да покрене часопис и у ком духу ће га уређивати. Он каже да је часопис написао ради општеномодног добра и за просвећивање народа науком, а не због властите материјалне користи.

Предговор часописа представља програм књижевног рада, али је и прави проглас историјског значаја где се, први пут на српском језику, износе напредне и просветитељске идеје рационалистичког 18. века и где се први пут у српској књижевности развила мисао световне културе, рада за опште добро и за срећу људског рода, просветитељства за све сталеже, писања на народном језику, дакле свега онога чему ће се, нешто потом, посветити свим својим животним снагама Доситеј Обрадовић. Захарије Орфелин прославља ново доба што се рађа у Европи, богатој ученим и напредним људима, добу полета науке којом је одушевљен, јер доноси добро свим људима и зрачи просвету свим народима и свим сталежима. Зато се пише, наглашава Орфелин, тако да сваки може да разуме, народним језиком који је приступачан и најпростијим људима.

Нарочито је потребно да се наука и просвета схвате код једног тако запушеног и заосталог народа као што је српски, који је иначе „по природи најспособњејши к сваким наукама”, истиче.

Пошто је образложио своје просветитељске идеје, Орфелин у другом делу предговра пише да ће у часопису бити заступљене све врсте људског рода и културе, те позива читаоце на сарадњу и обећава им да ће све радове и преводе објавити „с потпуном верношћу”. Такође каже да се у часопису неће објављивати јавни спорови, страсне критике, нити други увредљиви написи и лични напади, да ће редакција бити предусретљива према читаоцима и да ће у њему моћи читаоци да саопштавају своја мишљења и примедбе.⁸⁷

Часопис је написан мешавином руско-словенског и српског језика. По садржају, часопис је модеран, за поуку и забаву, у стиху и прози, са прегледом нових српских књига. Уређен је по угледу на први руски књижевни часопис „Јежемесјачнија сочињенија” који је од 1755 до 1764. издавала Руска академија наука. По овом часопису, Орфелин је подешио и правац, основне идеје, терминологију, формат, штампу и садржај свог часописа. И сам предговор је написан по предговору првог броја руског часописа, одакле је Орфелин преузео главне идеје, нешто превео, друго одбацио и прилагодио српским потребама. Оригиналних састава нема, нити су текстови веће књижевне вредности, али је величанствена чак и сама замисао о покретању једног оваквог световног часописа, баш као и идеје просветитељства први пут изнесене у његовом предговору. Међутим, без широког круга читалаца и сарадника, али и без мецене који би му продужио живот, *Маџазин* је био преурањени покушај и остао на само једном броју.⁸⁸

I.3.5.5 Житије Петра Великог

Животно дело Захарија Орфелина је двотомна књига *Живоїи Пеџра Великої* објављена такође у Венецији, у штампарији Пане Теодосија. Штампана је у две варијанте, једној скромнијој и анонимној – коју није

⁸⁷ *Славено-сербски Маџазин 1768*, фототипско издање, Нови Сад: Матица српска, 1960, 96.

⁸⁸ *Славено-сербски Маџазин*, приредио Душко Певуља, превео Боривоје Чалић, Бања Лука: Центар за српске студије, 2018.

потписао, и другој луксузној и потписаној, са посветом царици Катарини Великој. Орфелинове илустрације у овој књизи, најбоље штампаној и по спољашњости најлепшој српској књизи тога доба, не показују само вештог мајстора, већ и великог уметника.

Књига је штампана 1772. године у две велике свеске на око 800 страна. Као што је претходно речено, Орфелин, аустријски поданик, чиновник код зависних српских архијереја у Угарској у времену када су се прогониле и строго кажњавале симпатије и везе Срба према Русији, на ову апологију руског цара није смео да стави свој потпис. Бар не на скромну верзију књиге. Али је потписао њено луксузно издање, богато опремљено, штампано на најфинијој хартији и са посветом царици Катарини Великој. На књизи о славном руском цару Захарије Орфелин је радио савесно и дуго: пуних пет година. Уз помоћ пријатеља, из Русије је набавио велики материјал. Прикупио је значајну литературу, читаву библиотеку књига и користио бројне изворе, руске и западноевропске, између осталих и дела Ломоносова и Волтера. Петра Великог је приказао не само као моћног, већ и као просвећеног владара и реформатора, који модернизује, јача и уређује земљу. У монографији, он пружа оригиналне податке о везама Срба са Петром Великим. Ово дело за Србе има значајну патриотску мисију, јер је на руском двору снажно скренуло пажњу на српски народ. Орфелин педантно бележи догађаје из живота руског цара, али и богато ликовно опрема књигу. За њу је израдио посебне бакрорезне карте, илустровао је портретима и медаљама, сачинивши право штампарско и графичко ремек-дело и најлепше опремљену српску књигу свих времена. Књига представља најбољи историјски рад у српској књижевности 18. века и зачетак је историјског романа у Срба. Толики је њен углед и значај у Русији, да је већ 1774. године прештампана и њоме се користио и Пушкин.⁸⁹

I.3.5.6 Повратак у Аустријску царевину и последња велика дела

Када 1770. бечки штампар Јозеф фон Курцбек (Josef R. von Kurzbock 1736–1792) добија привилегију за штампање ћириличних књига, значај венецијанске штампарије замире. Орфелин, већ болестан од туберкулозе, враћа се у Аустријско царство и настањује у Сремским

⁸⁹ Чалић, 2014.

Карловцима.⁹⁰ Због болести и финансијских тешкоћа, остаје без куће и иметка и живи по фрушкогорским манастирима. Почетком 1783. добија место коректора Курцбекове штампарије у Бечу. Прави планове, предлаже издавање српско-немачко-латинског речника, објављивање Библије и разних других потребних књига. Постаје члан Академије бечког мајстора Јакоба Матијаса Шмуцера (Jakob Mathias Schmutzer 1733–1811), првог бакрорезца царства. Аутоматски бива примљен у новоосновану бечку Академију слободних уметности. За свој уџбеник краснописа, *Славенска и влашка калиграфичка*, написан по поруџбини Илирске дворске канцеларије и отиснут 1778. са бакрених плоча, добио је награду од царице Марије Терезије. Пише тих година и представку Марији Терезији, сложену студију о стању црквено-просветних послова и јавног живота српског народа у Аустријској монархији с предлозима за решавање читавог низа питања. У том спису, оставиће драгоцену грађу за познавање друштвених прилика код Срба у 18. веку, сведочанство о изузетној обавештености и знању, али и о савршеном школастичком методиком расправљања.

У Бечу те године објављује и своја последња дела. Једно је први српски календар назван *Вечийи календар* где, уз стандардне календарске податке, даје и обимно поглавље о астрономији. *Календар* је читава енциклопедија у малом знања и духа времена, којом Орфелин у српско друштво уводи научне појмове о природи и свемиру, о астрономији, клими, физици, пише поуке о чувању здравља, истичући значај и предности науке и устајући против незнања и празноверја. За свој *Вечийи календар* Орфелин је израдио један од својих најуспелијих бакрореза, композицију *Сиварање светиа*, а пред смрт ће написати и *Молийву*, своје последње песничко дело.⁹¹

Запазио је и велики значај лековитог биља и написао књигу *Велики српски ѿправник* (1783), у којој је обрадио око 500 биљака, стављајући уз сваку и латински и народни назив. Таква књига са упутствима о лековитим дејствима и терапијама биљака је била уобичајена у Европи, али је код Срба то била апсолутно прва таква књига. Тек ће сто година касније, године 1883, Српски архив за целокупно лекарство штампати као посебно издање књигу др Саве Петровића *Лековийио биље у Србији*.

Исте године 1783, Орфелин је у Бечу објавио и своје последње велико дело *Искусни ѿдрумар*, књигу намењену виноградарима. Орфелин је књигу написао по немачким узорима и у њу уноси и своја вла-

⁹⁰ Фин, 86.

⁹¹ Боривој Чалић, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=187.0>

стита искуства и вероватно прве описе производње вина у Срему. Ни у овој књизи не остаје у границама уобичајеног, јер не нуди само уобичајени приручник, већ пише и о историји, месту и значају вина, о распознавању његовог квалитета, о уживању у вину и, први код Срба, пише странице о неговању укуса.⁹²

Тешко болестан, враћа се у завичај, најпре у Пакрац, а почетком 1784. у Нови Сад. Ту ће умрети 30. јануара, у самоћи, у сиромаштву и крајњој беди. Истог дана, Јован Рајић је записао:

*Умре љубезни мој браћо Захарија Орфелин
у Новом Саду, на епископском мајору, њребедно.*

И сам епископ Јосиф Шакабента, Орфелинов покровитељ, те године је био у финансијским неприликама и није успео да му помогне. Пар месеци пре смрти, молио је писмом Орфелин калуђере у Великој Ремети да му по некоме пошаљу звонце: „није више имао гласа, лежи у постељи, па кад га спопадне кашаљ и гушење – да може да позвони, да у помоћ дозове некога. Такво звонце, писао је, кошта у Бечу једну форинту. Али, Беч је далеко, а и кад би био ближе, он нема ту форинту.”

Нису стигли да му пошаљу звонце. Баш као нешто касније и његов савременик, Јован Соларић у Венецији, умро је сам и без гласа.⁹³

⁹² Сања Бајић, „Вечни календар Захарија Орфелина”, у *Расен*, <http://www.rasen.rs/2017/10/vecni-kalendar-zaharija-orfelina/#.XirqU0VCag>

⁹³ Миленко Бодирोगић, „Орфелиново звонце” у *Полићикин забавник*, број 3145, 2012.

I.3.6 Павле Соларић: српско просветитељство у Трсту и Венецији

Павле Соларић (1779–1821), чувени српски лингвиста, географ, археолог и песник, изданак српске свештеничке породице из Бјеловара, уз Доситеја Обрадовића и Атанасија Стојковића, сматра се највећим просветитељем свога доба. Између осталог, аутор је и књиге „Ново грађданско земљописаније”, прве географије написане на српском језику, која је имала огроман одјек у тадашњем српском свету и култури.

Соларићев боравак у Трсту тесно је везан за две личности: за Доситеја Обрадовића, са ким ће се баш у Трсту упознати у јесен 1803. године, и за тршћанску породицу Теодоровића. Пребогати трговци пореклом из Требиња били су у самом друштвеном врху тршћанске елите. Од три брата Теодоровића, посебно се истиче најмлађи међу њима, Драго, који се 1802. издвојио из породичне трговине и осамосталио. Исте године, у Трст стиже Доситеј Обрадовић и Драго му без оклевања, међу првима пружа материјалну помоћ. Врло брзо, за само годину дана, Драго ће постати велики пријатељ и мецена Павла Соларића, Доситејевог следбеника. У знак захвалности, Соларић ће тројци браће Теодоровића: Петру, Ђорђу и Драгу, посветити своје капитално дело „Ново грађданско земљописаније”.

Однос Доситеја и Павла Соларића био је више од односа учитеља и следбеника. Био је то однос искреног пријатељства и обостраног високог уважавања. Доказ о томе је равноправна сарадња на књизи под насловом „Мезимац”. Наиме, највећи део материјала за последње велико дело Доситеја Обрадовића прикупљен је у трогођу између 1803. и 1806. године, иако ће књига тек постхумно бити штампана у Бечу 1818, дакле седам година после Доситејеве смрти, у редакцији Павла Соларића, који ће написати предговор и дати књизи наслов. Дело садржи осамнаест од планираних двадесет глава друге књиге „Собранија разних наравоучетелних вештеј в позлу у увеселеније” и требало је да буде круна Доситејевог рада и његова „лабудова песма”, као одраз духовне и интелектуалне зрелости.

У годинама између 1803. и 1806, на дистанци између Трста и Венеције, развија се и учвршћује пријатељство двојице интелектуалаца и просветитеља. Соларић је време Доситеја оценио као доба просветљења нашег ума, доба када су Срби о свачему слободно мислили и када су почели употребљавати књижевност.

Дана 13. јуна 1806, Доситеј Обрадовић напушта Трст и одлази у устаничку Србију. Вече пред полазак, опростио се са својим пријатељима и сарадницима, међу којима је и Павле Соларић, који то вече описује у предговору књиге „Мезимац” Доситеја Обрадовића коју објављује 1818. године у Будиму. Од својих тршћанских пријатеља, Доситеј се опростио у чувеној кафани „Звезда северњача” (Stella Polare). И данас је то један од најпознатијих и најлепших тршћанских кафеа, а налази се у згради крај српске цркве Светог Спиридона и још је у њеном власништву. Ову зграду је Александар Вуксановић завештао Српској црквеној општини. У кафани су се овде састали после вечере, у ужем кругу најближих пријатеља. Било их је укупно тринаесторица, па је неки тршћански господин присутан у кафани приметио да је то нека „тајна вечера”. Соларић пише да је Доситеј говорио какав би требало да буде положај учених људи у ослобођеној Србији, да треба уредити да они не живе у беди и оскудици. Одлазак Доситеја био је инспирација неком од српских песника да напише песму „На одлазак Г.на Доситеа Обрадовича из Триеста”. Андра Гавриловић претпоставља да би аутор могао бити Соларић, Јован Дошеновић, Вићентије Ракић или Тома Милиновић, јер су се сви они *служили стиховима и њесници били* и наводи стихове:

*На одлазак Г-на Доситеја Обрадовича из Триеста
случив. в среду јунија 13-го 1806. гога.*

*Луна сије...
Са висине
Блаја неба зорно іледа,
Гди и ѡерси сердце ѡреда
У сузам' се сладким куйа –
Јер Он од нас сада сћуйа!*

*И зорњача...
Ведра лица
Всу селену сада здрави,*

*И њријазним воздух њрави,
Али једно само чује:
С бојом! С бојом – он њујује.*

*Сунце сија...
Са висине
Блаја неба зорно іледа,
Гди у њерси сердце ѡреда,
Уздах се у души скрио -
Срећан њуї! му свуда био!*

Било је то и њихово последње виђење. Доситеј је силно желео и инсистирао на доласку Соларића у Србију, до чега неће доћи. Исте године, Соларић је оболео од тада неизлечиве туберкулозе. Опет ће му у помоћ широкогрудо прискочити породица Теодоровић, која и том приликом исказује величину свог поштовања и љубави према младом српском просветитељу. Целу 1807. годину Соларић ће провести у Трсту, као гост породице Теодоровић.

Из овог тршћанског периода датирају две Соларићеве поеме, обе посвећене породици Теодоровић: „Посланица Драгу Теодоровићу Тријешћанину” из 1808. и „Пјесма о путешествију из Тријеста у весни” написана такође 1808. Обе поеме су ода пријатељства према породици – добротвору и према граду Трсту. Из „Поеме о Трсту” провејава дивљење према тршћанским женама чија имена се у поезији не наводе. Сигурно је да је међу њима блистава фигура Драгове супруге Софије Теодоровић, рођене Мекша, коју у „Посланици Драгу Теодоровићу” Соларић приказује као пример жене, супруге и мајке. Софија Теодоровић је била двадесет година млађа од свог супруга Драгутина. Била је лепа, образована, духовита и, осим српског и италијанског, говорила је и немачки језик. Софија Теодоровић ће током времена одржавати сталне контакте са Соларићем. Њој ће 1809. песник посветити превод са француског (оригинал је на енглеском) књиге „Мирољубац индијски” Филипа Честерфилда и то је последња посвета породици Теодоровић.

Павле Соларић ће умрети у Венецији, на Богојављање, 18. јануара 1821. године, у тешком сиромаштву и у самоћи. О његовој смрти горњо-карловачком епископу Лукијану Мушицком, писмом од 2. фебруара 1821, јавља тршћански лекар, др Димитрије Фрушић:

Наш велики ѡријатїељ и блаїодјеїељ, їосїїодин Соларић, ѡресїавїо се на дан нашеїа Боїїјављеїиїа. Боловао је од суве болесїи више од 4

месеца не дијавиши се са њосијеље. Крајња ѿа је нужда морила до саме ѿлади. Све ѿа је осѿавило живо, шѿио је наше било. А од Енѿлеза лорда Гилфорда ѿомоћи ѿримаѿи у шѿерлиѿама одбаѿивао је ѿод изѿовором да, код своји, у нужди неће ѿроѿасѿи. А ѿред саму смрѿи, кад је амо ѿреко мене ѿисао молећи за 200 форинѿи сребра у зајам да добије, није ни добра одѿовора дочекао. Да није мене било, моѿа ѿријѿијеља Косѿије Радосављевића, касира Ризнићева, и Максима Ножинића, лајѿнаниѿа ликанске реѿименѿије, који смо му месечно 20 форинѿи – има веће 7 месеци – шиљали, и ѿоследњи ѿуѿи на два дана ѿред смрѿи ѿеѿову 100 форинѿи изричиѿи дали, заисѿа би, уѿраво рећи, од ѿлади умреѿи морао.

Овом великану српске културе не зна се за гроб.

1.3.7 Однос Венеције према српском штампарству

Иако је своје српске поданике сматрала верским шизматичима и на својој територији никада није признала Српску православну цркву, нити Пећку патријаршију као црквену установу, Венеција је увек одобравала, па и подстицала, њихово право на штампање књига на српском језику и писму. Када Отоманска царевина буде укинула Патријаршију 1767, Срби са венецијанске територије окрећу се Карловачкој митрополији, основаној 1708. године, чији је положај и деловање, за разлику од Венецијанске републике, у Аустријској царевини био и званично потврђен. Такође, аустријске власти нису наметале употребу немачког језика, што је то био резултат аустријског управног прагматизма, баш као и признавање права мањинама на своју цркву и вероисповест. С друге стране, међутим, аустријске власти су доследно одбијале право Србима на ћириличну штампарiju и на сваки начин су покушавале да ометају и онемогуће штампање српских књига. Разлози за то могу бити политичке, идеолошке и економске природе.

На прагу 18. века, после великих промена насталих масовним померањем народа из окупираних српских простора у Аустријско царство, појавила се код Срба потреба за адекватном штампарijом која би одговорила на њихове верске и образовне потребе. Српска интелектуална црквена елита се за то залагала од првих година пресељења, али су покушаји Арсенија Чарнојевића III, Исаије Ђаковића и Мојсија Петровића да добију одобрење од аустријских власти остали узалудни. Кад је Аустрија признала српску православну цркву, било је то из разлога моменталне користи, ради одбране од надирућих Турака. Излагање Србима у сусрет и издавање концесија било је само привремено решење у будућим непрекидним покушајима Аустрије и Угарске за унијаћењем и асимилацијом Срба. Одлучан да ослаби темеље српске културе како би православно становништво лакше привукао унији, аустријски двор је, у ствари, сматрао отварање ћириличне штампарije противно својим настојањима, па је упућивао православну елиту да користи унијатску штампарiju у Трнави, једину радионицу у монархији која је поседовала ћирилична слова.⁹⁴

⁹⁴ Фин, 86.

Тако је било све до краја 18. века. У његовој другој половини, у Хабзбуршком царству било је у току спровођење велике школске реформе (*Allgemeine Schul Ordnung*). Примена реформе била је незамислива без штампарија које би биле у стању да штампају исте уџбенике за све школске установе у монархији. Ради постизања тог циља, Илирска дворска депутација је 8. децембра 1769. донела одлуку да се у Бечу отвори штампарија Јозефа фон Курцбека. Њему је уступљен двадесетогодишњи монопол на штампу, трговину и увоз књига на ћириличном писму на територији Хабзбуршке монархије. Са преко 150 дела објављених између 1771. и 1792. године, Курцбек је постао главни конкурент венецијанске штампарске куће Теодосијевих, чија је активност, већ знатно смањена почетком седамдесетих година, почела још брже да опада након аустријске окупације Венеције, наступиле одредбама Кампоформијског мира, потписаног 17. октобра 1797.⁹⁵ Закључен у месту Кампоформио (*Campformio*) на територији данашње Италије по ком је назван, потписали су га Наполеон Бонапарта, као представник Француске, и гроф Лудвиг фон Кобенцл (*Johann Ludwig Josef von Cobenczl*), као представник Аустрије. Овим документом, после пуних једанаест векова трајања, престала је да постоји Венецијанска република.

За разлику од Аустрије, Венеција и Папска држава су, суочене са турском опасношћу, у извесној мери толерисале и српске књиге и уопште делатност снажне православне дијаспоре у Венецији. Венеција је прихватила за поданике многе православне заједнице у знак признања и захвалности што су се под венецијанском заставом борили против Турака. Осим тога, за Венецију поданици православне вере нису били ништа ново, с обзиром на доминионе којима су стотинама година владали у Јонском и Егејском мору.

Док је у Европи нова технологија уносила револуцију у читаву сферу комуникација, где је Трст, као најзначајнија лука Јадрана и Аустријског царства током 18. и 19. века преузео примат над Венецијом, Венеција се својим штампаријама понудила Србима као природан „културни мост”. У том смислу, предност коју су српски интелектуалци давали граду на лагуни није била неоснована: за разлику од бечког двора, који се трудио да ограничи културно буђење српског народа, Венеција је постала значајан српски књижевни центар. Осим тога, препород штампарске делатности у првим деценијама 18. века и потражња за књигама, пробудили су интересовање финансијера који су у књижевству видели нови правац улагања и могућности зараде.

⁹⁵ *ibid*, 96.

Још један је фактор утицао на то да Венеција постане омиљени књижарски центар. Била је то цензура. Венеција је за то време имала прилично толерантан цензорски систем, не превише строг према штампарима увек будним и спремним за нова културна интересовања и интересе. Такав еластичан цензорски систем одувек је омогућавао слободније кружење идеја него у Хабзбуршкој царевини. Цензура је у Венецији била поверена реформаторима Универзитета у Падови, али су се они често руководили искључиво комерцијалним разлозима у издавању дозвола за штампање. То је нарочито било присутно када се радило о публикацијама намењеним иностраном тржишту, као што је то био случај са књигама на српској ћирилици. Пошто је млетачка књижарска продукција највећим делом била намењена продаји ван државе, а Млечани средином 18. века били најзначајнији дистрибутери књига у јужној и средоземној Европи, штампарије на „источним” језицима уживале су бројне привилегије.

Иако постоје бројна мишљења о идеолошкој обојености ових привилегија (подстрек унијатизацији Срба из Далмације и умањивање утицаја Русије код православног становништва на територији под венецијанском доминацијом)⁹⁶, разлози венецијанских концесија су били чисто економске природе.⁹⁷ Како је то Мирослав Пантић 1961. приказао на основу венецијанских архивских докумената, праве намере Венеције биле су, вероватно, чисто економске и комерцијалне природе и нема помена о наводној католичкој пропаганди на Балкану, а још мање о претпоставци о антируским тенденцијама. Основна одлика венецијанског владања и пословања био је економски прагматизам, а притисак на Србе у Далмацији био би контропродуктиван и донео Венецији само невоље. Зато се Венеција добро чувала подржавања римских планова о католичењу и унијаћењу православних Срба, већ се позивала на толеранцију и привилеговала је поштовање културних различитости у односима са својим поданицима, а све у циљу доброг функционисања државе. Не треба заборавити ни дугу и оштру борбу између Венецијанске републике и Римске курије око питања цензуре, која је закључена одлуком Венеције да својим цензорима пружи потпуну аутономију у одлучивању, потврђујући тиме традиционалну независност Венеције у питањима штампарства.⁹⁸

⁹⁶ Јован Томић, „Кад је и с којим смером основана словенска штампарија Димитрија Теодосија у Млечима”, *Глас Српске краљевске академије*, бр. 133, Београд, 1929, 29–73.

⁹⁷ Мирослав Пантић, „Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 24/3–4, Београд, 1961, 206–235.

⁹⁸ Фин, 92.

Осим тога, Венеција је била у сталном сукобу са аустријском политиком ширења у региону, па је и то био један од разлога венецијанске толеранције српске штампарије. Преко Срба се ишло на потпору Русије и њеног утицаја, јер је Венеција видела Русију као једину силу у стању да подигне словенске народе против Турака, а са друге стране – да преко Срба обузда Хабзбурге. Добар део венецијанске аристократије био је и носилац распрострањеног русофилства, о чему сведочи велики број дела посвећених руским монасима објављених у Венецији. При томе, значајно место припада Орфелиновом „Житију Петра Великог”, објављеном 1772. године баш у штампарији Димитрија Теодосија.

Венецијанска штампарија Теодосијевих била је добрим делом 18. века једина радионица која је штампала књиге за српску публику. Као таква, она је имала кључну улогу за развој српске културе. За разлику од бечког двора, који се трудио да угуши културно буђење српског народа на све могуће начине, па чак и негирањем оснивања ћириличних штампарија и најстрожом цензуром, Венеција је штампарима давала велике слободе, омогућавала слободно кружење идеја и тиме подстицала културни напредак.⁹⁹

⁹⁹ Михајловић, 112–115.

I.3.8 Гроф Сава Владиславић

Сава Владиславић, гроф илирски, дубровачки, венецијански и руски, потомак старе кнежевске породице у селу Јасеник код Гацка у Херцеговини, по мишљењу многих био је најмоћнији Србин 18. века. Био је један од оснивача руске тајне службе, творац прве руске инфлације, поставио границе Русије и Кине по линији дугој 6.000 километара које су још и данас актуелне, први је Русији скренуо поглед ка Балкану и послао прве професоре за прве српске школе у Сремским Карловцима. Први је организовао српски одељак у руском царском архиву, био је први велики српски путописац. По налогу руског цара, обављао најзначајније државне дипломатске мисије, међу којима и оне у Италији. Градио је градове, утврђења и цркве и био мецена уметности. Њему у част, Вивалди је компоновао једну од својих најзначајнијих опера, а Ристо Мазаровић књигу победе хришћана код Драча.

Отац Саве Владиславића, Лука, био је угледан трговац, те добио право да се насели у Дубровник после великог земљотреса 1667. године. Сава се школовао најпре у манастиру Добрићево крај Требиња, а потом у Дубровнику, где је живео све до 1687. године. Годину дана потом га затичемо у Цариграду, где улази у дипломатску службу Русије. У овом периоду је свом презимену додао име Рагузински, по венецијанском називу за Дубровник.

У Русију је први пут дошао 1702. године на препоруку посланика у Цариграду, грофа Петра Толстоја, и представљен је цару Петру Великом. Током пловидбе, саставио је за Петра Великог обиман обавештајни спис под насловом *Проучавање љуша Црним морем у Москву*, који му је у лето 1703, у рукопису на руском, предао на руке као тајни политички и географски документ за будуће потребе руске царске флоте у Црном мору. Иако је рукопис дуго потом остао у руској царској архиви класификован као „строго поверљив”, потврдио је Владиславићеву способност за прецизна и ретка опажања и завидни књижевни дар, посебно имајући у виду чињеницу да је документ написао на страном језику. Исто се може рећи и за његов каснији политички, географски и обавештајни трактат *Тајни њодаци о Кини*, чији је рукопис Сава Владиславић предао царици Ани Ивановној 1731. одмах по

доласку из Кине¹⁰⁰. Иако ни ово његово дело није објављено у његово време, већ стотину година касније у часопису *Руски весник*, са ова два дела, Сава Владиславић се у српској књижевности појављује као први значајни српски путописац и синолог.¹⁰¹

Препознајући квалитете младог Србина, цар Петар Велики је Саву Владиславића одмах ангажовао у дипломатији, па га је 1704. послао у дипломатску мисију у Цариград. Одавде је Сава цару донео документ, *Тајни опис Црној мора*, од изузетног значаја за познавање прилика у овом региону који је Русима био потпуно непознат. Сава Владиславић важи и за једног од твораца руске обавештајне службе коју Русији у то време још није имала, а постала јој је неопходна, као земљи која је већ изашла и на Црно и на Балтичко море. Цар Петар Велики га је за услуге широкогрудно даровао: доделио му је дворца на Покровки у Москви, високу плату и право бесцаринске трговине са иностранством.

Интересантан је податак да је Сава Владиславић, пред завршетак дипломатске мисије у Цариграду, на градској ропској пијаци купио тамнопутог абисинског дечака с намером да га поклони руском цару. Дечак Ибрахим је постао царев љубимац. Крштен је по православном обреду 1707. и сам цар му је био кум. Добио је име Абрам Петрович Ханибал, одгајен је и образован на руском двору, а касније се оженио руском бојарком из веома угледне породице. Абрам Петрович Ханибал био је прадеда по мајци највећег руског песника, Александра Пушкина. Праунук га је с љубављу описао у незавршеном прозном делу *Араб Пејира Великојо*.

Улога Саве Владиславића била је огромна у бици код Полтаве 1709. године, када је руска војска до ногу потукла Швеђане. Тада је Владиславић био шеф целокупне руске логистике и још једном се својим делом показао као човек изузетних организаторских способности. Истакао се и током рата Русије и Турске 1710. године када му је руски цар дао задатак да обезбеди целу цивилну страну рата.¹⁰² Такође, већи део ратног плана против Турске је израдио сам Сава Владиславић, а интересантан је и податак да су готово половину руске војске у Прутском походу чинили људи из српских крајева. Мир је, као представник Русије, потписао и Сава Владиславић. По завршетку Прутског рата,

¹⁰⁰ Сава Владиславић, *Тајна информација о снази и стању кинеске државе*, приредио Владимир Давидовић Београд: РТС, 2011.

¹⁰¹ Никола Моравчевић, *Гроф Сава Владиславић*, Београд: Архипелаг, 2015, 106–107.

¹⁰² Спасоје Мучибабић, Стеван Сикимић, „Сава Владиславић – један од привих утемељивача ратне вештине”, *Војно дело*, Београд: Универзитет одбране, Медицински факултет Војномедицинске академије, 2011, вол. 63, бр. 4, 370–371.

дубровачки Сенат је увидео значај и улогу свог поданика у Русији и доделио му титулу грофа. На основу тога, руски цар му је потврдио право на титулу *илирској грофа Владиславића*. Треба рећи да се током 17. па све до друге половине 19. века у Аустрији и Француској, термин „Илири” користио као синоним за Србе, по античкој традицији која их је означавала као „људе дошле из Илирије”. У Аустрији је чак званични назив за Србе неко време био „Илири”, а српски језик се звао „илирски”. Такође, све до средине 19. века Срби православци су се изјашњавали као „Илири”, или као „Грци-Илири”, или као „Грци”, или пак као „Грци источњаци”. Наполеон је почетком 19. века формирао тзв. Илирске провинције које су ишле од Љубљане и Трста све до Дубровника. Повлачење Наполеона са ових простора поклапа се са рађањем политичког покрета хрватског препорода названог „Илирски покрет”. Тако се данас у Хрватској тежи да замени значење речи „илирски” са „хрватским” и „Илира” са Хрватима, док је у прошлости ова реч означавала српски народ православне вере. Тако се и први Статут Српске православне црквене општине у Трсту из 1792. године зове „Статут и правила народа и братства Илира” (*Statuti e Regolamenti della nazione e Confraternita illirica*).

За заслуге Русији, цар 1710. године поставља грофа Саву Владиславића и за свог дипломатског саветника. Сава Владиславић је важио за најбољег познаваоца прилика у Цариграду и на Балкану, и први је поставио српски проблем у Русији као главни проблем Балкана.¹⁰³ Може се са правом рећи да је он први покренуо такозвано „источно питање” које ће, током два наредна века, бити једно од најважнијих питања европске политике. Познат је и по томе што је са италијанског превео *Краљевство Словена* Мавра Орбинија. Сматра се да је то учинио у намери да цара Петра Великог и руску јавност заинтересује за „српско питање”.

Осим тога, први је покренуо идеју зближавања Руса и Срба. Био је незаобилазна потпора ширењу писмености пошиљкама књига, јеванђеља, потреба за цркве и манастире у српским земљама. Србима у Аустријској царевини је обезбедио да, о државном трошку Русије, бирани дипломирани ученици руске петроградске академије редовно службују као наставници по српским панонским избегличким школама. Такође, тамо су, по изричитој наредби Петра Великог, послате књиге за двадесет српских цркава, четири стотине буквара, сто гра-

¹⁰³ Јован Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, Београд: Просвета, 1969, 8.

матика словенских и латинских и група учитеља плаћених такође из руске државне касе. Захваљујући томе, 1726. године су основане две прве српске световне школе у Сремским Карловцима и у Београду. Убрзо је из Кијева 1733. овамо стигла већа група учитеља на челу са Михаилом Козачинским који је, годину дана касније, на сцену Карловачке словенске академије поставио своју *Трагедокомедију*. Догађај је означио почетак модерног српског позоришта.¹⁰⁴ Истовремено, у државном архиву у Москви, Владиславић је формирао засебну српску рубрику за акте који су се односили на Србе, а који су све до тада били држани под рубриком грчких, или источно православних, или чак турских докумената.

Велику почаст је доживео 1725. године када га је царица Катарина I, удовица и наследница Петра Великог на престолу Русије, именовала за амбасадора у Кини¹⁰⁵. Задатак је био да са кинеским царом разреши питање граница. Била је то једна од тзв. „немогућих мисија” и доказ царичиног најдубљег поверења у Саву Владиславића. Током две године преговора, Владиславић је успео да постигне чувени Бурински споразум, потписан у близини данашњег градића Кјахте. Све до средине 19. века био је то најважнији међународни споразум Русије и Кине и одредио је границе две државе по линији дугој 6.000 километара. Тада исцртане границе важе и данас. У време разграничавања два велика царства, Владиславић је у тим крајевима подигао неколико градова, утврђења и пограничних станица.

На Свету Тројицу 1727. године, у данашњој руској Републици Бурјатији, на граници Русије са Монголијом, Сава Владиславић је на месту на ком се налазио преговарачки штаб подигао град и назвао га Тројицкосавск. Први део имена евоцира празник Свете Тројице када је град основан, а други део имена град је добио по српском Светом Сави. Било је то прво руско насеље из правца Кине на Пут чаја, са обе стране економски једнако важно као Пут свиле. „Пре њега је постојала само тврђава Албазин, која је по одредбама уговора о трговини из Кјахте, који је Владиславић закључио са Кинезима у име руског цара, била срушена. У Тројицкосавску је Владиславић подигао цркву посвећену Светој Тројици са параклисом у част Св. Саве Српског. Ова црква је изгорела у 19. веку, па је на њеним темељима саграђена велика нова, која је тешко оштећена у бурним годинама 20. века. Остаци њених

¹⁰⁴ Моравчевић, 107–1708.

¹⁰⁵ О овоме више Владиславић, Владимир Давидовић, поменуто дело.

зидова и данас готово брутално сведоче о пролазности.”¹⁰⁶ Име Тро-ицкосавск град је носио све до 1934. године, од када се зове Кјахта, по истоименој реци на којој се налази. Интересантан је и податак да је залагањем Владиславића настала и прва православна црква у Пекингу.

По повратку из Кине, Владиславић је 1731. године царици Ани предао извештај „Тајна информација о снази и стању кинеске државе”¹⁰⁷, прво студиозно дело о Кини написано после Марка Пола. За заслуге непроцењивог значаја за Русију, одликован је орденом Александра Невског, добио је звање тајног саветника, три велика имања у Украјини и дворац у Петрограду.

Сава Владиславић је био први велики српски патриота, човек изузетног образовања, полиглота, одличан познавалац стања на Балкану. Имао је редак осећај за предвиђања догађаја, био је веома вешт оперативац и обавештајац, сјајан дипломатски преговарац, изузетан познавалац логистике и надасве талентовани менаџер у више области, посебно за финансије: био је творац прве руске инфлације.

После тријумфалног повратка из Кине, Сава Владиславић се повукао са дипломатске и политичке позорнице. Нагла смрт деце га је тешко погодила и неповратно му нарушила здравље. Умро је 10. јуна 1738. године на свом имању Матокса, недалеко од Санкт Петербурга. По наредби царице Ане I, тело је пребачено у дворац Саве Владиславића Небережној у Санкт Петербургу, где га је балсамовао царичин лични лекар Блуменрот. Сахрањен је 23. јуна у Благовештенској цркви Лавре Александра Невског на Васиљевском острву у Санкт Петербургу, где су сахрањени сви до тада преминули чланови владајуће династије Романов и неколико највиших руских веродостојника. На Савиној гробници, која се на том месту и даље налази, пише: *Тајни савейник и виѣез Ордена Александра Невскоѣ и друѣих, ѣроф Сава Лукин Владиславић, 1738. ѣодине јуна 17. ѣресѣавио се, а јуна 23. ѣоѣребен*. Гроб се налази на парцели 10, одмах испод гробнице Савине мајке Симе под бројем 5, која је умрла 28. децембра 1975. као монахиња Теофанија у сто осмој години живота и Савине кћери Катарине која је умрла само четири дана након своје баке и са њом је заједно сахрањена.

¹⁰⁶ Владиславић, Давидовић, 12; Јово Бајић, *Гроф Сава Владиславић, царски савейник и ѣоверѣиви дѣѣломѣта Петѣра Великоѣ, најмоћиниѣи Србин XVIII века*, Национална ревија. <http://www.nacionalnarevija.com/tekstovi/br8/Zivot,%20romani%20-%20Sava%20Vladislavic.html>

¹⁰⁷ Владиславић, Давидовић, 2011.

I.3.8.1 Мисија Саве Владиславића у Венецији и Риму

Што због државних, што због приватних обавеза, Сава Владиславић је од 1716. до 1722. године боравио у Италији, тачније у Венецији и у Риму. Како се тих година смирила политичка сцена у Русији, Владиславић је 1716. године замолио руског цара да му допусти дуже одсуство како би отишао у Дубровник, видео породицу и обавио породичне послове. Међутим, због бројних потреба цара, најпре је отишао у Венецију, где је провео скоро годину дана пре него што ће успети да оде у Дубровник.

Са царском породицом је био у сталном контакту о чему сведоче бројна писма. Има укупно четрдесет и шест сачуваних писама које је руски цар слао Сави Владиславићу. Збирку ових писама скупили су 1750. године потпуковник Зиновјев и његов друг Иван Туровски. Писма су од изузетног значаја, јер показују присан однос цара Петра Великог са својим саветником Владиславићем.¹⁰⁸ Писма је руски цар Сави својеручно писао из Амстердама, Ротердама, Париза, Берлина и Петрограда и она се великим делом односе на послове које је Сава требало лично за царски пар у Венецији да обави. Тако, већ 6. септембра 1716. цар тражи да му пронађе доброг мајстора за израду бродских катарки, а 14. септембра царица Катарина му пише да јој пронађе и купи у Италији тридесет статуа за парк дворца у Петрограду; једно царско писмо из Амстердама од 15. фебруара 1717. сведочи о захтеву да пронађе мајстора који израђује стакло, као и да му хитно пошаље *Декамерон* Ђованија Бокача како би био преведен на руски, а писмом од 21. августа 1717. цар му, такође из Амстердама, налаже да помогне руском царском службенику Калогривову да у Италији пронађе и ангажује неколико славних сликара.¹⁰⁹ Сава Владиславић за руски двор набавља и макете разних типова лађа, врши и набавке за војску и морнарицу, за ковницу новца, купује украсе за царичине хаљине у бројна скупочена уметничка дела, о чему сведочи његово писмо Петру I из децембра 1717. године у ком пише цару: „Два кипа Адама и Еве које сам поручио најбољем овдашњем мајстору Бонацију скоро ће бити готови и надам се да ће бити тако добре ствари да ће се и у славном

¹⁰⁸ Дучић, 240–241.

¹⁰⁹ Дучић, 241–242.

Версају ретко моћи видети такве. Послаћу вам такође 100 или 200 орахових дасака за украс куће Вашег Величанства.”¹¹⁰

Једно од важних царских задужења Сави Владиславићу био је и надзор младих руских студената послатих у поморску школу да изуче европско бродарство, што је Владиславић ревностно испунио. Требало је да одабере за руску морнарицу најбоље међу овим младићима који су се учили у Венецији и да се брине о њиховом васпитању и образовању.¹¹¹ Била је то велика част. Надзор над младићима, које је у групама Петар Велики слао у иностранство на науке, да уче механику, технику и поморство, а који су, по правилу, били синови најбољих руских породица, повераван је такође људима из најбољих руских кругова. Ови ученици из Венеције које је Сава Владиславић надзирао, отишли су потом у Шпанију, у Поморску академију. Бродоградилиште у Венецији оног времена било је надалеко чувено. Тамо су се обраћали за бродарске инжењере и грађевинаре многи европски краљеви, Хенрик VIII из Енглеске, Петар Велики из Русије, пољски краљеви. Венеција је дуго векова била славна по свом бродоградилишту: опевао га је Данте, Галилео му се дивио. Венецијански Арсенал је назван *Arx Senatus* и сматран је осмим чудом света.¹¹² У Венецији се Владиславић бавио и руском државном трговином и успоставио више трговинских споразума између Русије и италијанских земаља.

I.3.8.2 Царски опуномоћени министар у Ватикану

Руски цар је 24. марта 1717. године из Ротердама наложио Владиславићу да хитно из Венеције дође у Париз. Разлог је био састанак са теолозима са Сорбоне организован током званичне посете руског цара Француској.

Треба рећи да се тих година питање католичке вере у Русији заоштрило до крајњих граница. Знајући за лоше односе Русије и Свете столице, теолози Сорбоне су покушали измирење, а покренули су и питање уједињења хришћанских цркава. Цар Петар Велики је питање

¹¹⁰ Моравчевић, 69; Дучић, 244.

¹¹¹ Дучић, 245.

¹¹² Pietro Pacifico, *Cronaca Veneta sacra e profana*, Venezia: presso Francesco Pitteri, 1751, 536.

вера третирао као и сваку другу државну проблематику, али је ипак сматрао да је верско питање једно од битних начела сваке државе. Лични позив руског цара Владиславићу да из Венеције одмах дође у Париз на састанак показује да је Сава тамо био преко потребан. Експерти Сорбоне су своје ставове и мишљења изложили у Меморандуму који су, у Паризу, предали руском цару 17. јуна 1717. године. Цар је узвратио да ће им одговорити учени епископи руске цркве, а истовремено је одлучио да Саву Владиславића пошаље као свог опуномоћеног министра у Рим, да тамо, као царев опуномоћени министар, преговара са папом Климентом XI о измирењу, те да у том контексту припреми закључење конкордата о уређењу положаја католичке цркве у Русији. Већ следећег лета, Петар Велики је свом дипломатском представнику у Венецији, Петру Непљујеву, послао акредитивна писма за Рим за Саву Владиславића.

Преговори у Ватикану су вођени 1720. године и нацрт споразума о конкордату је сачињен почетком 1721, када је папа Климент XI 8. марта 1721. напрасно умро, па је закључење конкордата морало да се одложи. Познато је да је папа примио грофа Владиславића 14. новембра 1720. године,¹¹³ мада постоје крајње веродостојни извори по којима је Владиславић још од 1716. био руски посланик при Светој столици.¹¹⁴

Папа Климент XI, потомак чувене племићке породице Албани, сматра се за једног од највећих папа римске цркве. На челу Ватикана је био од 1700. до 1721. године. Односи Русије и Свете столице су били веома замршени. Римска пропаганда је вековима настојала да у Русији рашири католицизам и то је чинила директно преко својих мисионара међу којима су предњачили језуити. За свог преговарача, папа је одредио кардинала Отобонија. Владиславић је у овим преговорима са Светом столицом био крајње опрезан и напредовало се споро. Без обзира на тешкоће, и Климент XI је веровао да ће се најзад постићи конкордат са Русијом.

У преговоре се, у једном моменту, умешао и један неуобичајени догађај. Наиме, Петар Велики је био и страсни сакупљач знаменитости, нарочито старина, па је стога 1719. године послао у Италију свог човека ради куповине слика и статуа великих мајстора. Баш у то време, ископана је изузетно лепа античка статуа Венере коју је овај успео да купи и покушао да пошаље у Русију. Међутим, гувернер Рима, сазнавши за догађај окарактерисан као кријумчарење, статуу је запленио. Да би се случај решио, са кардиналом Отобонијем и са римским вла-

¹¹³ Дучић, 273.

¹¹⁴ Archivio della Propaganda Fide: Scritt. Orig. T. 634.

стима започела је велика, али безуспешна преписка. О догађају је обавештен и сам папа Климент XI. Петар Велики је стога наложио Сави Владиславићу, који се још налазио у Венецији, да се умеша и покуша ствар да реши. Стигавши у Рим, преговори о конкордату су укључили и питање античке Венере, али и католичке светитељке Свете Бригите, некадашње скандинавске принцезе која је умрла у Риму 1363. године, а чије мошти су се налазиле у Стокхолму. Кардинал Отобони је силно желео да има светитељкину реликвију за своју цркву која се налазила у близини његове палате у Риму. Коначно је пронађено решење. Папа Климент XI, који је од првог момента показао велике симпатије и поштовање за високог изасланика руског цара при Ватикану и одликовао га орденом Златне мамузе, не само да је дозволио да се антички Венерин кип изведе, већ га је послао у Русију као свој лични дар руском цару који је папи захвалио поклањајући Ватикану мошти Свете Бригите. Владиславић је уз Венеру послао цару у Москву још десет статуа. Статуа Венере је најпре стављена у галерију на обали Неве, а дуго потом је пребачена у Таврически дворца где је стајала до 1840. године када је, под именом *Таврическа Венера* отпремљена у Ермитаж где се и данас налази на масивном бронзаном подножју с натписом: „Императору Петру I за угодност подарио папа Климент XI”¹¹⁵

Осим тога, Владиславић је са Ватиканом постигао договор и о привилегијама католичких свештеника у Русији, а за цара је требало да од папе добије повељу о папском признању царских титула Петра I коме је ово било на срцу. Тиме је Владиславић, врсни дипломата, остварио и у Москви и у Риму све што су и цар и папа желели. Нажалост, као што је већ речено, Климент XI је почетком 1721. године изненада умро и његова смрт је спречила размену већ припремљених повеља. Давање повеља и окончање конкордата о коначном уређењу католичке цркве у Русији остављено је, по савету Владиславића, новом папи. По смрти Климента XI, Сава Владиславић се вратио у Венецију.

I.3.8.3 Женидба унуком венецијанског дужда

Уз све обавезе, Сава Владиславић је у Венецији успео и да се ожени. Био је то његов други брак. Име његове прве жене није познато,

¹¹⁵ Моравчевић, 87.

али се зна да је имао сина Луку рођеног 1698. године. Био је његов син јединац и од 1725. је такође носио титулу грофа. Умро је 1737. у Москви где је и сахрањен у грчком манастиру.¹¹⁶

Изабраница грофа Саве Владиславића је била Вирџинија Тревизан, изданак старе венецијанске патрицијске породице. Предак јој је био венецијански дужд Маркантонио Тревизан који је важио за једног од најпознатијих дуждева: славни сликар Тинторето га је сликао чак неколико пута. Отац Вирџиније Тревизан, госпар Камило, био је један од највиђенијих људи тадашње Млетачке републике. Мајка јој је била такође из венецијанске патрицијске породице Бенџон Брагин. Вирџинија је била једина кћер и најмлађа од шесторо деце. Забележено је и да је била изузетно лепа и отмена. Породица је живела у центру Венеције у палати предака Тревизана у улици Санта Стае код моста Равано.

Упознали су се крајем фебруара 1720. године током карневала на пријему у дуждовој палачи и венчали већ пола године касније. На дан венчања, невеста је имала 22 године, а младожења 50. Како у Венецији тога доба није био обичај склапања брака са толиком разликом у годинама супружника, брак се објашњава личним престижом Владиславића, пребогатог, углађеног и изузетно лепог дворског саветника Петра Великог. За младу Вирџинију, засигурно је играла улогу и перспектива живота у дворском блиставилу младе и сјајне руске престонице, лично богатство Владиславића и приче о његовом витешком и племићком српском пореклу.¹¹⁷

Венчање је обављено 19. септембра 1720. године у девојчиној кући и по католичком обреду. Сведоци су била двојица венецијанских патриција, Марко Молин и Доменико Котони, а свештеник Андреа Гали, парох цркве Санта Стае. Четири дана касније, брак је благословљен у ширем кругу званица у познатој венецијанској цркви Санта Марија из Назарета, познатој и као црква босих Кармелићана (*Dei Carmelitani Scalzi*), у капели Свете Терезе.¹¹⁸ Извесно је да се пар венчао и православним обредом, неопходним због будућег потомства и наследства, што је обављено касније у Москви.

Пуне две године по венчању пар је живео у Венецији, да би се потом, по налогу руског цара, преселио 1720. године у Рим, одакле су се супружници вратили у Венецију у пролеће 1721. године.

¹¹⁶ Сина Саве Владиславића помиње и Пушкин у делу Арапин Петра Великог, у 2. и 4. поглављу.

¹¹⁷ Дучић, 264; Simenone Gliubich, *Dizionario Biografico degli Uomini Illustri della Dalmazia* (Rist. anast. Vienna – Zara), Bologna: Forni, 1856, 312.

¹¹⁸ Archivio della Chiesa parrocchiale di S. Cassiano, Venezia, Registro dei matrimoni della soppressa parrocchia di Santa Stae, pab. 374, doc. cop. 51.

Осим брака са девојком из највишег венецијанског племства, Сава Владиславић је успео да 1722. године добије и титулу венецијанског грофа. Венецијански архиви чувају копију писма којим се Сава Владиславић обратио дужду Јовану Корнару, молећи да га му Сенат призна титулу српског племства, као и документ којим му венецијански Сенат ту титулу и признаје. Документ Сената је потписао тадашњи његов секретар Ђакомо Бузенеле, а племићка повеља носи потпис дужда Јована Корнера. Савино писмо носи датум 26. март 1722¹¹⁹, а одлука Сената датум 28. марта 1722¹²⁰. У званичном венецијанском акту се, између осталог, каже:

Утврђује се на основу аутентичних докумената, које је испитио наш љубљени Племенић и. Андреа Мемо, судија де Тера Ферма, да гроф Сава Владиславић потиче из породице племениће Владиславића у Илирији, која је кроз више векова записана са титулом грофа. С друге стране, да бисмо дали сведочанство признања јавно и потпуно према његовој потпуној личности, признајући истовремено, већ иако и потпуно потпуно породице, Ми, влашћу овој Већа, обнављамо име поменутој грофа Владиславића и његових нећака и наследника са титулом грофова.

Посебно је занимљиво питање тих „илирских”, дакле, српских докумената које је венецијанском Сенату поднео Андреа Мемо, а на основу којих је Владиславић добио титулу венецијанског грофа, имајући у виду да ниједна српска породица није сачувала своје властелинске повеље из старе српске државе. Руска царица Катарина I у свом указу из 1725. којим Владиславићу даје руску грофовску титулу помиње његово дубровачко властелинство, потврђујући му дубровачку титулу (о којој нема трага у дубровачком Архиву), па остаје отворено и питање како је уопште један православац и недубровчанин икада могао да од дубровачког Већа добије титулу дубровачког племића.

Одмах по добијању титуле венецијанског грофа, Владиславић се са супругом вратио у Русију, водећи собом и мајку Симу која је тада већ имала преко деведесет година. Колики је углед Сава Владиславић уживао у Венецији сведочи и податак да је Венеција у Херцег Нови

¹¹⁹ Archivio di Stato di Venezia, Senato Terra Filza, 1583.

¹²⁰ Ibid, 283, p. 97.

послала брод са неколико племића да са највишим почастима, и у име Републике Светог Марка, допрате грофову мајку, госпођу Симу Лукину Владиславић, у Венецију.¹²¹

I.3.8.4 Вивалдијева опера Сави у част

У Србији се о грофу Сави Владиславићу све до скоро веома мало знало, иако је засигурно један од најзначајнијих Срба свих времена. Између осталог, гроф Сава Владиславић је био не само познавалац, већ и широкогрудни мецена уметности. Тек недавно је откривено да је међу уметницима које је помагао био и Антонио Вивалди, славни композитор и виртоуз на виолини који му је, из захвалности, посветио једно од својих најзначајнијих оперских дела.

Када је, 2002. године у Венецији пронађена последња од 18 комплетних Вивалдијевих опера (написао их је 94, али их је до сада пронађено свега педесетак од којих многе само у деловима), на првој страници опере стајала је посвета: *Њејовој Екселенцији Господину Грофу Сави Владиславићу*.

Опера се зове „Истина у искушењу”, написана је по либрету Ђованија Палација (Giovanni Palazzi) и Доменика Лалија (Domenico Lalli) у форми музичке драме у три чина и, пуна три века, чамила је заборављена у венецијанској државној библиотеци. Тема опере је била врло популарна у Венецији, имајући у виду њен статус границења и сукоба Запада и Истока. Радња се дешава се у Турској царевини. Имамо султана Мехмеда, два женска лика и истину коју треба, по сваку цену, одбрани; све је уроњено у атмосферу између комике и игре, карактеристичне за мелодраму тога доба.

Први пут опера је била представљена на Венецијанском музичком фестивалу, најзначајнијој европској музичкој манифестацији свога времена, у Театру Светог Анђела 26. октобра 1720, око месец дана после Савине женидбе. Изазвала је огромно интересовање. О значају опере говори и ансамбл солиста одабраних међу најпознатијим певачима тога доба, попут сопрана Ане Марије Страда дел По (Anna Maria Strada del Po) и контра-алта Антоније Мериџи (Antonia Merighi). Биле

¹²¹ Дучић, 283.

су то најчувеније оперске певачице тадашње Европе и љубимице славног Хендла. Толика је била пажња коју је ова Вивалдијева опера изазвала, да је чак била предмет познате сатире „Модерно позориште” (1720) Вивалдијевог савременика, венецијанског композитора, песника, адвоката и магистрата Бенедета Марчела.

Одушевљење италијанских стручњака открићем још једне Вивалдијево комплетне опере било је огромно и она је стављена у програм музичког Фестивала у Болоњи већ 3. марта 2002. године, само пар месеци након открића, у извођењу француског барокног ансамбла „Матеус” (*Ensemble Matheus*).

Личност мецене, чије се име великим словима чита и на првој страници опере и на плакату најаве, био је, том приликом, у Болоњи занемарен: нико није знао о коме се ради, али речи посвете показују да у Вивалдијево време то није било тако. У најави опере, на плакату, пише:

ИСТИНА У ИСКУШЕЊУ

Музичка драма

ИЗВОДИ СЕ

У Театру Св. Анђела

Јесен јодине 1720.

ПОСВЕЋЕНА ЊЕГОВОЈ ЕКСЕЛЕНЦИЈИ

Господину Грофу

САВИ ВЛАДИСЛАВИЋУ

Званичном саветнику Њ.В. Цара, Краља, итд.

У ВЕНЕЦИЈИ, 1720.

За Марина Росејија,¹²² у Мерцерији

у знак мира.

Са дозволом власи.

¹²² Marino Rossetti, in Merceria all’Insegna della Pace је издавач либрета опере за коју је Вивалди написао музику.

Док се у посвети чита следеће:

Коме би требало посветити ову драму, до само Вама, прејошњовани јосјодине јер, примивши је иако великодушно у своме дому у првим данима њеној пробној извођења, љубазно сће показали да је узимаће под своју заштитију; збој чега се, без даљих молби да се заузме за дозволу сће, Вашој Екселенцији, њеном заштитнику, она посвећује.

Посвећујем је Вама, јосјодине, анђелу чувару илирских јосјора чијеј сће древној и јасној порекла; ишћо по обе линије право од Првих јосјодара јошћетће, од десјошћа и јрофова шћој рајничкој и блисћавој народа; јокорена са делом Далмације и јод Османлија влашћу, јрофовија Ваше прејошњоване јородице није јрејрћела никакав слом; осим ишћо је ошћављена на слободи, јер слободна је одувек и била, чином друјачијеј и часнијеј јромишљања, у сћћу је била враћена широком царском јовелом; чиме су јој јошћврћене древне јривилејије и имунитетји који је уживала, као ишћо се све, са аушћенћичним доказима, јасно јриказује у Архиву Дубровачке рејублике. Али чему набрајати врле особине које Вас красе, када су и јревише очјиледне!

Јер коме би мојло ошћати скривено да се Ваша Екселенција јо узвишеностји сћћиче у Дубровачкој рејублици. Мудросћ и неусиљеностј, узвишеностј ума и љујкосћ лика, међу најфинијима и најзначајнијима из ерјеле Принчева, с шћолико мудросћи сће се zaloжили, на знамен и јошћврду славе Вашеј имена.

Племенишћу обасјана сћћиче се Ваша Екселенција у Дубровачкој рејублици.

Да Вам је Њејова Свећосћ, наш Паја (који Вас је у свакој јрилици прејознао као сћћалној зајворника хришћанске вере) указао частј да Вас јроизведе у Палајинској вићеза; а Ви сће се недавно сјојили на јласовишћом венчању са Њ. Е. Госјоћом Вирцинијом Тревизан, ујледним јошћомком древне, јлемићке венецијанске јородице Тревизан која се може јохвалишћи дуждима, јашћријарсима и јрокурашћорима јреблаје Рејублике Венеције, никад јоражене, Госјодарске Рејублике, која се њима вазда и надалеко јоносила.

Али раишћа јодсећати на шћолике јлеменишће врлине које Вас красе, кад је довољно само ујознашћи Вас, сјознашћи јрироду каракћера Вашеј, јосмајрашћи Вас, дворској саветника једној од највећих монарха свећћа какав је ујраво Цар Победоносац ишћо на бескрајним јросјорима влада, од чије храбросћи и војске сав свећ сјррейи, који у својим јодањцима блисћћа и слику своје величине јружа у свим деловима свећћа.

Довољно је толико о Вама знаћи, колико и да може рећи овај који ише, да дочара ко сће, и колико значи храбра подришка Ваша коју ова грама ужива;

Смерно клањајући се пред Вама остајем, Вашој Екселенцији најоданији и најпонижнији слуга Ваш безвредни.

Посвета осликава једног репрезентативног представника свега онога што се подразумева под појмом „барокни човек”, успешну комбинацију способности, авантуристичког духа, образовања и храбрости, све оно што је Сава Владиславић одиста и био, сматра Владимир Давидовић.¹²³

Опера је дакле, рођена у кући Саве Владиславића и он је слушао прве њене ноте. И не само то. Сава Владиславић је био човек који се заложио код венецијанских власти и изradio дозволу за њено прво извођење које је, засигурно, и финансирао.

У Венецији је Сава Владиславић становао у палати у Контради Сан Анђело, познатој пословној четврти у којој су живели адвокати и дипломатски представници и у њој је, дакле, пружио гостопримство и великом Вивалдију. Пошто је у то време славни музичар компоновао и „Четири годишња доба”, вероватно је гроф Владиславић међу првима чуо и ово Вивалдијево ремек дело.

I.3.8.5 Тријумф храбрости у славу Саве Владиславића

Недавно је откривено још једно значајно дело посвећено Грофу Сави Владиславићу. Пронашао га је Бранко Вукомановић, потомак Саве Владиславића и примерак у његовом власништву је највероватније једини на Балкану. Зове се „Тријумф храбрости или одличје славе у презиру смрти неустрашивог народа Пераста” („Valor trionfante overo preggio di gloria nel dispreggio della morte dell'intrepida Nazione Perastina”), аутора Христифора (Риста) Мазаровића. Објављено је у Венецији 1718. године и штампано у штампарији Ђакома Томазинија. (in Venezia, appresso Giacomo Tommasini).

¹²³ Борис Субашић, „Вивалди је компоновао и у част грофа Саве”, Београд: *Новоси*, 11.10.2020, рубрика Култура.

Ристо Мазаровић је изданац једног од највиђенијих пераштанских братстава, породице Мазаровић, која је једина иза себе оставила породичну хронику под називом „Хроника Мазаровића”¹²⁴. Написана је на италијанском језику, чувана је у кућном архиву Палате Мазаровић, а данас се налази у Архиву Жупног уреда у Перасту. Хроника описује настанак и развој породице и појединости о њеним члановима од 16. до прве половине 18. века. Писац ове вредне породичне хронике је такође Ристо Мазаровић, поморац, писац и сакупљач народних песама. Мазаровић је познат и као приређивач репринт издања Павла Посиловића, фрањевачког опата и каснијег бискупа и апостолског викара, „Цвијет од крипости”¹²⁵. Дело је написано босанчицом, а Мазаровић га је, уз мање језичке измене поново објавио у Венецији 1712.

Угледни српски ратник и барокни писац Ристо Мазаровић у Венецији 1718. објављује прозно дело, историјску хронику изузетно значајног догађаја који детаљно описује. Реч је о победи Пераштана у поморској бици над сараценским пиратима код Драча 1916. године у којој и сам учествовао, и као писар и као командант брода. Том приликом су Пераштани однели победу над далеко надмоћнијом лађом берберских пирата и на дужи период ставили тачку на пиратске нападе на Боку. Толико је ова победа била значајна, да се описи битке налазе и у француским изворима.¹²⁶ У књизи аутор истиче да је Сава Владиславић „обдарен највећим особинама духа и срца”, што истиче у свом Речнику значајних људи Далмације и хрватски историчар Симеон Љубић.¹²⁷

Хронику ове битке написану на италијанском и објављену у Венецији, чији је Пераст био значајан савезник, Мазаровић, дакле, посвећује грофу Сави Владиславићу, како се чита на корици књиге чији превод доносимо:

¹²⁴ Крисифор Мазаровић, „Хроника Мазаровића”, у *Analisti, hroničari, biografi, izbor, predgovor, napomene i redakcija prevoda Miloš Milošević*, Цетиње: 1996, 217–249.

¹²⁵ Pavle Posilović, *Cvijet od kriposti duhovni i tilesnije prikoristan svakomu virnomu krstjaninu koji ga šti često*, Венеција, 1647.

¹²⁶ Slavo Mijušković, „Trijumf jednog peraškog broda 1716. godine u opisu njegova poručnika u mletačkim i francuskim arhivskim izvorima”, у *Pomorski zbornik*, sv. 2, Zadar, 1964, 653–688.

¹²⁷ Simeone Gliubich, *Dizionario Biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna, 1856.

ТРИЈУМФ ХРАБРОСТИ

или

ОДЛИЧЈЕ СЛАВЕ

у

ПРЕЗИРУ СМРТИ

неустрашивог

НАРОДА ПЕРАСТА

Историјски приказ одважног напада и крваве битке

и победе у заливу Драча пераштанског

над варварским једрењаком и заплону истог

године господње 1716.

Књигу сачинио на молбу пријатеља

КРИСТИФОР МАЗАРОВИЋ,

писар на том броду.

ПОСВЕЋЕНО

Пресветлом и Најодличнијем господину грофу

САВИ ВЛАДИСЛАВИЋУ,

ДВОРСКОМ САВЕТНИКУ Њ.В. руског Цара, Краља итд.

У ВЕНЕЦИЈИ, 1718.

у штампарији Ђакома Томазинија

УЗ ДОЗВОЛУ ВЛАСТИ

Сава Владиславић је у време писања и објављивања ове књиге боравио на просторима Венеције, Дубровника и Боке. Из Москве је дошао право у Венецију и одатле је, октобра 1717. отишао у Дубровник с намером да у том граду подигне православну цркву на плацу куће у његовом поседу. Дубровачки Сенат му то није дозволио и увређени Владиславић раскида све своје везе са дубровачком владом и напушта Дубровник са свом својом породицом коју сели у Боку Которску. Никада више се гроф Владиславић неће вратити у град Светог Влаха. У Србинама у Херцег Новом, Сава Владиславић је саградио дом за Владиславиће који ће тамо живети све до половине 19. века.¹²⁸

На основу реченог, сасвим је сигурно да је познавао Риста Мазаровића, те да се сретао са њим можда и у Боки и у Венецији. Битка коју књига описује одиграла се 1716. када је Сава већ био у Венецији, с обзиром да је писмо Дубровачком Сенату са руским царским печатом, којим се обавештава о доласку Саве из Венеције у Дубровник, датирано 14. јула 1716. Како је књига објављена у Венецији 1718, очигледно је да је, као познати мецена и родољуб, финансијски помогао штампање ове књиге.

Сава Владиславић је у Венецији уживао велике симпатије и уважавање. Његов углед међу пробирљивом венецијанском властелом спомиње и Симеун Кончаревић у свом „Летопису”, као и каснији историчар Енгел у „Повести Дубровачке Републике”. Такође, о непорецивом друштвеном престижу грофа Владиславића пише и властелин и познати песник Иван Градић (De Gradi), свештеник језуитског реда дубровачког манастира Светог Јакова. Особити поштовалац грофа Владиславића, свој спев „Пламен сјеверски” исписан у славу Петра Великог после победе код Полтаве, посветио је његовом саветнику, Сави Владиславићу. У посвети пише:

*„Плам сјеверски”, ѿо јесѣ ѿјевања и хвалу Московскоја величансѣва, ѿриказано Пресвијетлом и Приузвишеном Госѣодину Сави Владиславићу, истѣоја величансѣва Савјетнику, златне острѣе Витѣзу, Кнезу, Власѣлину словинском, од Иѣнѣија Градића, Дубровчанина, дружбе Језусове, љѣиѣ Госѣодинова 1710.*¹²⁹

О Сави Владиславићу пева још један његов савременик, приморац и католик, Јероним Кавањанин са Корчуле, наглашавајући Орден Злат-

¹²⁸ Дучић, 223–230.

¹²⁹ Дучић, 239.

не мамузе којим је папа Климент XI одликовао Владиславића. У спеву се каже:

*Владиславић сјеџао Сава,
зјодан собник Велом Цару московијском,
скоро од Пайе ки је сад дворен,
злашюкрижи вишјез сйворен.¹³⁰*

Личност и дело грофа Саве Владиславића још увек није до краја истражено и делић су још увек непрегледних замрачених ширина српске историје који чекају да поново виде светлост дана. „Сава Владиславић је био типичан израст свог родног краја: оличење Србина из Херцеговине, духовног колико и душевног, гибког колико и поноситог, опрезног колико и неустрашивог ... Србин Херцеговац значи Медитеранац, више него Балканац, човек маште колико и реалист, и човек сна колико и позитивни стваралац, Владиславић је створио себи, на изласку из нашег чемерног XVII века, велико име дипломате у једном великом словенском народу, и огромне заслуге у једном великом словенском добу”, записао је Јован Дучић о овом величанственом човеку чија је успомена била на путу да ускоро потпуно избледи.

Сава Владиславић је личност која се не може и не сме потиснути из историје о знаменитим Србима српског народа и заслужује и у српској историографији и народу место великана које су му већ давно доделиле највеће светске силе времена у ком је живео.

¹³⁰ „Budlović o Kavanjaninu”, у *Јубиларни зборник Ламанској*, Петроград, 1883. Више о Кавањанину у дубровачком Архиву, fasc. actorum 1700. О овоме и Дучић, 240.

Буквар Саве Инока, Венеција 1597.

Орфелинов Вечийи календар

Портрет грофа Саве Владиславића

LA VERITA IN CIMENTO

Drama per Musica

DA RAPPRESENTARSI
Nel Teatro di S. Angelo

L'Autunno dell' Anno 1720.

DEDICATO

A SUA ECCELLENZA

Il Signor Conte

SAVA WLADISLAVICH

CONSIGL. AUL. DI S. M. TZAR. Keco.

IN VENEZIA, MDCCXX.

Per Marino Roffetti in Merzeria
all'Insegna della Pace.

Con Licenza de' Superiori.

Плакат опере „Истина у искушењу” Антонија Вивалдија са посветом
грофу Сави Владиславићу

ECCELLENZA:

A Chi mai dedicar si deve il presente Drama, che solo à voi, Eccellentissimo Signore, mentre in averlo accolto sì generosamente nella vostra casa nelle primizie delle sue prove; avete con ciò cortesemente dimostrato, d'abbracciarne la protezione; per la qual cosa, senza altre suppliche per intercederne la permissione, à V. E. suo protettore si dedica. Dico a voi, che vale a dire, ad un Signore, che Numme tutelare dell' Illirica Regione, da questa riconoscete gli antichi, e chiari natali; quali per ambole linee rottamente discendono da Primati Signori, Disposti, e Conti di sì bellica, e gloriosa nazione; la quale, non perche sottomessa restasse; con parte della Dalmazia sotto l'Ottomano Dominio, La Contea della vostra Eccellentissima Famiglia, patì naufragio veruno; poiche oltre d'esser stata lasciata in libertà, qual già era, in atto di più distinto & onorato riflesso, ne fù reintegrata con ampio, imperial Diploma; confirmandosela in quello, gli antichi Privileggij, ed immunità che godeva; come il tutto con autentiche prove, negli Archivij della Ragusea Republica chiaramente apparisce. Mà à che gir numerando i bei freggi che sì v'adornano, allora che palesi pur troppo elli sono! Poiche à chi mai sia nascosto, che V. E. con la nobiltà dello spirito, con
la

Текст којим Антонио Вивалди посвећује своју оперу „Истина у искушењу”
грофу Сави Владиславићу.

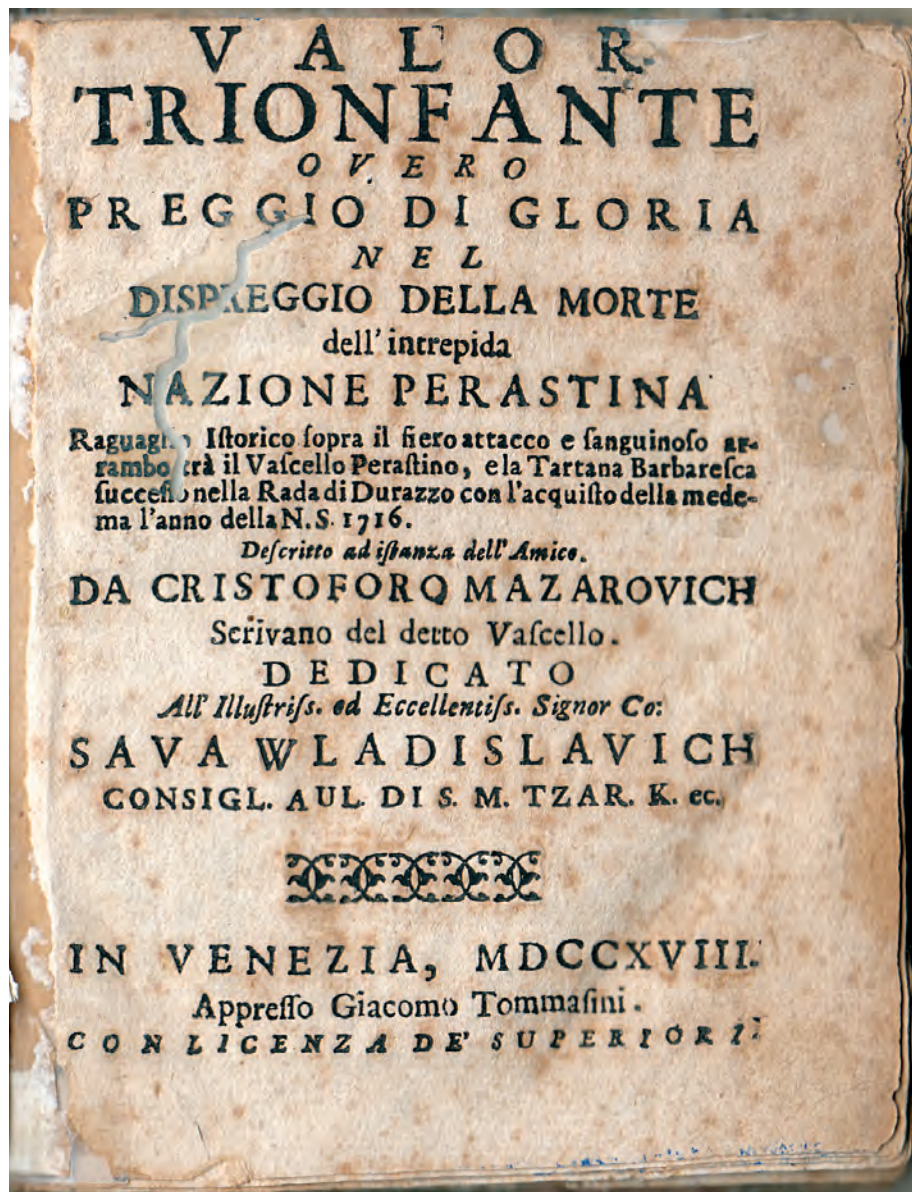
la saggiarza della mente, e con la disinvoltura del tratto, snà li più delicati, e d'importanti maneggi de Principi, tanto saggiamente adoprato vi siete, che à gran ragione da per tutto il vostro nome si rinomato si è reso. Che V. E. sia per nobiltà distinto nella Republica di Ragusi. Che la Santità del presente Pontefice (per avervi riconosciuto in ogni congiuntura costantissimo Fautore della Christiana Religione) v'abbia conferito l'onore di Crearvi Cavalier Palatino; e che ultimamente accoppiato vi siete, in famoso Imeneo con S. E. la Signora Virginia Trevisani, Rampollo illustre di quella antica, nobilissima Famiglia Veneta de Trevisani, che di Dogi, Patriarchi, e Procuratori della Serenissima loro, sempre invitta, Dominante Republica, ne fan vantare il bel preggio. Mà à che gir rammentando cotante nobili doti, che in voi fan pompa, se basta solo per contemplar chi voi siete, contemplare il carattere che in voi serbate di Consigliere Aulico, d'uno de maggiori Monarchi del mondo, quale appunto, è la vittoriosa Maestà Zariana, che potente per il Dominio di vasti regni, temuta per il militar valore, che ne suoi vassalli risplende, lascia la viva imagine di sua grandezza in ogni parte del mondo. Tanto dir basti di voi, per quanto dir mai possa scrittore, per far veder chi voi siete, & assieme à quale valoroso sostegno questo presente Drama è appoggiato; e con umile inchino resto.

Di Vostra Eccell.

Devot. Oblig. & Umiliss. Serv.

Diomede Lizzapa

Текст којим Антонио Вивалди посвећује своју оперу „Истина у искушењу” грофу Сави Владиславићу.

Текст којим Христифор Мазаровић посвећује своју књигу
„Тријумф храбрости или одличје славе у презиру смрти
неустрашивог народа Пераста” грофу Сави Владиславићу.

I.4 JEZOLO

Златна медаља за хероја Драгана

Ко од Срба дође у италијанску покрајину Венето, требало би да посети Језоло и прође Улицом Драгана Цигана. У знак сећања на његов херојски гест, град Језоло је, 26. јула 2009. године, његовим именом назвао улицу крај обале на делти реке Пјаве, тамо где се улива у море и где је Драган Циган положио свој, да би спасао два друга живота.

Град Језоло је део територије метрополе Венеције и један је од водећих италијанских туристичких локалитета. Са плажама међу највећим и најдужим у Италији, Језоло годишње угости око 5,4 милиона туриста по чему је седми локалитет на лествици националног туризма уопште и трећи у туризму мора. У овом граду се налази најдужа пешачка улица у Европи са преко 1.200 продавница, ресторана и кафића. Овде се, од краја јула 2009. године налази и улица италијанског хероја нашег доба, Србина Драгана Цигана.

Из родних Челинаца код Бањалуче дошао је у Италију како би својој породици, супрузи и двоје деце, тада од 4 и 8 година, омогућио бољи живот. Запослио се као зидар у грађевинској фирми у месту Сан Martino ди Лупари (San Martino di Lupari) крај Падове и покушавао да створи услове да му се породица што пре придружи. Кобног 22. јула 2007. дошао је на плажу у Језоло. Дан је био топао, летњи, а рива реке Пјаве препуна излетника и купача, када је вода изненада надошла и струја повукла у дубину двоје деце од 7 и 10 година. Драган није знао да плива, али је без размишљања скочио у воду. Успео је да од струје отме и донесе до обале најпре једно, па друго дете. Следећем налету воде реке Пјаве није одолео. Нестао је у њеним дубинама. Драганово тело је река избацила дан касније. Пронашли су га у мору.

За показану безрезервну храброст и пожртвованост, председник Републике Италије, Ђорђо Наполитано, посебним председничким указом посмртно је одликовао Драгана Цигана највишим италијанским

државним орденом, Златном медаљом за цивилне заслуге, а град Језоло је именом хероја Драгана Цигана назвао улицу на свечаности одржаној 26. јула 2009. године у 11.00 часова, уз највише државне почести. Била је ту и Драганова породица.

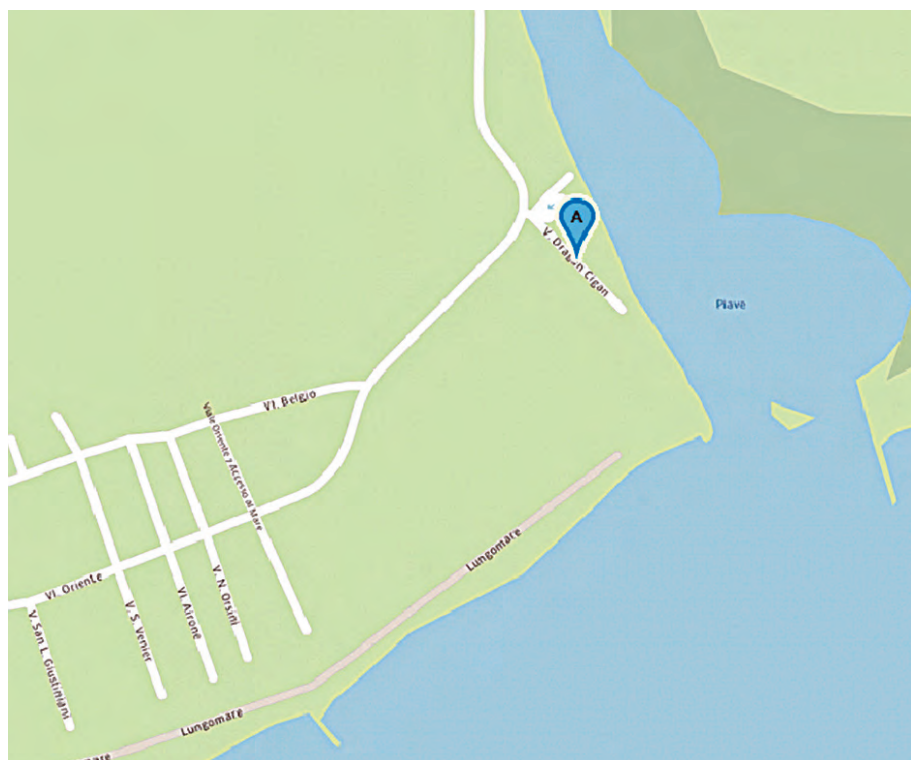
Златна медаља за цивилне заслуге

Крајњом њојжртвованошћу и свесно, не марећи за ојасносћ, без оклевања је, иако не знајући да њлива, скочио у узбуркане воде да сјасе двоје деце која су се давила. Усјео је да ухвати једно од њих и дога ња друјима на обали. Ујорном и храбром одлучношћу дојливао је до друјој дејтења и донео ња до обале ѡредајући ња ѡруји кујача, али је ѡада, изнурен од најора, несјео у ѡјаласима. Блисјави ѡримеј највиших ѡрађанских врлина, широкојрудој и ѡреданој духа, ѡлеменијих осећања ѡудскосћи и брајске ѡубави, ѡа и ѡо цену највише жртве.

Кортелацо у Језолу, Венеција, 22. јула 2007.

Драган Циган – носилац Ордена
Златна медаља за цивилне заслуге

Улица Драгана Цигана у Језолу

I.5 ВИКОФОРТЕ

Место вечности за Његошеву праунуку

Градић Викофорте код Кунеа у италијанској покрајини Пијемонт познат је по Светилишту Маријиног рођења (Santuario della Natività di Maria), месту које је војвода Карло Емануеле I Савојски¹³¹ дао да се сагради и одредио да буде породични маузолеј. Војвода је у њему сахрањен, док ће улогу маузолеја, међутим, преузети базилика Суперга на брду изнад Торина.

Маријанско светилиште Викофорте, које је од 1880. проглашено за споменик од националног значаја, обухвата базилику и пет капела. У једној од њих, у капели Светог Бернарда, крај војводе Карла Емануела I, од 15. децембра 2017. године почива италијанска краљица Јелена Петровић Његош или Јелена Савојска.¹³² Два дана касније, крај ње је положено и тело њеног мужа, претпоследњег краља Италије, Виторија Емануела III¹³³, тачно седамдесет годиона после његове смрти..

Јелена Петровић Његош, црногорска принцеза, удала се за италијанског престолонаследника у Риму 24. октобра 1896. године. Скромна церемонија грађанског венчања одржана је најпре у Палати Квиринал, од 1870. резиденцији италијанских краљева, а потом по црквеном католичком обреду, у Базилици Свете Марије од Анђела и Мученика (Basilica di Santa Maria degli Angeli e dei Martiri). Јелена Петровић Његош је постала краљица Италије 11. августа 1900, друга у италијанској историји са рангом краљице супруге. Историја ће је запамтити по лепоти, племенитости, скромности и хуманости.

¹³¹ Карло Емануеле I Савојски звани Велики (1562–1630), војвода Савојски, принц од Пијемонта, гроф од Аосте, Моријане и Нице.

¹³² Јелена Црногорска или Јелена Савојска (1873–1952), претпоследња италијанска краљица.

¹³³ Виторио Емануеле III Савојски (1869–1946) претпоследњи краљ Италије и супруг Јелене Петровић Његош.

Када је 28. децембра 1908. године разорни земљотрес збрисао са лица земље сицилијански град Месину и усмртио око 100.000 становника, краљица Јелена је са супругом одмах похитала у помоћ пострадалима. Разорном земљотресу следио је страховити пожар, а потом и смртоносни цунами.

Више од 20 дана је краљица Јелена остала на турском подручју помажући људима. Лично је организовала ефикасан систем болничке помоћи и сама у њему учествовала: превијала је рањенике, храбрила невољнике, порађала породиље, спасавала децу. По изричитом наређењу краља, било јој је забрањено, као жени која се тек породила, да силази на копно због непрекидних потреса и могуће заразе. Она је тада на броду организовала болницу у коју су допремани повређени грађани којима је и лично указивала помоћ. У знак захвалности и сећања, град Месина јој је 26. јуна 1960. подигао споменик на тргу Сеђола, у улици Чезаре Батисти (Via Cesare Battisti, Largo Seggiola), рад фјорентинског скулптора Антонија Бертија (Antonio Berti). Фигура краљице Јелене израђена у белом мермеру, постављена је на исто такво бело мермерно постоље на чијим су страницама у рељефу приказана краљичина дела: у импровизованој болници на броду краљица крај часне сестре, војног лекара и болничарке Црвеног крста, придржава главу повређеном човеку; око себе милује повређену децу; у наручју држи бебу тек извучену из рушевина. Интересантно је и да је споменик подигнут на иницијативу грађана и плаћен добровољним прилозима које је прикупио локални лист „Ла сетимана инком илустрата” (La Settimana Incom illustrata).

Краљицу Јелену је красила велика скромност и жеља да помогне. Народ јој се обраћао и свакоме је одговарала. Лечила је болесне, помагала сиромашне. Познато је да је сав новац од апанаже трошила у добротворне сврхе. Током Првог светског рата, у Палати Квиринал је организовала болницу за рањенике. Њено име носи клиника коју је 1933. године сама основала и опремила је са 250 кревета, али и чувени Велики институт у Риму за лечење оболелих од карцинома.

Увек дискретна и скромна уз супруга, само је једном приликом изашла из сенке. Било је то 27. новембра 1939, три месеца након немачке инвазије Пољске и након што су Енглеска и Француска ступиле у рат против Немачке. Тада је краљица Јелена писмом позвала шест краљица још неутралних европских земаља: Данске, Холандије, Луксембурга, Белгије, Бугарске и Југославије, позивајући их да покушају да зауставе страховиту трагедију која се надвила над Европом и светом.

Када је краљ Виторио Емануеле III абдицирао¹³⁴, отишла је са њим у изгнанство у Александрију у Египту, где је убрзо, 28. децембра 1947. године, остала удовица. Три године касније је открила да болује од рака, па се ради лечења преселила у француски град Монпеље (Montpellier). Становала је у Хотелу Метропол, настављајући да помаже свима који би јој се обратили, без обзира што је и сама тада живела у сиромаштву. Тек пред смрт прихватила је, 1951. године, гостопримство у вили Мас ду Руел у предграђу Монпељеа, пар километара удаљеној од клинике „Сен Коме (Saint Côme)” у којој се лечила. Након тешке и безуспешне операције, умреће на клиници 28. новембра 1952. године. По својој жељи, биће сахрањена у једноставном гробу на градском гробљу, заједно са сиромашнима које је целог живота помагала.¹³⁵

За живота је добила бројна признања. Папа Пије XII јој је 15. априла 1937. доделио „Златну ружу хришћанску” (*Rosa d'oro della Cristianità*), највеће признање Ватикана за жене. Пар месеци касније, Римски универзитет ће је прогласити почасним доктором медицине. Британски краљ Едвард VII ју је одликовао Златном медаљом британског Црвеног крста, бивши немачки цар Вилхелм јој је послао Велику звезду краљице Луизе, шпански краљ Алфонсо XIII орден реда Добročинства, руска краљица Катарина орден Црвеног крста, а краљ Петар I Карађорђевић крст светог Саве. На педесетогодишњицу од њене смрти, бискуп од Монпељеа је покренуо поступак канонизације.

Легенда о краљици Јелени створена је још за време њеног живота и сачувала се до данашњих дана. У свести италијанског народа остаће запамћена као „Краљица милосрђа”.¹³⁶

¹³⁴ Виторио Емануеле III је абдицирао у корист сина Умберта II 9. маја 1946.

¹³⁵ Giorgio Pillon, *I Savoia nella bufera: parlano i testimoni*, in “Candido”, 43, 26.10.1958, 25–26; Siccardi Cristina, *Elena, la regina mai dimenticata*, Roma: Paoline Editoriali, 1996, 266–169.

¹³⁶ Из хомелије кардинала Уга Полетија 24. октобра 1993. приликом свечаног представљања литургијске одежде сачињене од венчанице краљице Јелене.

I.6 ВОЈНА ГРОБЉА И КОСТУРНИЦЕ НА СЕВЕРУ ИТАЛИЈЕ

Трагови Срба у Италији воде и до бројних војних гробница и костурница где су, игром судбине, многи од њих оставили кости. У северној Италији позивају на помен и молитву гробови незнатих српских јунака, пре свега у Брунику, Роверету, Тренту, Азиагу и Редипуљи.

У Брунику¹³⁷ се налази чувено аустроугарско војно гробље настало током Првог светског рата. Налази се на шумском пропланку, на падини Кухберг (Kuhberg). Бруник је тада припадао Аустроугарској и у њему су првих ратних година биле три војне болнице за рањене и болесне војнике са оближњег фронта на висовима Доломита. Када је нестало места на локалном гробљу, војне власти су наредиле да се формира засебно војно гробље. Изградили су га заробљени руски војници и отворено је 3. јула 1915. У њему је сахрањено 793 војника из Првог светског рата, међу којима је и 13 Срба.

Кости принудно мобилисаних Срба из Аустроугарске сигурно се налазе и међу телима безимених војника, који чине скоро половину сахрањених у монументалној војној костурници у Тренту¹³⁸. Костурница је саграђена 1932. године и у њу су положене кости укупно 3.202 војника погинулих у Великом рату. Само 1616 је идентификовано, док је безимено остало 1580. Њихове кости су овамо пренете са 34 војних гробаља разасутих по планини.

У близини Трента налази се љупки градић Роверето или Храстов град¹³⁹. Мало је, међутим, познато да је у њему сахрањено око 3000 Срба који су ратовали као аустроугарски војници. Присилно мобилисани из крајева Царевине настањених Србима, у туђини су, безимени, оставили кости које од 1938. почивају у монументалној костурници Кастелданте у Роверету, саграђеној на истоименом брду, заједно са још

¹³⁷ Бруник је град у Аутономној покрајини Трентино – Јужни Тирол. Налази се у близини границе са Аустријом и припојен је Италији заједно са покрајином 1919. године.

¹³⁸ Тренто је највећи град и административни центар Аутономне покрајине Трентино – Јужни Тирол, припојеној Италији 1919. године.

¹³⁹ *Rovere* или *quercia* у преводу значи храст. Значајан је индустријски, туристички и културни центар покрајине Трентино.

око 20.000 војника, знаних и незнаних: Италијана, Аустријанаца, Чеха, Словака, Мађара. Захваљујући значајној српској дијаспори у самом градићу, парохији Светог Луке и Колу српских сестара у Роверету, али и Србима из оближње Вићенце и Басана, од пре десетак година редовно им се одаје помен, сваке године на михољске Задушнице.

Градић Азиаго је смештен је на хиљаду метара надморске висине и са свих страна је окружен планинским ланцима високим преко 2000 метара. На самој граници покрајина Венета и Трентина, Азиаго је симбол Великог рата. У страшном налету заузела га је аустроугарска војска још на самом почетку рата, крајем маја 1916, од кад ће постати поприште најкрвавијих борби све до 24. јуна 1918. Тог дана је италијанска војска поразила аустроугарску у бици на реци Пјаве, што је означило и победу Италије на целокупном планинском делу фронта. Зато је одабран као место једне од највећих војних костурница Италије посвећених Великом рату. Костурница, сва у огромном блоку армираног бетона на површини од 1600 квадратних метара изнад које уздиже лук у староримском стилу од 47 метара, повезан је са центром града сугестивном Авенијом хероја. У костурницу су пренете кости 54.286 војника: 34.286 Италијана од којих се 21.491 не зна име; преосталих 20.000 су аустроугарски војници, од којих је 11.762 безимено. Више је него сигурно да у и у овој костурници почивају многи Срби.

Највећа и најмонументалнија костурница Италије посвећена погинулима у Првом светском рату свакако је она у Редипуљи¹⁴⁰, подигнута 1938. на падинама Планине Сеи Буси (Monte Sei Busi). Ова је планина поприште прве битке на Сочи. Италијани су је заузели октобра 1916. и ту поставили болницу и команду тог дела фронта. Када се касније фронт померио на исток, зона више није била на самој ивици фронта, па је ту формирана и војна болница. Ту су положене кости 100.187 погинулих италијанских и 15.000 аустроугарских војника: од укупног броја, само их је 39.857 идентификовано. Сваког 4. новембра, у присуству председника државе, ово је место комеморације свих погинулих у Првом светском рату. Дан 4. новембар се у Италији обележава као дан победе у Великом рату, када је у Вили Ђусти у Падови Аустроугарска потписала капитулацију, а Италији су припојени Јужни Тирол и Трст. У Италији је 1919. године на овај дан установљен празник Дан националног јединства и Дан Оружаних снага.

¹⁴⁰ Redipuglia је град у окурту Горице, у покрајини Фурланија – Јулијска Венеција.

Војничко гробље у Брунику

Спомен-костурница у Барлети

Спомен-костурница у Барлети

Спомен-костурница у Барлети

II. ТРАГОВИМА СРБА КРОЗ СРЕДЊУ ИТАЛИЈУ

II.1 ПРАТОЛИНО

Вила Демидов, уточиште кнеза Павла од Југославије

Два су места у Европи пружила спокој последњем периоду живота српског кнеза Павла Карађорђевића (1893–1976): били су то Париз и италијански градић Пратолино у близини Фиренце. У Паризу се налазила његова породична кућа, а у Пратолину Вила Демидов, место у које је често и са радошћу долазио када год би му се указала прилика и коју ће му мајчина рођена сестра, Марија Павловна Демидов, кнегиња од Сан Доната, знајући колико је воли, тестаментом оставити у наслеђе заједно са раскошном вилом Абамелек у Риму, поседом који је од 1947. званична резиденција руских амбасадора.

Од целе мајчине породице, Марија Павловна Демидов (1877–1955) је увек била присутна у животу Павла Карађорђевића. Тетка Марија, коју су сви од миља звали Мојна, била је особа којој је био најприврженији и која му је пружила не само емотивну подршку, већ и прва сазнања о лепоти. Она му је оставила и велико наследство које ће омогућити спокој многим деценијама његовог живота. И Марија Павловна је волела да проводи време у Вили Демидов. У њој је проналазила мир и одмор незамислив у вртлогу раскоши Виле Абамелек у Риму у којој је са супругом живела. Кнез Павле је од раног детињства често посећивао тетку у Вили Демидов, добро ју је познавао и волео и у њој проналазио тренутке радости, тако ретке у његовом животу.

Вила Демидов у Пратолину је убележена у листу светске баштине Унеска. Налази се у близини Фиренце и чини остатке Медичијеве виле у Пратолину. Саградио ју је Франческо I Медичи, други велики војвода тоскански, на терену који је купио 1568. године са намером да својој супрузи Бјанки Капело подари дом што ће својом раскоши и величанственошћу осликати величину његове љубави. У подножју Апенина, вила која је полако узимала обличје под рукама најзначајнијих гради-

теља и уметника тога доба, била је толико лепа да је била опевана у песмама и пре него што ће бити довршена. Колико је била велелепна може да дочара податак да је за њену градњу утрошено колосалних 782.000 дуката, што је два пута више од суме потрошене за изградњу и опремање чувеног фјорентинског музеја Уфици.

Била је окружена огромним јеловим парком препуним скулптура од мрамора, античких статуа, монументалних фонтана, вештачких пећина. На два дела делила га је широка стаза што је водила до палате и то је био једини урбанизовани део тог огромног, брежуљкастог парка препуног растиња и најразноврснијих изненађења. Због његове неописиве лепоте, савременици су га назвали „Чудесни врт”.

Око 1581. године, када је вила завршена, била је права чаролија од лепоте у којој су се укрштали дивљина природе, уметност и наука. Красила су је дела најчувенијих уметника тога доба хармонично допуњена античким драгоценостима из богатих колекција породице Медичи.

Када је 1737. Тоскана потпала под управу Хабзбурга, вила је пуних 80 година била препуштена судбини и лаганом пропадању. Нови владари су одабрали Фиренцу за резиденцију и многе статуе и делови намештаја су премештени у палату и парк Боболи. Коначно, велики војвода Фердинанд III је одлучио да промени изглед виле: прелепи парк у италијанском стилу преуређен је по правилима енглеских паркова и изгубио је доста од своје јединствене оригиналности. И не само то. Одлучено је и да се парк прошири, односно да се у корист парка уклони велелепна вила, што је и учињено. Тако је 1820. године вила разорена динамитом, чиме је нестало здање које је, по мишљењу многих, била најлепша и засигурно најекстравагантнија грађевина од свих саграђених у доба владавине породице Медичи.

Након смрти Леополда II Хабзбуршког, парк је од његових наследника 1860. купио руски кнез Павле Павлович Демидов, други кнез од Сан Доната. Титулу од Сан Доната је наследио од стрица Анатолија Николајевича који је скоро цео живот провео у вили Сан Донато северно од Фиренце и није имао деце. Анатолиј Николајевич Демидов (1812–1870) је први кнез од Сан Доната. Син пребогатог руског царског амбасадора Николе Демидова, родио се у Фиренци, у Вили Демидов. Године 1840. оженио се Матилдом Бонапарта са којом није имао деце. Човек велике културе, био је један од првих поборника романтизма у повојима и мецена руских и француских сликара попут Карла Бриулова, Пола Делароша, Еугена Делакроа, Еугена Ламија и Огиста Рафеа. Од скулптора Лоренца Бартолинија, најзначајнијег представника тзв.

италијанског пуризма, наручио је статуу свога оца коју је, у знак захвалности, град Фиренца поставио на тргу названом Трг Демидов.

Павле Павлович Демидов, деда по мајци кнеза Павла Карађорђевића, обновио је зграду за пажеве заједно са осталим деловима виле који су чудом избегли разарање динамитом: коњушницу, капелу, Купидонову пећину и пећину речице Муњоне, Јупитерову фонтану, рибањак „Маска”, просторију за птице, кућу за фазане, Панову фонтану и пољопривредне радионице. Зграда, некада споредне важности и намењена за пажеве, реконструисана је и проширена, па претворена у садашњу вилу, а цело имање је названо Вила Демидов у Пратолину. У овој вили је Павле Павлович провео многе срећне године и у њој је 1885. и преминуо. Вилу је наследила његова супруга која ју је, као свадбени дар, поклонила њиховој кћери Марији, рођеној тетки кнеза Павла. Кнегиња Марија је уредила парк, извршила поправке на оронулој јужној фасади зграде, наложила рестаурацију чувене статуе „Апенино”, колоса што седи на каменом врху, дела Фламманца Ђанболоње¹⁴¹.

Имање је било свет за себе. Уз огромни парк, располагало је воћњацима, статуама, фонтанама, језерцима и павиљонима. Најчувенији делови парка били су већ поменута статуа „Апенино” и капела коју је 1580. саградио чувени фјорентински архитекта Бернардо Буонталенти (1531–1608).

Током II светског рата у палату су се уселили Немци и из ње избацили власнике, а касније је оштећена у савезничким бомбардовањима. У једном писму, кнегиња Марија је забележила да је вила током рата била на првим линијама фронта, да је део парка уништен бомбама, да је на хиљаду стабала ишчупано и посечено; вила је такође пострадала, а срушени су и делови каменог зида који је опасивао парк.

Марија Павловна Демидов, рођена у Тоскани у породичној вили Сан Донато 1876. године. Та вила је продата 1881. и данас је од ње мало шта остало. У власништву породице Демидов у Тоскани била су имања у Кварту, С. Андреи у Перцусини, Сан Мартину на острву Елба где је Анатолиј Демидов купио Наполеонову вилу у којој је сачинио музеј који се данас зове „Музеј Демидов”.

Своје последње дане кнегиња је провела у Вили Демидов, где је умрла 1955. године. Вилу је тестаментом оставила у наслеђе свом вољеном сестрићу, кнезу Павлу Карађорђевићу од Југославије. У њој ће кнез Павле и кнегиња Олга живети пуних четрнаест година, ту ће их посећивати рођаци и пријатељи, а унуци проводити летовања. Нажа-

¹⁴¹ Ђанболоња је псеудоним чувеног фламанског скулптора Jean de Boulogne (1529–1608) који је највећи део свога живота провео у Фиренци на двору Медичија.

лост, 1969. године кнез Павле ће бити приморан да је прода. Имање је за остарелог кнеза Павла постало прескупо за одржавање и превелико за управљање. Дивна су и дирљива сећања на те дане које нам пружа њихова унука Кристина Оксенберг, кћер Јелисавете Карађорђевић. Она не само да пружа драгоцене податке о породичном имању Павла Карађорђевића – једном од драгоцености италијанске културне баштине, већ и о животу српског кнеза и његове породице.

„Вила Демидов је зграда у италијанском стилу, са масивним тамним зидовима од теракоте, високим прозорима заштићеним тамно-зеленим капцима и низом љупких балкона на спрату. Башта око куће је заправо парк, толико је била велика, а кроз саму кућу су се пружали широки ходници, безбројне собе и тајни пролази. (...) Било је соба у које никада нисмо ни ушли, просторија за послугу које на плановима нисмо могли да нађемо. (...) Једна просторија, звана једноставно 'велика соба', била је салон величине балске дворане; у њој је мој деда свирао клавир. Био је даровит музичар. Музика је благотворно деловала на његову измучену душу. Сећам се концертног клавира у тој соби, а мој рођак Димитрије¹⁴² памти нашег деду како вешто изводи осећајну Шопенову музику. (...) У тој великој соби играли смо се сатима, све претварајући у бајку, а одрасли су нас на то подстицали. (...) Огромна врата 'велике собе' отварала су се према завојитом каменом степеништу које је водило ка једном од бројних вртова с префињеним травњаком и пажљиво негованим дрвећем. У дну 'велике собе' био је скривени пролаз према кружном степеништу ка приватним одајама на спрату. У тој 'великој соби' налазио се и кауч који смо звали 'чамац'. На том каучу бака је окупљала унуке око себе и позивала нас да замишљамо како пловимо на великој лађи, читала нам је приче, разговарала са нама и надахњивала нас, а ми смо је обожавали. Била је наша лична Мери Попинс и сви смо јој били потпуно одани. (...) С балкона бакине спаваће собе моји рођаци и ја посматрали смо раднике како сакупљају сено у бале у којима ћемо се касније играти. Са тог балкона такође су се виделе никад рашчишћене рушевине старе виле разнесене експлозивом. Мој рођак Димитрије и ја сатима смо газили по том кршу, он је прикупљао комадиће мозаика и мајолике, а ја сам доколичила и сањарила.

Живот у овој италијанској вили одвијао се по чврсто утврђеним правилима. Није ми деловало ни најмање необично што морам да се

¹⁴² Димитрије Карађорђевић (1958), син кнеза Александра (1924), најстаријег сина кнеза Павла и кнегиње Олге.

клањам деди и баки и љубим им руку ујутру и увече. О њиховом животу старали су се лакеји, возачи и невидљиве неме собарице. Њихов живот био је равнотежа између крутих правила високог друштва, наклоне и ословљавања пуном титулом, и опуштеног весеља и игара којима је деда забављао своје јато унучади. Причама је желео да нас насмеје или преплаши, само да би нас разонодио. Њему нико није причао приче када је био мали. Деда нам, међутим, није наметао тугу сопственог детињства, него се управо обрнуто, својски старао да уживамо у времену проведеном са њим и веома се трудио око нас малишана. Под званичном маском, крила се топла личност. Мој деда је увек био беспрекорно одевен, понашао се савршено и увек је умео да нас насмеје. Као дете сам са њим проводила дивна лета у свету беспрекорне лепоте.”¹⁴³

Оброци су, за разлику од раздрагане игре, били веома формални: батлери и ливрејисана послуга излазили су из огромних кухиња, дела куће који нисмо познавали, иако смо знали да у њима ради права мала војска. Те слуге виђали смо само обучене у прописну сиво-белу ливреју, с белим рукавицама, а служили су нас за столом пуним најфинијег сребрног прибора и кинеског порцелана. Слуге су се позивале притискањем емајлираног дугмета Фабержеовог електричног звонцета, које је стајало испред баке. Она нам је редом дозвољавала да га ми притиснемо, што се сматрало врло великодушним гестом.”¹⁴⁴

Колико је чаробна Вила Демидов остала и после скоро 400 година трајања, опет сведочи унука кнеза Павла описујући игре у унутрашњости славне статуе „Апенина”. „Колос са Апенина” је званично име славне статуе, сачуване у свом оригиналном облику. Урађена је у камену и висока 14 метара. Доњи део, одакле се улази у унутрашњост статуе, има изглед седмоугаоне пећине и у њој се налази степениште. Њиме се стиже у просторију у унутрашњости груди и главе колоса. Просторију осветљавају сунчеви зраци који улазе кроз очи статуе. У Вили Демидов „ми смо додиривали, кушали и живели те бајке”¹⁴⁵ бележи унука кнеза Павла и описује један уобичајени дан у парку виле:

„Деда би после ручка, било сунце или киша, први полазио у шетњу баштом. Корачао је полако, са штапом, увек у уредном оделу и са шеширом на глави, а када је падала киша, носио је и кишобран. Ми смо то звали баштом, али била је огромна, а зидови око имања готово

¹⁴³ Ibid, 39.

¹⁴⁴ Кристина Оксенберг Карађорђевић, *Краљевска династија*, Београд: Лагуна, 2015, 32–39.

¹⁴⁵ Ibid, 181.

су се губили у даљини. Деда је корачао на челу, без журбе и уједначено, а нас шесторо унучади трчкарало је око њега, испред и позади, по стазама од ситног белог шљунка између вековима старих стабала. Током шетње, деда нам је причао шаљиве приче да нас насмеје. (...) Највише смо волели да шетамо стазама што су водиле до густог зеленог шумарка с огромном сивом каменом статуом на обали језерца пуног крупних белих локвања. То нам је било омиљено место. Ту смо се играли у великом каменом кипу мушкарца који клечи пред језером прекривеним белим локвањима и крупним зеленим листовима на којима су седеле жабе и стрпљиво чекале инсекте. Овај кип био је величине омање куће, а позади, испод леђа, да се тако изразим, имао је врата. Деда би нас повео кроз та врата, а ми бисмо опрезно полазили за њим уз хладно, влажно и узано степениште, пуно прашњавог мириса паучине и одјека кркета давнашњих жаба. Пењали бисмо се вијугавим степеницама све док се неби нашли иза лица исклесане фигуре. Деда нас је тада позивао да седнемо у отворе за очи велике као бродски прозори, па смо клатећи ногама преко великих камених капака гледали зелене пределе, уредне вртове и воћњаке, а гледали смо и доле, ако смо били довољно храбри и нисмо патили од вртоглавице, у одрази на површини рибака далеко испод нас, посутог сада сићушним локвањима.¹⁴⁶

Унука кнеза Павла пружа податке и о службама које су се, сваке недеље, служиле у славној осмоугаоној капели из 1580. са 14 мермерних стубова, којима је обавезно присуствовала цела породица:

„Најлепше смо се понашали недељом, за време службе Божје у мермерној осмоугаоној капели уз вилу. Ту смо се молили, а деда је на оргуљама свирао химне. У тој капели ме је као бебу крстио руски православни свештеник. (...)

Као што је претходно речено, притиснут старошћу и финансијским тешкоћама, кнез Павле Карађорђевић је 1969. године био приморан да прода целокупно имање, и вилу и парк. Тако је Вила Демидов испрва постала власништво италијанске државне компаније за некретнине *Societa immobiliare* из Рима. Имовину кнеза Павла су после II светског рата разграбиле разне државе и био је свестан да више није у стању да се за њу бори. Без снаге, срушених снова, урушеног здравља и под бременом година, био је приморан да, на Сотбијевој аукцији, исте године прода и чувену колекцију уметнина Демидовљевих коју је наследио и сав намештај и предмете из виле. Коначно, 1981.

¹⁴⁶ Ibid, 33.

године, оно што је остало од имања (155 хектара) купио је Град Фиренца и претворио га у музеј. Данас Вила Демидов у Пратолину је део комплекса тосканских вила и паркова Медичија и део је светске културне баштине Унеска.

II.2 ВАТИКАН

Дарови српске велике краљице Јелене

Српска велика краљица Јелена (око 1236–1314), супруга краља Стефана Уроша I, даровала је римској цркви Светог Петра скупочену икону Светог Петра и Павла која се чува у Ватиканским музејима. Икона приказује бисте апостола који благосиљају и заузимају две трећине слике. Изнад њих је Христово попрсје, док је доњи део иконе посвећен ктиторима. У централном делу, под аркадом са стубовима, издвојено је приказан лик краљице Јелене у одори монахиње (замонашила се 1277. године) у проскинези пред свештеником или светитељем у западњачкој одећи, а са стране су приказани њени синови, краљеви Драгутин и Милутин. Њен статус монахиње уз два сина сувладара датира настанак иконе после 1282. године. Наиме, краљ Милутин је преузео српски престо по Дежевском уговору од 1282. године, када је његов старији брат, краљ Драгутин код града Јелеча пао са коња и сломио ногу, па се повукао са власти и у Дежеву предао престо брату Милутину задржавајући на управу само део српских земаља. То значи да је слика настала после 1282. године, јер је и Милутин приказан као краљ. Исто тако, стилске одлике архаичног манира је стављају у период одмах након Дежевског уговора¹⁴⁷. Икона је малих димензија (75,5 x 51 cm), осликана је на златној подлози на јаблановом дрвету.

Краљица Јелена, позната као Јелена Анжујска, изданак је француске краљевске династије Капета и директни је потомак млађег сина краља Луја IV Дебелог (Luis Le Gros). Презиме Анжујска је последица погрешног превода њеног презимена Анђелина, које је понела по византијској владарској породици Анђела. Њено право име је Јелена Анђелина и кћи је мађарског племића Јована Анђела, господара Срема, и Матилде де Вјанден, грофице од Пожеге, чији је отац праунук

¹⁴⁷ Татић-Ђурић, Мирјана, *Икона айосѿола Пеѿра и Павла у Ваѿикану*, Београд: Зограф, 1967, 11–16.

француског краља у директној линији. Забуну је додатно поткрепило њено сродство са краљем Сицилије, Карлом I Анжујским, сином француског краља Филипа Августа, чији је старији брат био француски краљ Луј IX. Он је био Анжујац, а рођаци су били по мајчиној, не по очевој страни.

Осим што је њен брак са српским краљем за Србију значио учвршћивање династијских веза са моћним европским краљевским породицама, Јелена је била изузетно образована и допринела је културном развоју земље. Основала је прву женску школу у тадашњој Србији у којој су сиромашне девојке училе вез и остале послове, али и писменост и музику. Осим тога, организовала је преписивање књига на двору. Корице за те књиге су израђиване код златара у Котору и краљица их је потом поклањала важним личностима. На свом двору у Брњацима је имала чувену библиотеку, такозвано књигоранилиште. Зидала је задужбине од којих је најпознатија манастир Градац у ком је и сахрањена. Веома је значајна и црква Светог Николе у Скадру у којој се замонашила.

Ризница базилике Светог Петра у Риму: икона апостола Петра и Павла,
поклон српске краљице Јелене Анжујске Ватикану

II.3 РИМ

II.3.1 Црква „Ара Коели” и Катарина Косача Котроманић

У Италији се налази и гроб српске принцезе, а босанске краљице Катарине Косаче Котроманић (1425–1478). Катарина је рођена у Благаяју код Мостара. Отац јој је био Стефан Вукчић Косача, херцег (војвода) светог Саве и господар земље која данас по њему носи име Херцеговина. Мајка јој је била Јелена Балшић, кћер зетског великаша Балше Балшића и унука Јелене Лазаревић, кћери кнеза Лазара Хребељановића и Милице Немањић. Њена удаја, 26. маја 1446. године, за босанског краља Стјепана Томаша Котроманића и прелазак у католичку веру, требало је да учврсти савез две земље у рату против надирућих Османлија.

Краљ Стјепан Томаш умире 1461. године и наслеђује га син из првог брака, Стјепан Томашевић, који је Катарини дао титулу краљице мајке и она остаје да живи на двору његове супруге, краљице Маре. Мара је била оследња босанска краљица. Име Мара узела је преласком у католичку веру ради удаје за босанског краља. Њено право име било је Јелена Бранковић (1447 – после 1500) и била је кћер српског деспота Лазара Бранковића и Јелене Палеолог.

Турско освајање и погибија последњег босанског краља затекло је Катарину у Козограду изнад Фојнице. Успева да побегне из опседнутог града и да се повуче на Купрес одакле је скупљала војску за одбрану Босне. Пред напредовањем Турака, приморана је да се преко Коњица и Почитеља заједно са пратњом повуче до Стона, а затим да се склони у Дубровник. Легенда каже да су краљица и пратња успели да избегну потеру тако што су све коње наопако потковали. Када су Турци запретили и Дубровнику, Катарина је морала и одатле да оде, па је уточиште потражила у Риму. Њено двоје деце заробљено у Босни преведено је у муслиманску веру и упућено у Цариград. Тамо је стигао само син Сигисмунд, док је десетогодишња Катарина на путу умрла. Сахрањена је по муслиманском обичају у Скопљу где јој се и данас

налази турбе које је подигао утемељитељ Сарајева, Иса-бег Исаковић. Катарина Томашевић Котроманић или Тахири Ханума, једна је од ретких жена у чију је част саграђена оваква врста маузолеја.

Краљица Катарина је у Рим стигла током друге половине 1464. Под заштитом папе, ту ће живети пуних четрнаест година, до смрти. Умрла је 25. октобра 1478. године. У туђини и сиромаштву, без мужа, деце и краљевства, Катарина је достојанствено подносила недаће. Живела је од месечне пензије од 100 дуката коју су јој од 1466. одредили папе Сиксто IV и Павле II. Имала је свој малени двор сачињен углавном од сународника, дворана који су са њом били још из година проведених на очевом двору. Сви су били из околине Мостара и сви су живели са краљицом све до њене смрти. Забележена су и имена неких од њих: Пава, Јелна, Мара, Радич, Аврам.

Достојанствена, маркантног лика и увек у дубокој црнини и у пратњи својих дворана, уживала је велики углед и поштовање. Била је званица и на венчању великог кнеза Москве, Ивана III и византијске принцезе Софије Палеолог. Присутствовала је у Аквили 1472. преносу костију светог Бернардина Сијенског. На све начине је покушавала да добије позајмицу како би Турцима платила откупнину за своју децу, што јој, нажалост, није пошло за руком. Утеху је потражила у вери. Приступила је братству Трећег реда Светог Фрање које се окупљало у цркви самостана Аракоели.

Начетог здравља и осећајући да јој се ближи крај, 20. октобра 1478. године је сачинила тестамент. Пет дана касније је умрла. По њеној последњој жељи, сахрањена је у цркви Санта Марија у Аракоели (Santa Maria in Ara Coeli), поред Римског Капитола, најзначајнијој цркви римског народа. Све до XV века, ова црква је била место у којој су се одржавале парламентарне дебате Римљана, где су се доносиле одлуке које је Сенат објављивао као законе. Како је то 1445. потврдио и папа Еуген IV, црква је представљала својеврсни парламент римског народа. О њеном значају говори и податак је у њој одржан и тријумф у част победе код Лепанта 1571. Последњег дана у години, сваке године се у овој цркви служи Те Деум, молитва захвалности Богородици римских грађана. У унутрашњости цркве су сахрањени папа Онорио IV, бројни кардинали и славне личности. Гроб краљице Катарине Косаче Котроманић је постављен пред главним олтаром цркве, на најзначајнијем месту.

Била је то огромна посмртна почаст имајући у виду да су се тада у црквама сахрањивали краљеви и племићи, а само најугледније личности су сахрањиване уз олтар. Наиме, у средњем веку је имати гроб-

ницу што ближе цркви значило виши друштвени статус умрлог и његове породице.¹⁴⁸

Надгробна плоча краљице Катарине Косаче Котроманић била је украшена њеним ликом угравираним у мермеру, с круном на глави, с краљевским плаштом на раменима, у рељефу у природној величини (1,78 м). Са обе стране фигуре уклесана су била два грба: грб породице херцега Косача и краљевски босански грб Котроманића. Испод надгробне плоче, био је постављен натпис на српској ћирилици који је краљица Катарина сама сročила. Оригинални текст за ћирилични епитаф на свом гробу који је краљица Катарина лично исписала и навела у опоруци ипак је сачуван у списима Алфреда фон Ренмонта и гласи:

*Катџарини, краљици босанској,
кћери Сџејџана,
херцеџа свейџої Саве,
од џорода Јелене
из дома Сџефана крунисаної,
Томаша, краља Босне жене,
која је џоживела 54 џодине
и умрла у Риму
леџа џосџодњеї 1478, 25. дана окџобра,
сџоменик је њеним речима
исџисан.¹⁴⁹*

Када је 1590. црква реконструисана, гроб краљице Катарине је премештен на друго место, док је надгробна плоча постављена усправно са десне стране олтара. Измештањем гроба, губи се траг краљичиним костима.

Ни натпис на гробној плочи, онај који је остао до данашњих дана, није више био онај оригинални. Нови епитаф је исписао је на латинском 1545. римски калиграф Иван Палатино. Преводећи оригинални ћирилични текст на латински, уз очигледно слабо познавање ћириличног писма и без историјског знања, превод је покрешан у значењу: чак уместо ћерка херцега Стефана, у латинском препису краљица Катарина је означена као његова сестра:

¹⁴⁸ Тодор Куљић, *Танајџојолиџика*, Београд: Чигоја, 2014, 96.

¹⁴⁹ Alfred von Renmont, *Geschichte der Stadt Rom*, Berlin: Verlag der Koeniglichen geheimen Ober-Hofbuchdruckerei R.v. Decker, 1868, 571.

*Catharinae Reginae
Bosniensi Stephani ducis San[c]ti Sabbae sorori
ex genere Helenae et domo principis Stephani natae
Tomae regis Bosnae uxori quantum vixit annorum LIII,
et obdormivit Romae anno Domini MCCCCLXXVIII
dei XXV octobris
monumentum ipsius scriptis positu.*

Упркос свему, и овако постављена плоча непобитно је сведочанство о бескрајном угледу и значају Катарине Косаче у свету. Катарина Косача није била последња босанска краљица, али је свако значење краљевине Босне остало на њој. Историја је бележи као последњег члана краљевске породице који се до краја живота борио за ослобођење Босне од Турака. Катарина је остала и легенда у народу, у песмама и казивању. Жене у селима Херцеговине још и данас носе мараме украшене традиционалним везом којим их је Катарина учила. Каже се да су те мараме увек црне боје због жалости над краљичином тужном судбином. Осим легенде, остају и чињенице: Катарина је собом у изгнанство понела, па их тиме и спасила од уништења, све краљевске ознаке и симболе краљевске моћи Босне: круну, краљев сребрни мач, краљевски плашт сачињен од злата и свиле, па се с правом може сматрати за оличење последњег облика босанског краљевства. Иако то формално никада није била, Катарина Косача Котроманић је свим својим бићем и до последњег уздаха, била и остала последња босанска краљица.

II.3.2 Вила Абамелек, римско наслеђе кнеза Павла Карађорђевића

Живот кнеза Павла Карађорђевића везан је и за Рим, за Вилу Абамелек, имаће баснословне вредности коју је тестаментом кнезу Павлу оставила у наслеђе његова тетка Марија Демидов Абамелек-Лазарев. Вила Абамелек у раскоши нимало није заостајала за Ватиканом. После завршетка II светског рата није, међутим, остала у власништву онога коме је била намењена и постала је екстратериторијални део Совјетског Савеза. Кнез Павле је узалудно правним путем тражио повраћај свог узурпираног приватног власништва. Совјетски Савез је вилу претворио у резиденцију својих амбасадора са свим што се у њој затекло, што је Вила Абамелек остала све до данашњих дана.

У Риму је живела и Јелена Петровић Савојска, особа којој је кнез Павле био изузетно привржен и која ће бити стално присутна у његовом животу, „успостављајући равнотежу између ружних емоционалних и стварних телесних напуштања, којима је често био изложен”.¹⁵⁰ Црногорска принцеза и будућа италијанска краљица била је рођена сестра српске кнегиње Зорке и рођена тетка деци Петра Карађорђевића, јединог човека који ће прихватити и уз своју децу узгајати тек рођеног сина јединца његовог брата Арсена, дете које је мајка Аурора Демидов хтела по сваку цену некоме да остави и коначно га напустила. Јелена је познавала Арсена из временаведеног у Русији, он се због ње и тукао у једном од небројених двобоја на руском двору по којима је био познат. Чим га је угледала у кући Петра Карађорђевића у Женеви, Јелена је заволела малог Павла. Детенце старо само годину и по било је преплашено, потпуно незаштићено и стално је питало за мајку. Од тог момента мали Павле Карађорђевић постаће штићеник и мезимче Јелене Петровић која ће, све док јој то буде могуће, представљати чврсту тачку ослоња у његовом животу. На двору Јелене Савојске биће чест гост и руска кнегиња Марија Демидов Абамелек-Лазарев, рођена сестра мајке кнеза Павла, која ће од 1907. године па до своје смрти 1955, бити легитимна власница Виле Абамелек. Она ће

¹⁵⁰ Ренато Барнески, *Јелена Савојска*, Београд: Ново дело, 1988, 244–245.

вољеном сестрићу тестаментом завештати и збирку накита породице Демидов од непроцењиве вредности, међу којима и чувену Бушронову тијару коју носи кнегиња Олга на познатој фотографији коју је у Бакинџемској палати сачинио Сесил Битон 1939. године приликом званичне посете југословенског принчевског пара Великој Британији.

У „вечном граду” су кнез Павле и његова супруга, принцеза Олга од Грчке и Данске, провели и свој „медени месец”. Како је у свом дневнику у суботу 20. октобра 1925. забележила кнегиња Олга. Исте вечери, после венчања у Београду, младенци су отпутовали у Венецију. После три дана, наставили су пут до Фиренце где им је кнегиња Абамелек изнајмила апартман у хотелу „Де ла вил” и указала гостопримство. Ту су се задржали пар дана и у Вили Демидов посетили тетку Моину, како су је од милоште звали, о чему кнегиња Олга бележи: „Сутрадан, у суботу, ручали смо са њом у Пратолину, а Павле ме је повео у обилазак виле и огромног имања!”¹⁵¹

Из Фиренце су отпутовали на „медени месец” у теткину Вилу Абамелек у Риму коју им је она тим поводом уступила. Тамо ће младенци провести пет недеља. Током боравка у Риму, контакти Јелене Савојске и њене деце са кнезом Павлом и кнегињом Олгом биће скоро свакодневни. Размењиваће се посете и дружења, а кнез Павле и кнегиња Олга биће драги гости у италијанској краљевској палати. О томе сведочи и италијански краљевски зет, принц Филип од Хесена, најстарије дете ландгрофа Фредерика Карла од Хесена и Маргарете Хонцолерн, рођаке енглеске краљице Викторије и сестре кајзера Вилхелма II од Пруске. Белешка из његовог дневника говори о дану када је упознао своју будућу супругу: „Упознао сам Мафалду захваљујући Умберту којег сам срео у кући његовог рођака, Павла од Југославије и његове жене Олге од Грчке”.¹⁵²

Вила Абамелек носи име по свом власнику, богатом руском кнезу Семјону Семјоновичу Абамелек-Лазареву за кога се 1897. године удала тетка кнеза Павла, Марија Павловна Демидов. Кнез је био не само пребогат, већ и човек велике културе. Био је угледни научник и светски путник. За свој дом је одабрао имање које је 1907. године купио у Риму и које и данас носи његово име. Уз помоћ архитекте Винћенца Моралдија, дао је потпуно нови изглед оронулом здању у парку од 27 хектара. Палата је била саграђена крајем 17. века и током времена била театар бројних састанака ватиканских великодостојника и власништво

¹⁵¹ Ibid, 88.

¹⁵² Ренато Барнески, 244–245.

неколико италијанских племића највишег ранга. У огромном парку виле налази се и вредно археолошко налазиште, касарна Неронове личне гарде. По смрти кнеза Абамелека убијеног на Кавказу 1916. године, вила прелази у власништво његове супруге по тестаменту који је сачинио 1912. са судском апостилом оверавања из 1913. године. Кнез је тестаментом одредио да се, после смрти кнегиње, вила поклања руској царској Академији уметности у Петрограду. У почетку, Марија Павловна није захтевала упис виле у своје власништво, с намером да је остави руској уметничкој академији. Међутим, после октобарске револуције која је уследила годину дана после убиства кнеза, не желећи да вила припадне бољшевичкој власти, покренула је дуги судски спор са захтевом да се вила, по слову тестаamenta, региструје као њена приватна својина. Не желећи ништа да има са Совјетским Савезом, она ће 1925. узети и италијанско држављанство. На интервенцију самог Мусолинија, коме се кнегиња у више наврата обраћала молбом за интервенцију како би се наследна процедура коначно завршила, оставински поступак пред Апелационим судом у Риму је дефинитивно окончан у корист кнегиње Абамелек, преносећи на њено име потпуно власништво над вилом. Дефинитивна судска одлука ступила је на снагу 15. јуна 1937. године.¹⁵³ Толика је била неподношљивост кнегиње према бољшевицима и Совјетском Савезу, да је 1930. у Италију пренела и посмртне остатке своје мајке, Јелене Петровне Демидов, која је преминула у Одеси 1917. и била сахрањена у Кијеву.

После завршетка рата, међутим, на захтев Совјетског Савеза, Провизорна влада Италије је 1946. поништила дефинитивну и правосудну судску пресуду Апелационог суда у Риму, конфисковала вилу и званично је предала Совјетском Савезу. Указом ове Провизорне владе број 385 од 28. фебруара 1947. са назнаком „Пребацивање у власништво Совјетског Савеза виле Абамелек Лазарев у Риму”, она је постала власништво Совјетског Савеза. Од тада је Вила Абамелек резиденција амбасадора Совјетског Савеза, а од 1991. Руске Федерације.

Кнегиња је последње године живота провела у Вили Демидов у Пратолину. Живела је повучено, са малобројном послугом, гувернантом и секретарима. Преминула је 21. јула 1955. Тестаментом је свом сестрићу Павлу Карађорђевићу завештала и Вилу Демидов и Вилу

¹⁵³ Archivio della principessa Demidova. Lettere e documenti, SPD, CO, f. 108.860 p. 39; SIUSA (Јединствени архивски фонд, Демидов. Инвентар архива кнегиње Демидов). <http://siusa.archivi.beniculturali.it/cgibin/pagina.pl?TipoPag=strumcorr&Chiave=23141>

Абамелек. Прва је прешла у власништво онога коме је остављена, друга није. Кнез Павле је узалудно, дугим судским поступком, покушавао да побије одлуку италијанске Провизорне владе о поништењу коначне и правоснажне судске пресуде, сматрајући је повредом свог стварног права власништва и противну сваком принципу универзалне заштите приватне својине.

II.3.3 Некатоличко гробље у Риму

На Некатоличком гробљу у Риму, гробљу старом и огромног угледа, почива највише енглеско, немачко и руско племство, најчувенији светски песници, уметници, политичари, дипломате, револуционари. Гробље је у парку столетних чемпреса, у сенци једине римске пирамиде и опасно је античким зидинама. Прави је музеј скулптура на отвореном, са споменицима највише уметничке вредности. Овде су сахрањени песници Шели и Китс¹⁵⁴, Антонио Грамши – италијански филозоф и оснивач Комунистичке партије, принц Бернард фон Булов – немачки амбасадор и дипломата, државни секретар, министар и канцелар, синови Вилхелма фон Хумболта, пруског дипломате и реформатора, чије име носи чувени универзитет у Берлину, син Јохана Волфганга Гетеа, синови научника Гуљелма Марконија, Чарлс Кинг – девети председник америчког Колумбија универзитета, грофица Софија Рајевска, ...

На најскупљем делу гробља, 1887. је овде сахрањен и славни Србин Драго Поповић, морепловац, трговац и бродовласник, велики српски патриота, али и пријатељ Гарибалдија и грофа Кавура, један од актера борбе за уједињење Италије. У близини његовог гроба почива српска сликарка светског гласа, Милена Павловић Барили, сестра од тетке краља Александра Првог Карађорђевића и праунука Карађорђеове најстарије ћерке Саве, сахрањена заједно са мајком Даницом Павловић и оцем Бруном Барилијем. Пар гробница даље је место вечног почивка руске велике кнегиње, Стане Петровић Његош Романов (1867–1935) супруге царевог брата, Великог кнеза Николе Николајевића Романова. До њих је и гроб посланика у Лондону и министра финансија Краљевине Југославије Ђорђа Ђурића. Ђорђе Ђурић (1880–1959), је био и професор Правног факултета у Београду и члан делегације Краљевине СХС на 7. и 9. заседању Скупштине Друштва народа. Крај руског кнеза Сергија Александровича, почива српски војвода Добросав Јевђевић са мајком Анђелијом. *„На мањем ѝросћору више*

¹⁵⁴ John Keats (1795–1821) и Percy Shelley (1792–1822) су енглески песници. Са Џорџом Бајроном (George Byron) се сматрају за најистакнутије представнике светског романтизма.

славних људи није сахрањено није на свету” – закључио је мајор Цвјетићанин када је одлучио да се војвода баш овде сахрани.¹⁵⁵

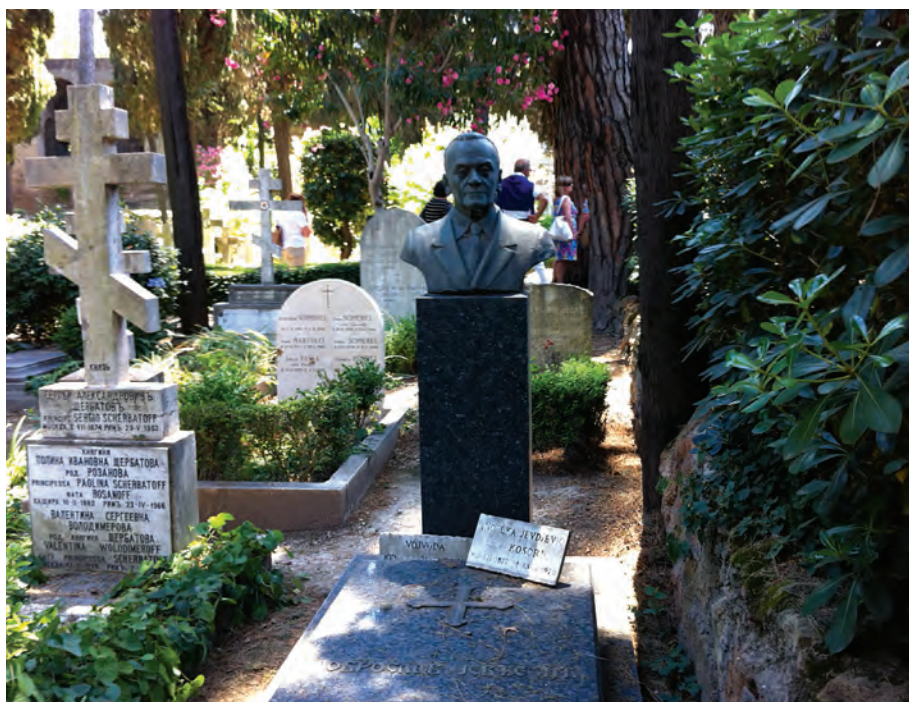
Ко се осврне по гробљу, прочитаће и друга српска имена: Бешчић Јулијана из Аде (1882–1962), Бољевић Ристо из Подгорице (1910–1987), српски војници умрли на лечењу после извлачења из Албаније: Чола Угљеша из Мостара (1890–1918), Ђаковић Драгољуб из Прењина (1880–1917), Павићевић Вуле из Крагујевца (1887–1917), болничарка Вељковић Милица из Београда (1875–1917). На овом маленом гробљу, крај оних који су представљали елиту света између XVIII и XX века, почива и Цигановић Јосип из Медака (1922–1985), Јакшић Сава из Српских Моравица (1892–1944), Гончаров Михајло из Београда (1930–1975), Ђурић Наталија из Велеса (1906–1997), Бранко Доброта (1905–1994), Драгутин Николић (1902–1994), Јањевић (+1908), Гламузина (+1996), Богдан Богуновић (+1989), Рада Николе Микалаковић, Јелена Костић Поповић, Јелена Вучковић, ...

Ово чувено римско гробље на ком су десетине Срба пронашли свој кутак за вечност, симболични је део једне заборављене Србије.

¹⁵⁵ Милослав Самарцић, „Јубилеј Српских новина: број 700” у *Српске новине*, Година LXXII, број 700, Чикаго: Организација српских четника „Равна Гора”, октобар 2017, 6–7.

Некатоличко гробље у Риму: гроб Милене Павловић Барили

Некатоличко гробље у Риму: гроб војводе Доброслава Јевђевића

II.3.4 Милена Павловић Барили

Међу најзначајнијим личностима сахрањеним на некотоличком гробљу у Риму свакако је сликарка Милена Павловић Барили, једна од најавангарднијих и најзанимљивијих фигура светске уметничке сцене прве половине XX века. Живела је у Србији, Паризу, Лондону и Њу-јорку и стварала дела чудесне лепоте. За њу саму, савременици су говорили да је грациознија и лепша од сваке своје слике.

Рођена је 5. новембра 1909. у Пожаревцу, а детињство је провела у италијанском граду Пезаро са оцем Бруном Барилијем, једном од најзначајнијих италијанских интелектуалаца свога доба, песником, композитором, путописцем. Са Миленином мајком Даницом Павловић Бруно Барили се упознао током студија музике на Конзерваторијуму у Минхену, у пансиону у коме су обоје становали. Даница је била унука најстарије Карађорђеве ћерке Саве, па је Милена била и блиска рођака југословенског краља Петра II и сликати његов портрет током Другог светског рата у Америци. То ће бити разлог због кога ће, од 1945. године када у Југославији буде успостављена нова власт и буде завладао комунизам, њени радови – па и само спомињање њеног имена – бити, ако не забрањени, онда с намером заборављени. Тако ће бити скоро све до последњих деценија прошлог века.

По избијању Првог светског рата, породица Павловић-Барили ће се из Србије склонити у Италију, најпре у Рим, а потом у Бергамо, где ће Милена завршити први разред основне школе, а већ следеће године ће се преселити у Рим. У том периоду ће Милена написати своју прву поезију. Следеће три деценије наставиће да пише песме: на италијанском, српском, француском.

Када се рат завршио, Милена се са мајком вратила у Београд. Даница Павловић и Бруно Барили су се развели 1923, али су до краја живота остали у присним и пријатељским односима. У Београду је завршила Краљевску уметничку школу. За то време, њена мама Даница је радила на двору, у канцеларији краљевских ордена. Милена је студије сликарства наставила у Минхену, где ће боравити до 1928. године. У Минхену ће јој бити дијагностицирано обољење срца.

Током лета са мајком 1927. годиневеденог на лечењу у Ници на Азурној обали, први пут се уживо срела са модом о којој је маштала. Скице које ће тада сачинити зачеци су њених каснијих радова за насловне стране славних часописа: Вога, Лајфа и Ред бука (Vogue, Life, Red Book). По завршеним студијама, Милена наставља да путује, да слика и излаже. Смењују се Београд, Праг, Мадрид, Гранада, Париз, Лондон. У британској престоници фебруара 1931. приређује изложбу у чувеној галерији „Блумсбури” (Bloomsbury) о којој ће изузетно добре критике бити објављене у „Дејли телеграфу” (Daily Telegraph) и „Дејли експресу” (Daily Express). Ова изложба је значила њен дефинитивни раскид са традиционалним сликарским приступом и отварање нових форми имагинарног и фантазмагоричног.

Следеће године Милена Павловић Барили се сели у Париз и одмах постаје део авангардног сликарског круга који се окупљао на Монпарнасу. Пријатељи су јој славни Ђорђо Де Кирико и Алберт Савињи, историчар уметности Жан Касу, песник Пол Валери, оснивач надреализма Андре Бретон, Жак Кокто и многи други.

Из Париза је често долазила код мајке у Пожаревац, али и у Италију код оца. Њен деда Бруно, био је познати италијански сликар и 1935. јој је омогућио учешће на Римском квадријеналу, који је посетио, између осталих и Мусолини. Толики је успех постигла, да јој је министар иностраних послова Италије, гроф Галеацо Ђано, понудио италијанско држављанство. Милена је понуду одбила и из Рима се вратила у Пожаревац, где настају нека од њених ремек дела, слике Венера са лампом, Девојка и анђео, Аутопортрет са стрелцем, Старица са лептиром, Носталгија, и друге. Када ју је славни Пол Валери запитао о лапми петролејки, честим детаљем на њеним сликама, одговорила је да је то лампа у кући њене баке Босе.

Немирни дух је води у Диселдорф, одакле се враћа у Париз где излаже у галерији „Четири стазе” (Quatre chemins) на Јелисејским пољима. Мајка је на путовањима прати и често су заједно. У лето 1938. са мајком Милена долази у Венецију где јој отац Бруно пише чувено музичко дело, оперу „Медуза”. У извођењу оркестра Миланске скале, премијера опере коју је Бруно Барили посветио својој бившој супрузи Даници Павловић, биће изведена 28. септембра у Бергаму.

Крајем 1938. године Милена је поново у Риму и станује у чувеној улици сликара и галериста у центру града, у улици Маргута. Када у Риму буде приредила изложбу, италијански листови ће писати да је сала била претесна да прими све који су дошли на свечано отварање.

Милена је стално на путу: Осло, Париз, Хаг и ниже успех за успехом. Рођака краљева и звезда париских уметничких кругова, једна је од најинтелигентнијих и најлепших жена Европе тридесетих година XX века. Од новца од продаје слике дипломати Сибету Миличићу у Хагу, Милена купује карту за Америку и 18. августа 1939. се у Авру укрцава на брод за Њујорк. Путовање је требало да буде кратко, поне-ла је само два кофера. Судбина ће одлучити другачије.

Ускоро у Европи избија Други светски рат. Милена је нежног здравља и без новца. Изложба коју јој у Америци организује менаџер Самјуел Леви постиже огроман успех. Међутим, да би у Њујорку могла да остане, живи и ствара, потребан јој је био посао и Леви је одводи у модни часопис *Вог*, онај о ком је још као девојчица маштала да за њега црта илустрације. Успех је био моменталан, јер је Милена у себи носила космополитизам грађанке света.

У Њујорку ће Милена упознати свог будућег мужа, ваздухопловног официра из Чикага, Роберта Томаса Астора Гослана, са ким ће се веначи 31. децембра 1943. у Гринсбороу, у Северној Каролини. На његовој фарми код Њујорка провешће медени месец и најсрећније дане живота. Ту ће, међутим, марта 1944. пасти с коња и пет месеци непокретна лежати у гипсу. Чим је успела да седи, почела је у кревету да слика. У кући у коју је Роберт за њих двоје купио, Милена Павловић Барили је умрла у сну у ноћи 6. марта 1945.

Роберт Глен ће покушати да Миленино тело пренесе у Рим или у Пожаревац, али му то због ратих прописа није било дозвољено. Одлучио је да тело кремира и урну са Милениним пепелом је послао њеном оцу Бруну 1947. Урна је положена у гробницу некатоличког гробља у Риму 5. августа 1949. Бруно Барили је умро 1952. године и сахрањен је, како је желео, поред Милене, своје ћерке јединице. Даница Павловић је имала осамдесет три године када је 1965. године посетила Брунову породицу у Парми. Здравље јој је попустило и после краћег боравка у болници је умрла. И Даница Павловић је сахрањена у истом гробу у Риму, заувек заједно са Миленом и Бруном.¹⁵⁶

Миленина смрт је обавијена мистеријом, тврди у својој књизи италијанска књижевница Аделе Мацола, раду који је плод подробног истраживања и трагања за документима о сликаркином животу. У књизи су и писма Милене и родитеља, али и трагични опис Бруна Барилија који је, слуђен од бола, дуго носио Миленину урну и говорио

¹⁵⁶ Александар Остојић, *Милена Павловић Барили*, часопис „Профил”, Београд, 2012.

пролазницима да је то његова ћерка Милена.¹⁵⁷ Миленина мајка ће, тек по звршетку Другог светског рата сазнати и да јој се ћерка удала и да је преминула. Дуго година је покушавала да ступи у контакт са Робертом Госланом, који се касније поново оженио и постао одтац две кћери, али без успеха. Од тада је Даница Павловић Барили неуморно радила на прикупљању Милениног сликарског опуса, њених личних ствари. Захваљујући њој, у породичној кући Павловића у Пожаревцу отворен је музеј Милене Павловић Барили.

Мало је познато да је Милена Павловић Барили била и веома надарена песникиња. Прве песме написала је још као сасвим мала девојчица. Интересантно је да су оне зачуђујуће зреле и да су одисале оним што ће касније обележити и њене слике – носталгијом, бајковитошћу, сетом... Писац Милутин Тасић записао је једну песму коју је Милена написала као седмогодишња девојчица. Написала ју је у Риму, у суботу 12. новембра 1916.

*Кад сунце свањива
и ијичице ђевају
онда, онда је лејло
ал ја нећу
да ја дочекам
нећу да дочекам
на овом свећу!
Овај свет санак
само санак леј.*

Није утврђено да ли је она њен аутор или ју је негде чула и запамтила, али је поражавајућа горчина којом Милена, још као мала девојчица, гледа на свет. На неки начин, управо ова песма прорекла је њен кратки живот и најавила трагичну и рану смрт.¹⁵⁸ Део њених поезија објављен је у збирци Неверни анђели, где су песме подељене у три циклуса на италијанске, француске и шпанске песме.¹⁵⁹ Из италијанског циклуса наводимо једну у преводу Николе Бертолина:

¹⁵⁷ Adele Mazzola, *Aquae passeris. La vita di Milena Pavlovic Barilli*, Bologna: Pendragon, 2009.

¹⁵⁸ Jelena Stojković-Mirić, <https://www.opanak.rs/pesma-milene-barili-koju-je-napisala-sa-samo-7-godina/>

¹⁵⁹ Милена Павловић Барили, *Неверни анђели*, Београд: Просвета, 2012.

Сїалићемо месец
да уїоїїунимо ноћи
да одрешимо снове
да заусїавимо дах.
Онда ће Иїра
їоїїећи из наших дланова сувих животиїа. Ни хиїра
ни сїора неће биїи
биће сама
као велики шесїар
шотїїуно уїоредна
с механичким риймом
расїадања.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Јелена Стојковић-Мирић. <https://srebrnastopaperje.wordpress.com/2013/02/12/na-kutku-belog-oblaka-spava-nejasna-tuga-milena-pavlovic-barilli/>

II.3.5 Војвода Доброслав Јевђевић

„Жарко, кад се ослободи Отаџбина, можда ћете ви млађи иџо доживети, иренесите ми кости у Прачу, у моју слободну Босну, иа ако има заграничној живојџа душе иџосле смрти, иледаћу са Романије мој иџроб, иарче земље за коју сам све дао. Ако будете живи, иронесите ме кроз Сарајево, иџоред Миљацке и Баш-Чаршије, иевајте четиџничке иџесме и веселите се, иџада ће моја душа бити мирнија, јер је моја иџоследња жеља иџиспуњена.”¹⁶¹

Ово је последња жеља Доброслава Јевђевића изречена Жарку Вучинићу. Аманет још није испуњен: српски четнички војвода Доброслав Јевђевић почива у Риму, тамо где су га 6. октобра 1962. године положили у гроб руке чланова Организације српских четника „Равна Гора” чији је био доживотни председник. Три године касније, Организација српских четника „Равна Гора” је потписала уговор са гробљем и платила унапред за сва времена трошкове гробног места. Сигурно да се радило о огромној суми новца за вечност чувања места и споменика *in perpetua*: ово гробље је малено и Италија га је прогласила за национално благо.

Доброслав Јевђевић је био један од најистакнутијих српских политичара прве половине 20. века и један од вођа четничког покрета који је омогућио српском националном корпусу Херцеговине и Далмације да преживи страхоте усташког погрома током Другог светског рата. Рођен је у Прачи подно Романије 1885. године и био прво дете мајке Анђелке и оца свештеника Димитрија, такође потомака српских свештеника Јевђевића и Косорића и то са обе стране, девет генерација уназад. У раној младости, Доброслав Јевђевић је приступио организацији „Млада Босна”, због чега је био искључен из сарајевске и свих других гимназија Босне и Херцеговине. Гимназијско школовање наставио је у Београду, где је становао у истој кући са Гаврилом Принципом.

¹⁶¹ Војвода Доброслав Јевђевић, *У служби српском народу, мемоарски и друђи записи*, уредник Милослав Самарџић, Крагујевац: Погледи, 2005, 19.

Са свега 13 година, учествовао је 1908. у неуспелом атентату на аустро-угарског генерала Поћорека, а потом и у сарајевском атентату 1914. након чега је ухапшен и осуђен, као малолетник, на доживотну робију. Крај Првог светског рата дочекао је у злогласној тамници у Араду. Заједно са групом арадских осуђеника је успео да се ослободи и 1918. је умарширао у Нови Сад. Разоружали су аустројске чуваре војних магацина, наоружали своје људе и тако дочекали српску војску: Јевђевић је српским официрима предао кључеве од неоштећених магацина.¹⁶²

Био је изузетно образован, успешан писац и песник. Крајем 1919. и почетком 1920. године издаје лист „Дан”, часопис за литературу и проблематике културе. Редакција листа је била у Београду, а лист је излазио у Новом Саду. Овај часопис је имао за сараднике најзначајније српске писце млађе генерације. После тога је издавао лист „Истина” (1921–1922). Осим новинарских чланака и расправа, писао је и књижевно-историјска дела и поезију. Поводом трогодишњице смрти краља Александра, написао је песму „Заклетва” коју је Соколски савез усвојио као обавезну рецитацију за све комеморативне соколске академије. Ову песму су, урезану у сребру, делегати 59 соколских друштава из Босне положили на гроб краља Александра на Опленцу.¹⁶³

Студирао је права на универзитетима у Загребу, Београду и Бечу и течно је говорио италијански, немачки и француски језик. Између два рата се активно бави политиком, један је од вођа Организације југословенских националиста (Орјуне) за Војводину и води и уређује њен лист „Видовдан”. Такође је и народни посланик Југословенске националне странке у националној скупштини: Био је активан члан Соколске организације и радио на њеном јачању и организовању. Његова активност у Новом Саду се завршила када га је, 1932. године, влада Петра Живковића протерала у Прачу где му је живела мајка. Наставља политичку активност и 1936. је изабран за председника општине Прача, али власти поништавају његов избор. Револтирани гласачи су га на поновљеним изборима изабрали са још већим бројем гласова. На изборима 1938. се кандидовао на листи Југословенске националне странке и добио више гласова него владин кандидат Рагиб Чапљић.

Након априлског рата и слома Краљевине Југославије који га затиче код куће у Босни, да би избегао усташко-муслиманску потеру склања се најпре у Будву, а потом у Сплит, да би од октобра 1941. прешао у Херцеговину где италијанске снаге уз помоћ српских устаника улазе

¹⁶² Милослав Самарџић, „Војвода Доброслав Јевђевић” у *Српски биографски речник*, Нови Сад: Матица српска, 2009, 328–329.

¹⁶³ Ibid.

на територију НДХ, окупирају је и заустављају усташки погром српског живља. Намеран да и дипломатским путем придонесе очувању српског народа од истребљења, уз помоћ утицајних народних првака Доброслав Јевђевић окупља и организује народ како би се боље супротставили усташама и комунистима. Убрзо ће успоставити везу и ставити се под команду ЈВуО генерала Драгољуба Михаиловића. Један је од првих српских политичара који схвата да је једини начин спаса српског народа на Тromeђи, Далмацији, Босни и Херцеговини стварање српске аутономије под Италијом и са другим српском вођама попут посланика Стеве Рађеновића, Илије Бирчанина, др Вељка Чорка, постиже договор са италијанским војним и политичким врхом, захваљујући коме ће, све до слома Италије, на простору италијанске окупационе зоне српском народу бити загарантован опстанак.¹⁶⁴ Године 1942, за заслуге у борби, командант ЈВуО генерал Драгољуб Михаиловић му додељује звање четничког војводе и предлаже га за орден Карађорђевог звезде са мачевима, а српски народ му пева: „Јевђевићу Доброславе, Срби ће те да прославе”.¹⁶⁵

Јуна 1943, на притисак Немаца, Италијани хапсе војводу Јевђевића, па је капитулацију Италије дочекао у затвору у Риму. У општем хаосу у који је запала Италија, успео је да се докопа слободе. Новембра 1943. је нашао радио станицу и из Италије се јавио генералу Михаиловићу. Генерал је тражио проверу идентитета, питајући нешто што је само војвода могао да зна. Након тога, генерал Михаиловић му је наредио да остане у Италији и да у Риму под немачком окупацијом води обавештајну службу у корист Савезника. Јевђевић је на том задатку остао до следећег наређења, почетком 1944, по ком је требало да прикупља Србе, италијанске ратне заробљенике који су се докопали слободе после капитулације Италије, те да са њима оде у област Истре и тамо формира четничке јединице. Он је то и учинио. Сарађивао је са словеначким четницима и обновио четничке формације западно од Истре створивши Личкокордунашки и Приморски корпус са око 1.600 четника.

Јевђевићева идеја о преласку Италијана на страну Западних савезника у садејству са четницима није остварена, пошто су у међувремену

¹⁶⁴ Salvatore Loi, *Jugoslavia 1941*, Torino: Edizioni de „Il nastro azzurro”, 1953; Милослав Самарџић, 2009; Саво, Скоко, *Крваво коло херцеговачко*, књига прва, Пале-Београд: Планета, 2000, 348–349; Лазо М., Костић, *Примери хиљадугодишње културе Хрватиа*, пета књига, Хамилтон, Канада: СНО у Канади, 1966, 111–112.

¹⁶⁵ Милан М. Цвијетићанин, „Војвода Доброслав Јевђевић” у *Гласник српској историско-културној друштва „Њеџиш” у Америци*, свеска 11, Чикаго, Илиноис, јун 1963, 101–103.

Лондон и Вашингтон променили балканску политику. Њихову наредбу о садејству са партизанима, Италијани су масовно бојкотовали.¹⁶⁶

Непрекидно у радио вези са Врховном командантом ЈВуО, почетком 1945. је радио на уједињавању свих српских и словеначких антикомунистичких снага под командом генерала Миодрага Дамјановића. Овакве заједничке снаге пружице су последњи отпор надирућим партизанским јединицама и у очајничким борбама, праћене хиљадама српских цивила, прешле су реку Сочу где су сачекале долазак америчке војске и маја 1945. у Палманови предале оружје. Власти комунистичке Југославије су више пута тражиле изручење војводе Јевђевића, као и других четничких команданата, али западне земље им нису удовољиле ни у једном случају.

Доброслав Јевђевић је до краја живота остао у Риму. Наставио је са политичким и новинарским радом, непрекидно водећи бригу о српском народу у емиграцији. Покренуо је и уређивао лист „Српске новине – глас српских бораца” који од 1945. године редовно излази. Све до Јевђевићеве смрти 1962. године новине су штампане у Риму, на италијанској латиници, на шест страна огромног формата који је два пута већи од формата новина које данас излазе и које се, после његове смрти, штампају у Чикагу. Због материјалних тешкоћа, лист је у Риму излазио нередовно. После првог броја, штампан је неколико пута годишње, обично о великим празницима који су навођени у заглављу. Пуних 17 година, од оснивања новина 1945. па до своје смрти, Доброслав Јевђевић је, практично сам, уредио и објавио 164 броја „Српских новина”. Добијао је много писама из целе емиграције од којих је састављао чланке, од текућих вести до општирих извештаја, а за своје коментаре податке је сакупљао из свих извора. Техничком грешком, у журби због војводине смрти и формирања редакције у Америци, следећи број је такође означен као број 164. Штампан је на ћирилици и добио је логотип у основи исти, с тим да је касније у десном углу стављена фотографија оснивача. У том првом америчком броју Српских новина био је и део наслова „глас српских бораца” што је касније избачено.¹⁶⁷ Доброслав Јевђевић је био и доживотни почасни председник Организације српских четника коју је 1952. основао заједно са групом четника у Милвокију.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и ошћта исћорија четничкој йокрејта*, први том, Крагујевац: Погледи, 2004, 345.

¹⁶⁷ Милослав Самарџић, „Јубилеј Српских новина: број 700” у *Српске новине*, Година LXXII, број 700, Чикаго: Организација српских четника „Равна Гора”, октобар 2017, 6–7.

¹⁶⁸ Међу оснивачима су били најактивнији Ђоко Марић, Момчило Ђујић и Доброслав Јевђевић.

По сведочењима савременика, Доброслав Јевђевић је био изузетан човек, инкарнација знања и живе интелигенције у свим могућим правцима науке. Није било питања на које он није знао да одговори. Био је говорник високог стила. Умео је у једном даху да испише чланак од пет страница, како на српском, тако на немачком и италијанском језику. Знао је из главе да множи четвороцифрени са четвороцифреним бројем. Играо је шах са добрим противником без да гледа фигуре и да противника брзо матира. Био је човек невероватне физичке снаге, прстима руку савијао је ситни ковани новац. Обилазећи своје борце и пријатеље широм света, гостопримство куће и домаћице узвратио је увек неким поклоном у знак захвалности. Према пријатељима и саборцима опходио се отворено, очински, братски и пријатељски. Није поседовао ништа, није имао икаквог иметка, а осећао се као да има све, јер је имао свој српски народ.

„Никада у једном човјеку није било сконценџисано оволико врлина, да у исто вријеме буде и добар ђолиџичар на ђолиџичком ђољу, борац револуционар на бојном ђољу, књижевник на кулџурном ђољу, самариџанин и аџосџол на хуманом ђољу и ђерфкџиан џенџлмен у сваком салону” – записао је о војводи Јевђевићу Милан Цвијетићанин.¹⁶⁹

Вероватно је најсажетију и најјаснију дефиницију личности и улоге Доброслава Јевђевића дао поручник Неђељко Б. Плећаш:

*„Доброслав Јевђевић, чеџнички војвода, није командовао ни једном јединицом, али је чинио више од ђоџа: неуморно је крсџарио ђо иџиалијанској зони, Од Боке до Сушака и усџео да сџасе небројене срџске живоџе од усџашкоџ ђокоџа ... Он је схваџио, боџе неџо ико друџи, да је ђосле раџне ђраџедије (аџрила 1941) био најважњиџ ђосао да се сџасу срџски живоџи. Томе се циџу он био сав ђосвеџио. Он је све ђледао срџским очима. Није се заносио ни савезницима, ни окуџаџџорима, ни ђриџаџеџима ни неђриџаџеџима, веџ је ваџао на националном канџару и моџирио ко ђе у ком моменџу више корисџиџиџи нашем народном инџересу. У ђом раду, он се ђонекад ођрешио о инџересе савезника, чеџио се ођрешио о инџересе окуџаџџора, али се никада није ођрешио о инџересе срџскоџ народа.”*¹⁷⁰

¹⁶⁹ Милан, М. Цвијетићанин, „Како је писао и говорио српски четнички војвода Доброслав Јевђевић”, у *Срџске новине, ђлас срџских бораца*, година XVII, број 164, Чикаго: Организација српских четника „Равна Гора”, децембар 1962, 1–3.

¹⁷⁰ Неђељко Б. Плећаш, *Раџне ђодине 1941–1945*, Дирфилд Бич: Kosovo Publishing Company, 1983, 157, 165.

Војвода Доброслав Јевђевић је умро 2. октобра 1962. године. Из Америке је у Рим већ сутрадан допутовао Милан Цвијетићанин, председник Централног одбора Организације српских четника „Равна Гора” да организује војводину сахрану. Одабрао је земљиште за гроб на Некатоличком гробљу у Риму. Из Енглеске је на сахрану дошло шест четничких првака: браћа Ђоко и Маринко Маријан, Јанко Војиновић, Илија Блешић, Петар Ђукић и Петар Кесић. Сахрана је обављена 6. октобра 1962. године у 4 часа после подне. Руски прота и два српска ђакона су служили опело, уз учешће целокупне српске колоније у Риму и четничких делегата. Сахрани су присуствовали и бројни угледни Италијани. Ковчег прекривен српском заставом носили су четници. У истом гробу од 1970. године почива и његова мајка Анђелија.

II.3.6 Србин Драго Поповић

Драго Поповић, син Риста и Анастасије, родио се у Рисну 1799. године. Царским указом стекао је аустријско држављанство 1816. Отац му је био Кристифор (Ристо) Поповић из Боке Которске, родоначелник српске тршћанске породице Поповића, бродовласник и чувени поморски капетан Венецијанске републике која га је одликовала за бројне ратне победе. У Трст се доселио 1806. године.¹⁷¹ Стекао је огромно богатство и купио велелепну палату са погледом на море. Из брака са Анастасијом Цветковић родили су се му синови: Шпиро, Котор, Никола и Драго. Шпиро је био председник Српске црквене општине у Трсту чак 9 пута.

Драго је одрастао у Трсту, где је похађао поморску академију, да би са 18 година постао капетан брода „Доситеј” у очевом власништву. Заједно са братом Шпиром (Спиридоном) учествовао је у рату за независност Грчке и био више пута одликован. Својим бродовима, чије су посаде увек већином чинили Которани, стигао је чак до Азовског мора и саградио бројне палате по Одеси и на Криму. Пословао је од Енглеске до Италије, од Србије до Русије.¹⁷²

Године 1829. у Трсту се оженио Евгенијом Д’Анђели, сестром градоначелника Трста. Родиће им се син Евгеније, али ће му мајка одмах по порођају умрети, а Драго ће поверити сина, да га чувају и подижу, брату Шпири и његовој жени Маријети Чижевић. Кримски рат угрозио му је послове. Да би се ослободио дугова, Драго одлучује да прода породичну палату и да се, иако већ у годинама, одметне на море. Колико је то била тешка одлука сведочи податак да је у то време професија морнара била међу најбеднијима, у рангу физичког радника. Врло ће брзо Драго Поповић успети да поврати богатство и поново постати један од најугледнијих тршћанских бродовласника. Учествовао је у радовима тршћанске Трговинске коморе на реорганизацији и заштити трговачке морнарице, био је члан Комисије за реконструкцију луке и заштитник, ослонац и гарант свим српским поморским капетанима

¹⁷¹ Michela Messina, „Popovich”, in *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana Editoriale, 2009, 105.

¹⁷² *ibid.*

из Далмације пред Лојдом Аустријским. Био је и посланик у градској управи Трста, а његов „План и правилник управе за поморску школу” (Progetto e regolamento d’Amministrazione per una Scuola di Mozzi e Novizi) усвојен је на скупштинској седници Трста октобра месеца 1861.

Савршено је говорио италијански, руски, српски, грчки и турски, и био у пријатељским односима са највећим европским државницима. Ватрени српски патриота, несебично је у свакој прилици помагао српски народ и културу. Био је у пријатељству са српским кнезом Михаилом Обреновићем са којим је, од 40-тих година 19. века па све до кнежеве смрти, одржавао преписку. Драго Поповић је новчано помагао херцеговачке устанике 1875, баш као што је помогао црногорског кнеза Николу у устанку против Турака, па му послао и свога сина Евгенија. Евгеније Поповић, један од најближих сарадника Гарибалдија, организовао је у договору са Гарибалдијем јединицу добровољаца – гарибалдинаца на чијем челу је, у редовима црногорских добровољаца кнеза Николе Петровића, отишао да помогне браћи у Херцеговини где ће провести пуне три године и учествовати у бројним биткама.¹⁷³

Највећа жеља Драга Поповића било је обнављање српске средњовековне немањихке Србије. Сматрао је да Италија треба да помогне и подржи српски народ у борби за независност и ватрено је свој став износио и пред грофом Камилом Кавуром и пред Гарибалдијем, а касније пред Депретисом, Рикасолијем и другим италијанским политичким патриотама и првацима са којима је био у топлом пријатељству. Његов дом у Трсту био је центар везе и пријатељства Италије и тежњи српског народа.¹⁷⁴

Када је осетио да му се живот ближи крају, пожелео је да то буде у кругу својих најближих, па се преселио код сина у Рим. Преминуо је у ноћи 2. априла 1887. године у дому свог сина Евгенија. На његову сахрану сјатило се много света, међу којима и највиши званичници Србије и Грчке. На вечни починак отпратиле су га две заставе, српска и грчка, које су се вијориле крај његовог одра. Сахрањен је на најчувенијем гробљу у Риму. На високом, импозантном и строгом надгробном споменику стоји једноставан запис:

Србин Драго Поповић.

¹⁷³ Marija Mitrovic et al., 196.

¹⁷⁴ Messina, 105.

II.3.7. Српске дипломате у Риму

Када је на Берлинском конгресу у лето 1879 Кнежевина Србија стекла статус међународно признате независне државе, коначно јој је било могуће да слободно успоставља и води равноправну дипломатску делатност. Прва земља са којом је независна Србија успоставила дипломатске односе била је Италија. Најпре је јануара 1879. Законом о дипломатским заступништвима успостављено српско дипломатско заступништво у Риму, да би се потом дипломатски односи озваничили потписивањем Конзуларне конвенције у Риму 9. новембра/28. октобра 1879. године. Потписали су је новопостављени италијански амбасадор Ђузепе Торниели Брузати ди Вергано (акредитован је 7. септембра) и српски министар Јован Ристић. Конвенција је ратификована у Риму 18. јануара 1880, а размена ратификованих докумената обављена је у Београду 17. марта исте године. Пошто Србија није одмах имала пуномоћног министра у Риму, посланством је управљао српски представник из Беча, Филип Христић (1819–1905). Први пуномоћни министар кога је Србија послала у посланство у Рим био је Милан Кујунџић и ступио је на дужност 1. марта 1883. године.

Интересантно је питање због чега се Србија одлучила да баш са Италијом, пре свих других земаља, успостави дипломатске односе, имајући у виду да је српских држављана у Италији је било веома мало, а италијанских у Србији још мање. Одговор треба потражити, пре свега, у економској сфери: Италија је била далеко привредно развијенија од Србије, али је у њој сагледавала свој економски интерес. С друге стране, били су ту и снажни политички разлози, јер је преко односа са Србијом Италија рачунала да ће успети – ако не да контролише и сузбије – а оно бар да прати, развој борбе за политичко-територијални утицај Аустроугарске и Русије на Балкану. Наравно да је и Србија у јачању односа са Италијом видела свој економски, али још више политички интерес, ослањајући се на дуге и снажне везе две земље.

Иако незванични, дипломатски односи Србије и Италије сежу у давнине. Да поменемо само српског деспота Стефана Бранковића Слепог, последњег миропомазаног, па дакле, легитимног српског деспота који ће, од 1465, српски двор преместити у замак Београд на Варму код

Удина. Српски двор ће наредних 20 година, колико ће поживети српски деспот, бити један од центара европске политичке моћи и на двору српског деспота Венеција ће држати свог сталног амбасадора. Колико је била значајна српска дипломатија тога доба за Венецију сведочи податак да је 1479. Цариградски мир након Првог млетачко-турског рата склопљен уз пресудну дипломатску помоћ и посредовање Катарине и Маре Бранковић, деспотових сестара. Познато је да је баш Мара 1471. довела у Цариград млетачког амбасадора на преговоре са султаном.

Ако се вратимо у новије време, констатује се да је половином 19. века, још од 1844. и објављивања „Начертанија”, савојска Италија видела Србију као снагу ослобођења и уједињена јужнословенских народа, а Београд као дипломатско и стратешко место првог реда одакле би Италија ширила свој дипломатски утицај на Аустрију, Русију и Турску. Осим тога, владало је убеђење да би један италијански конзулат у Београду био Пијемонту ослонац за успостављање односа са словенским народима и Мађарима, држављанима Аустријског царства, драгоценим савезницима који су и сами били ангажовани у борби против омражене Монархије. Са оваквим упутствима је, децембра 1848. године, председник владе Краљевине Сардиније из Торина послао у Београд генерала Александра Монтија као званичног италијанског посланика. Крајем те године, Краљевина Сардинија је одлучила да отвори свој први конзулат у Србији и као конзула I реда у Београд је 4. јануара 1849. послала Марчела Черутија (Marcello Cerutti), а његовог брата Луиђија (Luigi Cerutti) као вице-конзула. Након пропасти револуције, аустријска влада је захтевала затварање конзулата, у чему је и успела, уз образложење да је италијански конзулат у Београду водио отворену анти-аустријску политику. Што нимало није било далеко од истине. Нешто потом, током Другог италијанског рата за уједињење, поново је отворен Конзулат Краљевине Сардиније у Београду, а за конзула је био послат Франческо Астенго (Francesco Astengo). Његов дипломатски рад био је кратак, од марта до јула 1859. када је Конзулат поново затворен. За ово време, Астенго је побрао велике симпатије у Србији, толико да му је додељено држављанство. Био је први странац који је у Србији добио држављанство.¹⁷⁵ За вазалну кнежевину, каква је у то доба Србија била, треба рећи да је отварање конзулата Краље-

¹⁷⁵ Fabio Grassi, *La formazione della diplomazia nazionale (1861–1915)*, MAE, Università di studi di Lecce, 1987; Љиљана Алексић Пејковић, „Италија и српско-турски ратови 1876–78. године” у *Историјски часопис XXXII*, 1985, 81–82. Више о овоме и у Jovan Dučić, *L'annessione della Bosnia e dell'Erzegovina e la questione serba*, a cura di Mila Mihajlović, Beograd: Oltre il mare, 2019.

вине Сардиније било од огромног политичког значаја, јер је представљало још један корак напред ка пуном међународном признавању независности.

Дипломатске конзуларне везе су обновљене након уједињења Италије и било је више српских дипломатских мисија у Риму усмерених на добијање италијанске подршке борби за независност. Једна од значајнијих је била мисија Димитрија Матића 1878. Примео га је и краљ Умберто I који је по Матићу послао кнезу Милану Обреновићу писмо у ком је, између осталог, писало: „Србија, која због својих патриотских врлина заслужује светлу будућност, налази се пред остварењем својих националних тежњи ... Италија ће бити срећна да са њом настави традиције срдачног пријатељства које су започеле за време владавине мог поштованог оца”.¹⁷⁶

Период који је уследио Берлинском конгресу био је обележен жестоком борбом Србије за јачање државе и својих позиција у Европи. На прелазу 19. у 20. век, пред бескрупулозном похлепом великих сила, Србија – која је у међувремену постала краљевина¹⁷⁷ – била је приморана да се за властити опстанак и развој бори свим снагама. За то је употребила своје најдрагоценије и најјаче оружје, своје најбоље младе нараштаје, своју стваралачку интелигенцију школовану и ишколовану по европским универзитетима. Тако се за овај период везују и први кораци српске такозване „војне” и „књижевне” дипломатије.

У погледу „војне дипломатије” краљ Милан Обреновић је успео да у двогођу 1899–1900. у Аустроугарску пошаље на школовање седам српских артиљеријских и инжињеријских официра. Циљ је био не само професионално усавршавање, већ и савладавање језичких и културолошких препрека и инегрисување српског старешинског кадра у високе европске војне слојеве. До тада су се српски официри школовали махом у Русији, а 1900. први питомци одлазе у Француску.

Први пут се српски официрски кадар нашао у Италији тек од маја 1899. када су у Ратну школу у Торину уписана прва четири српска официра: по један из пешадијског, коњичког, инжињеријског и артиљеријског рода војске.¹⁷⁸ За њихов пријем у чувену италијанску војну школу најзаслужнији је италијански генералштабни пуковник Карло Кортичели. Видевши наше трупе на вежби приликом посете Нишком гарнизону септембра 1898, одушевио се њиховом „извежбаношћу, мирноћом, брзином и гипкошћу”, о чему је по повратку свима нашироко

¹⁷⁶ Документи Србија, 1878, Архив Србије, Београд, 1978, 164.

¹⁷⁷ 22. фебруара 1882.

¹⁷⁸ АВЈ, Пописник 14, к. 12, ф. 1, д. 2.

причао. Био је, међутим, веома зачуђен када му је мајор Милош Васић, српски војни аташе у Софији где су се заједно затекли, саопштио да ниједан српски официр није школован у Италији.¹⁷⁹ Како су и пуковник Кортичели и његов сапутник, потпуковник Енрико Барони сматрани за најстручније италијанске официре који су, уједно, важили за најбоље професоре торинске војне школе и били аутори бројних значајних војних уџбеника, догађај у Нишу и сусрет и пријатељски односи са српским мајором Васићем су били одлучујући за одлазак српских војних питомаца у Италију. Интересантан је потадак и да ће се ти српски официри посебно истаћи у пробоју Солунског фронта¹⁸⁰ и биће веза са италијанским снагама које ће им чувати леви бок и леђа од немачке артиљерије током одлучујуће битке.

Истовремено, Србија је покренула и своју „књижевну” дипломатију, убеђена да ће баш тај цвет Србије са дипломама најбољих европских универзитета, бити у стању да на најбољи начин представи српску историју и културу, а надасве, српске националне интересе и циљеве, те да ће, на основу својих аргумената, успети да задобије наклоност јавности и политике појединих земаља. Како је Србија одувек видела Италију као један од најзначајнијих центара светске дипломатије и глобалне политичке моћи, посебном пажњом је одабирала своје представнике у Риму који су морали да буду не само врхунски интелектуалци, већ и одлични зналци међународних прилика и врсне дипломате.

Тако су се у првој половини 20. века у Риму на дипломатским службама нашле највише фигуре српске књижевности. Иво Андрић је баш у Риму и започео своју богату дипломатску каријеру службујући у посланству при Ватикану (1920), а потом у Трсту (1922). Нешто касније, у Рим ће на чело српског посланства доћи Милан Ракић (1929–1933) као изванредни посланик и опуномоћени министар прве групе. У исто време је у Риму боравио још један велики српски песник, Растко Петровић, велики Ракићев пријатељ, који је још од 1926. службовао у српском посланству при Светој столици. После четири године мандата, Ракића ће на позицији заменити Јован Дучић који ће у предивну палату „Боргезе” ући у својству амбасадора (1933–1937). Последњи у низу српских интелектуалних и дипломатских дивова у Риму био је Милош Црњански који је у Рим стигао возом из Београда у пролеће 1938. и примио дужност као саветник за штампу при југословенском посланству 2. маја 1938. На служби ће у Риму остати све до 6. априла

¹⁷⁹ АВЈ, Пописник 14, к. 3, ф. 3, д. 15.

¹⁸⁰ Silvano Gallon, *Prima Guerra Mondiale. Campagna di Macedonia (1916/1919). La Spedizione Italiana*, Roma: Ipe Editore, 2017.

1941. када је, заједно са осталим члановима југословенског посланства протеран из Рима 2. маја 1941. У овом контексту, међу српским дипломатама из последњих деценија 20. века на служби у Риму не може се заобићи ни име књижевника Милисава Савића.

Свако од њих ће, осим дипломатског дела каријере, у Риму и Италији оставити трага и у својим литерарним делима, различитим по тематици и димензијама, али непревазиђеним по интелектуалној висини и уметничком домету.

Растко Петровић, од 1926. до 1935. на дужности у Посланству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а од 1929. Краљевине Југославије при Ватикану.

Иво Андрић, од 1920. до 1921. чиновник на дужности у Посланству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца при Ватикану, а од 1922. до 1923. на дужности вицеконзула у Конзулату Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Трсту. Прво седиште Конзулата било је у Палати Шкуљевића.

Милан Ракић, од 1927. до 1933. изванредни посланик и опуномоћени министар прве групе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а од 1929. Краљевине Југославије при Краљевини Италији.

Милош Црњански, од 1938. до 1941. саветник за штампу, у Амбасади Краљевине Југославије при Краљевини Италији (1939).

Јован Дучић, од 1933. до 1937. амбасадор Краљевине Југославије при Краљевини Италији.

Амбасадор Краљевине Југославије, Јован Дучић, за радним столом у Палати Боргезе (1935).

II.4 АНКОНА И БОЛОЊА

Трагом Божидаревића

За градове Анкона и Болоња, везује се име српске породице Божидаревић, која је из Херцеговине, преко Дубровника, доспела у Италију и оставила дубоког трага у историји своје нове домовине. О њиховом друштвеном значају и величини сведоче здања која су подигли и која још увек носе њихово име: у Анкони, у покрајини Марке, и у Болоњи, у покрајини Емилија Ромања.

Гроф Алесандро Де Боздари је један од најзначајнијих италијанских дипломата 20. века и изданак старе херцеговачке породице Божидаревић, коју је жеља за материјалним и друштвеним успоном довела у Дубровник. Дубровчане Божидаревиће, трговце овамо досељене из Херцеговине, никако не треба мешати са славним ренесансним сликарем Николом Божидаревићем који се потписивао као *Nicolaus Rhagusinus* или *Nicolo Raguseo*. Он је био син сликара Божидара Влатковића из места Слано крај Дубровника. Име славног сликара, *Nicolaus Rhagusinus*, историја памти по дословном преводу његовог имена на италијански, као Николе сина Божидаревог, па дакле као Николу Божидарев(ића). Тек ће у каснијем периоду *Nicolaus Rhagusinus* бити идентификован као Никола Влатковић¹⁸¹ и није ни у каквој родбинској вези са Србима, херцеговачким трговцима Божидаревићима.

Трговац Михајло Божидаревић, најдаљи предак Божидаревића (Де Боздарија) чије име је забележено, у Дубровнику се појављује средином 16. века као трговац из Херцеговине који се ту настанио, оженио се Лукрецијом и са њом изродио шесторо деце. Трговином је брзо увећао иметак и његово четврто дете, син Блаж (1645–1690), после очеве смрти на челу породичног пословања, након страшног земљотреса

¹⁸¹ Идентификацију и хрватско име сликара успео је да открије 1917. године Карло Ковач, дубровачки истраживач и архивиста. Погледај у Harris, Robin, *Storia e vita di Ragusa – Dubrovnik, la piccola Repubblica adriatica*, Treviso: Santi Quaranta, 2008, 475.

који је 6. априла 1667. године погодио Дубровник, у градску касу је уплатио пет хиљада дуката као бесповратну помоћ. Када се, потом, појавила могућност за избор у Велико веће, што је значило и уздизање у ред дубровачког племства, примљен је међу првима, већ 30. јула исте године.

Породични послови су се ширили и породица је велики капитал пребацила у Анкону, град у данашњој италијанској покрајини Марке, на другој обали Јадрана насупрот Дубровника. По обичају из тог времена, на чело пословница породичних компанија у другим местима постављани су најближи чланови породице, обично браћа и синови. Тако је Блажов брат Фран Божидаревић (1645–1700) послат у Анкону где је засновао породицу. У Анкони је још Блажов деда Михо 1550. године купио палату. Миха Божидаревића документи бележе као Дидоне Божидаревић¹⁸², варијантом речи „деда”, што је дубровачким наречјем „дидо” или „дидоне” (велики деда, или старина).

Зграду коју је купио саграђена је још у XIV веку и била је прва сазирана у граду. Од ње још постоји камени темељ средњовековног торња. „Дидоне” Божидаревић је 1560. године започео реконструкцију зграде, за шта је ангажовао чувеног архитекту Пелегрину Тибалдија¹⁸³, који је и зидове осликао. Сачуваног изгледа, зграда је и данас једна од најлепших у граду. У њој се од 1973. налази градски музеј тзв. Пинакотека.

Богатство Божидаревића/Де Боздарија из Анконе је расло, а са њим и углед фамилије, па се Франов син Јероним (1674–1749) оженио римском племкињом Ђиневром (1696–1736) из богате породице Борбона дел Монте Санта Мариа. Јероним је 15. јула 1726. године уписан у ред патриција у Анкони, а његов син Фран (1723–1805) је, иако се породица већ дефинитивно била иселила из Дубровника, године 1739. уписан у Златну књигу Дубровачке републике, са правом на функцију кнеза. Једна аустријска царска уредба је 4. јула 1753. Божидаревиће из Анконе прогласила племићима Светог римског царства и дала им право да испред свог презимена пишу „од”. То право им је и у Италији потврђено Краљевским указом од 16. априла 1905, када се породица преселила у Болоњу.¹⁸⁴

Де Боздари из Анконе су вековима важили за једну од најугледнијих градских фамилија. Тако је Батиста Де Боздари (1848–1900), чо-

¹⁸² Didone.

¹⁸³ Pellegrino Tibaldi (1527–1596), италијански сликар и архитекта.

¹⁸⁴ Storia della famiglia Bosdari, dal sito dell'Archivio di Stato di Bologna; De' Vidovich, Renzo, *Albo d'Oro delle famiglie nobili patrizie e illustri nel Regno di Dalmazia*, Trieste: Fondazione Scientifico Culturale Rustia Traine, 2004.

век републиканских идеја, чији је отац Оскар био витез Малтешког реда, а мајка маркиза Пјера Сперели Манчинфорте, године 1876. изабран за градоначелника Анконе, а потом за посланика у националном парламенту Италије. У другом браку се оженио Дубровчанком Иванком Бондом са којом је изродио Ромету и Јована.

Пословне и породичне везе одвеле су један део фамилије из Анконе у Болоњу, град у који су се 1865. године из Анконе преселили сви чланови породице Де Боздари. Велелепна палата у Анкони остаће у њиховом власништву све до тридесетих година XX века када ће је продати фамилији Ђакети, од којих ће 1963. прећи у власништво града.

Када се у Болоњи 10. маја 1867. године у дому Јеронима Де Боздарија (Gerolamo De Bosdari) и његове жене Елеоноре Ајуки Лењани (Eleonora Ajucchi Legnani in De Bosdari) родио син Алесандро, старо породично херцеговачко презиме Божидаревић је већ одавно било латинизовано и, у слободном преводу са српског језика, преображено у Де Боздари.

Алесандро Де Боздари је најзначајнији изданак некадашње породице Божидаревића у Италији. Након студија права окончаног на Универзитету у Болоњи 21. јуна 1888. године, Алесандро Де Боздари је победио на конкурс Министарства иностраних послова и 15. фебруара 1891. године је примљен у дипломатску службу. Службоваће у најзначајнијим европским престоницама у деликатном периоду Балканских ратова и Првог светског рата. Из амбасаде у Лондону где је у више наврата био отправник послова између 1907–1908, провешће краatak период као генерални конзул Италије у Будимпешти (1909–1910), да би све до 1918. био на челу италијанске амбасаде: у Софији (1910–1913) и у Атини (1913–1918), два централна места дипломатских игара у периоду највећег друштвеног потреса европске новије историје, назване именом Велики или Први светски рат. По завршетку рата, 3. октобра 1918. ступа на дужност као први амбасадор тек отворене амбасаде Италије у Бразилу, да би две године касније, 26. јуна 1921, био именован за гувернера Родоса и Кастелориза (Мегистија). Последње четири године дуге и плодне дипломатске каријере провео је, од 10. новембра 1922. до марта 1926, у Берлину као изванредни и свеопуномоћени амбасадор Италије. Марта 1926. године, Де Боздари је завршио своју тридесет и пет година дугу дипломатску каријеру. Умро је у родној Болоњи 12. маја 1929. године.

Палата Божидаревића у Болоњи и данас је једна од најзначајнијих градских грађевина, саграђена 1740. по пројекту архитекте Карла Франческа Дотија (Carlo Francesco Dotti 1670–1759). Подигнута је на

великом поседу, толиком да је у првом периоду обухватао њиве, воћњак и велики врт. Посед је потом организован у три засебне целине по моделу новог стила који се афирмисао крајем XVIII века. Класични врт се налазио око палате, иза њега су биле цветне жардињере и стаклене баште, а одатле се ширио огромни парк са језером осликаног дна. Коњушнице су се налазиле у близини жардињера и до њих се уздизао торањ средњовековног изгледа који још постоји. Парк палате Божидаревића са стаблима црног ораха, америчког јавора, кедра са Хималаја, џиновског кинеског дуда, медитеранске кошћеле, хавајске палме, дивљег кестена и храстове црнике био је надалеко чувен, нарочито током XIX века. Био је прави рај на земљи са својим растињем, брдашцима, језером са острвом и мостићима. Ту је волео да долази и славни песник Ђозуе Кардучи.¹⁸⁵ Парк је 1938. године продат. Палата одавно није у поседу Божидаревића, али још увек носи њихово име.

¹⁸⁵ Giosuè Carducci (1835–1907), републиканац, а касније монархиста је основао неокласицистички књижевни покрет који поезијом реагује на романтизам свога доба. Добитник је Нобелове награде за књижевност 1907.

Палата Божидаревића (Де Боздари) у Анкони

Палата Божидаревића (Де Боздари) у Болоњи

Зграда коју је 1550. године купио у Анкони Михо Божидаревић,
данас седиште Градског музеја.

II.5 ФАНО, СЕНИГАЛИЈА, РАВЕНА, РИМИНИ

У градовима средишњег дела Апенинског полуострва, Божида-ревићи нису били ни први, нити једини српски досељеници. Насеља и градови средње Италије, опустели попут свих осталих на Апенинском полуострву након пропасти Римског царства и пустоши коју су за собом оставиле најезде и разарања разних варварских племена у периоду између 6. и 11. века, почели су почетком 12. века да оживљавају на старим темељима. Обнова је била и физичка, јер су се нове куће градиле преузимајући, на пример, са античких рушевина грађевински материјал. Живост нових насеља је убрзо кренула да привлачи народ који је живео у шумама, на планинама и по удаљеним и изолованим феудима, где се био склонио и настанио током дугог и туробног касног средњег века, испуњеног опасностима и несигурношћу. Тако се постепено градови у садашњој покрајини Марке поново претварају у економске центре. Анкона, Фано, Пезаро, Равена и Римини нагло се развијају и, средином 14. века, пре него што ће наступити епидемија „црне смрти”, густо су насељени. „Црна смрт” је епидемија која је погодила Италију (и Европу) између 1347. и 1352. године и однела животе трећине од укупног броја европског становништва. Већина научника сматра да је то била пандемија куге, док други сматрају да се радило о вирусу сличном еболи. Углавном, када је епидемија почела да хара, народ је опет потражио склониште у удаљеним и ненасељеним пределима, па су села и градови у другој половини 14. века поново опустели. Упркос томе, ово је период у ком ће се на овом простору дефинитивно закључити средњи век, укинути феудализам, ојачати циркулација новца, богати ће се поново вратити у градове, развити трговину и, једном речју, простор данашње Италије ће се претворити у значајну европску друштвено-економску зону. Већ крајем века ови поново богати, моћни и густо насељени градови, привлаче људе из свих крајева Европе.

У овим крајевима Апенинског полуострва, миграциони феномен тече из два правца и има два основна дотока: с једне стране, чине га повратак избеглих са планина у низинске пределе, а са друге, досељавање значајних група народа са Балкана, нарочито Срба, Албанаца и Грка. Након почетног подозрења, домаће становништво прихвата при-

дошлице и оне се брзо укључују у производно ткиво заједнице. Досељеници колонизују простор некадашњих шума које и даље крче и претварају у оранице, баве се сточарством, али и поморством, отварају кујунџијске и кожарске радње, ткачнице и кројачнице, раде као дрвосече, стражари или послуга по кућама. Као послуга су бројно значајне посебно жене које, још девојчице, родитељи имају обичај да поверавају „in honestis”, на одгој и чување кућама богатих породица, с тим да тамо одрастају и служе све док не стасају за удају.

У овом периоду, Срби су са Албаницима најбројнија група досељеника на средишне просторе Апенинског полуострва, на територији која од садашње италијанске покрајине Ромања на северу, преко Марки иде све до Абрुца. Стабилизују се на простору који, као полукруг, својим најудаљенијим крајем задире у унутрашњост покрајине Умбрија. При томе, највећи број их се настанио по градовима, варошима, замковима и селима покрајине Марке. Међу њима су и имућни Дубровчани, нарочито у Пезару, Фану, Сенигалији и Анкони. Они су највећим делом трговци на велико кожом и сировом вуном, предметима од плетеног прућа, оловом, сољу, зачинама, крзнима, воском, хартијом, свилом, итд. Њихов главни центар је Анкона.¹⁸⁶

Маса Срба (не убрајајући овде Дубровчане који су сматрани грађанима једне западне хришћанске републике) слила се у пољопривреду. Сеоска подручја су постала препуна српских досељеника који су очајнички обрађивали земљу, и као закупци, и као наполичари. Многи су крчили шуме и мочварну земљу дуж речних обала и постајали ситни власници, по принципу успостављања власништва над половином од прокрчене парцеле након 3 до 5 година обрађивања исте као закупци.¹⁸⁷

После две-три генерације, етничка припадност досељеника се губила јер, за разлику од онога што се догађало у јужним деловима Италије, овде су српски досељеници радили раме уз раме са локалним становништвом, делили свакодневицу у истом раду, на истом месту, у густој мрежи имања, и једни друге испомагали. Како је претходно већ речено, након почетног неповерења, сви су се препознавали у истом статусу и интегрисали. Супротно томе, на југу Италије, пошто нису радили као наполичари или закупци, што је наметало потребу (и обавезу) живљења на имању, српски досељеници су становали по

¹⁸⁶ Anselmi, Sergio, *Storie di Adriatico*, Bologna: Mulino, 1996; “Dopo la peste” in *Santa Venera degli schiavoni* a cura di Girolamo Allegretti, Pesaro: Comune di Pesaro, 1990, 8–11.

¹⁸⁷ Ibid.

селима, од којих су нека и сами формирали, па су тиме могли, живећи у етничкој заједници, дуже да очувају свој језик, традицију, начин живота, кућне славе, верске обичаје и све своје културне специфичности.

Упркос брзој интеграцији и још бржој асимилацији српских до-сељеника у ове крајеве, нека њихова културна обележја ипак су остала, сачувана и у градским статутима и по локалним црквама које су походили. Тако, на подручју Пезара и Анконе, много је црквених капела и олтара које су Срби опремили и даровали. Све је то постојало и афирмисало се у време најбројније забележене миграције Срба у ове крајеве. Била је то миграција која је претходила, а не она која је следила турској инвазији Балкана.

II.6 ПЕЗАРО

Територија града Пезара је крајем 14. века још била прекривена шумама и пашњацима. На њивама се махом гајила пшеница, док је околина града био простор густих винограда. Живот је био тежак, а услови живота крајње ниски када овамо продире снажан талас српских и албанских досељеника. Велико крчење шума и претварање у обрадиве површине на овим просторима, навело је на масовни долазак народа с оне стране Јадрана. Била је то права средњовековна сеоба на запад, бег у земљу која је била тек нешто мања маћеха од оне са које су долазили. У градовима је, пак, ситуација била другачија. Док је у Риминију досељавање Срба било у ограниченим димензијама и имало крајње урбане карактеристике, ситуација у Пезару се разликовала по далеко већој бројности српских досељеника, иако без масовности као у руралним подручјима региона.

Административна архивска грађа Пезара из 15. века¹⁸⁸ пружа могућност да, анализом групе од 140 глава породица усељеника, једне у дугом низу оних које су преко Јадрана овамо непрекидно стизале, дочара начин досељавања и пружи податке корисне да се створи слика о приликама и догађањима тога времена. Почетни податак говори о месту одакле су стигли: од њих 140, само 14 су били Албанци, док су сви остали били „скјавони”, укључујући и Дубровчане. За добар део досељеника познато је и тачно место одакле су дошли: Сињ (20), Задар (10), Загреб (9), Дубровник (7), Сплит (6), Шибеник (5), Пула (2), Угарска (2), Босна (1), из других места у унутрашњости (14).

Други податак се тиче места у које су се настанили. Од укупно 140 досељених породица, 117 се настанило у Пезару, 10 у Новилари (Novilara), 8 у Канделари (Candelara) и по 1 у Момбароћу (Mombaroccio), Монтелуру (Monteluro), Гинестрету (Ginestreto), Градари (Gradara) и Фјоренцуоли (Fiorenzuola). За 12 породица од оних које су се настаниле у Пезару, тачно се зна и у ком су делу града били: 8 породица се настанило у четврти Свети Никола, 2 у четврти Свети Јаков, 2 у четврти Света Теренција.

¹⁸⁸ Archivio di Stato, Pesaro, XV secolo, Anagrafe; Delucca, Oreste, “Gli slavi a Pesaro” in *Santa Venera degli schiavoni*, Pesaro: Comune di Pesaro, 1990, 12–13.

На први поглед би се рекло да се ради о досељавању типично градског становништва. Међутим, када се погледа како су се изјаснили о својим професијама, утисак се мења. У овој досељеничкој групи професије су познате за 53 особе: 20 су земљорадници, 9 је обућара, 6 је физичких радника, 3 су кројачи, 3 су кочијаши, 2 добошари, 2 чамције и по један гробар, седлар, оштрач, ножар, конопљар, крчмар, трговац и пекар. Однос досељеника са земљорадњом далеко је већи од онога што бројке говоре. Већ је речено да су се 23 досељеничке фамилије настаниле по селима у унутрашњости, махом у Новилари и Канделари. Треба, међутим, рећи и да су 5 градских досељеничких породица биле и власници сеоских имања, као и то да су чланови 15 досељеничких породица настањених у граду обрађивали земљу у близини града. Другим речима, од укупно 140 досељеничких породица, 43 су биле непосредно или посредно везане за обрађивање земље. Тако што је, уосталом, био обичај и локалног градског становништва.¹⁸⁹

Већ крајем 15. века, „скјавони” у Пезару и околини су прилично добро интегрисани у друштвено-економски миље. Није могуће тачно одредити њихов број у датом историјском моменту, нити су горе наведене цифре меродавне јер се, пре свега, тичу једне од миграционих група, а са друге стране, односе се на главе породице. Зато треба тај број помножити са одређеним просечним бројем чланова породице. И тада би резултат био само парцијални податак, јер попис обично није обухватао сиромашнији део досељеника попут надничара, незапослених, послуге. Зато је само могућа тврдња да је присуство српских досељеника у Пезару било снажно и укореењено.

О томе сведоче и катастарски подаци о власништву. Најмање 8 породица из ове групе биле су власници кућа у граду. На пример, Блаж од оца Матије из Великог Градишта купио је 1462. године кућу у кварту Светог Николе за 26 форинти, или Ђорђе Радов и Валентин Ђорђевић, обојица кочијаши досељени из Сплита, 1476. године су заједнички купили зграду за 55 форинти, или Филип Радов из Сиња је 1484. купио пола зграде у четврти Свети Теренцијо за 17 дуката. У катастру је уписано и власништво над некретнинама на селу у поседу 16 досељеничких породица, од којих 11 породица у њима и станују. То значи да су око 50% оних који су се населили по селима били власници својих кућа. Од њих је, на пример, забележено да је Ристо Ђорђевић из Сиња, настањен у Канделари, 1476. за 13 дуката купио виноград са тршћаром и воћњаком на имању Тресолис; да је обућар Јаков из Задра купио 1486. пашњаке

¹⁸⁹ Ibid, 15.

на имању Плани Алборис за 17 форинти; Јаков Јованов Србин, купио је 1498. у Новилари земљу, Петар Маринов, Србин, настањен у Момбароћу, купио је у истом месту четврт млина 1462 и пресу за уље.

Српски досељеници у Пезару су били и власници бродова. Тако је, на пример, 1474. Филип Радов из Сиња купио трећину једрењака, са ленгером и свом бродском опремом, за шта је платио 5,5 дуката; Антонио Марков из Дубровника је купио 1477. цео једрењак са ленгером и опремом за 20 дуката. То посредно говори да су се досељеници бавили и прекоморском трговином. Забележено је, на пример, да је Веселин Стефанов из Дубровника 1449. године превозио преко мора жито и пословао са богатом фјорентинском фамилијом Строци. Или да је Никола Задранин, трговац са Раба, 1473. у Пезару склопио уговор о превозу дрвене грађе.¹⁹⁰

Иако се српска колонија у Пезару добро интегрисала у нову средину, није показала и да намерава да се одрекне својих обичаја. То потврђује чињеница да су се обично удавали и женили у оквиру својих заједница. Исто тако су тестаментом остављали легате у корист својих сународника, или су један за другог гарантовали у пословима. Све то сведочи о намери да се одржи заједништво досељеничке заједнице. Такође, српски и албански досељеници су били у великом пријатељству. Ово потврђује и тестамент Јована Алексиног из Албаније, који оставља легат српској цркви Светог Николе у Пезару.

¹⁹⁰ Ibid, 16.

II.6.1 Братства српских досељеника у Пезаро

Дух заједништва посебно долази до изражаја у погледу братстава које су при црквама досељеници почели да формирају одмах по доласку. Центар српских досељеника у Канделару била су братства Светог Антонија и Свете Марије милосрдне. Коста Ђорђевић из Сиња је братству Светог Антонија у Канделари 1476. године тестаментом оставио 14 лира „за одећу свештеника и украсе братства” (*pro paramentis et ornamentis dicte fraternitatis*), уз легате црквама Светог Стефана, Светог Фрање и Свете Марије. Две године раније, Марин Павлов, Србин, одредио је за свог универзалног наследника братства Светог Антонија и Свете Марије милосрдне у Канделари.

Још је више података, међутим, о донацијама српских досељеника из града током две последње деценије 15. века. Познато је да су и српски и албански досељеници били везани за цркву Светог Архангела у Пезару и да је њихово братство имало седиште при епископији. Ту су се редовно у Пезару сахрањивали српски досељеници, како се закључује по њиховим тестаментарним одредбама. Из њих се сазнаје и о радовима које су покренули и који су били у току у капели посвећеној Светом Петру и о ораторијуму у изградњи посвећеном Светом Јерониму. Наиме, Срби су у Пезару основали братство Светог Петра које је у градској катедрали, седишту епископије, имало своју истоимену капелу, касније названу Капела Светог Јеронима.

Тако је већ Филип Веселиновић из Сиња године 1483. сахрањен у катедрали у Пезару у српској капели братства (*in ecclesia cathedralli civitatis Pisauri in cappella illiricorum in sepultura sua et sotiorum fraternitatis dicte cappelle*) којој је тестаментом оставио једно од својих имања. Године 1486. још један је Филип Веселиновић, али овога пута из Сплита, последњом вољом одредио да га сахране у капели Светог Петра у катедрали у Пезару и то по српском обреду (*in cappellasancti Petri episcopatus Pisauri in sepultura sclavonorum*) и оставио јој 10 дуката у злату које је наменио изградњи ораторијума Светог Јеронима који је већ био започет. С тим у вези, познато је и да је 1489. године председник и представник братства Светог Петра у Пезару био кројач, Србин Павле

Радов (*schiaivone è prior et sindicus dicte fraternitatis*). Те исте године, Симеон из Шибеника је сахрањен у у српској капели на гробљу у Пезару (*apud cappellam et cimiterium dictorum sclavonorum Pisauri*), а једно је од његових имања последњом вољом одредио да буде продато како би се, после његове смрти, покрили трошкови изградње нове цркве посвећене Светом Јерониму. Такође, 1492. године Србин Павле Петров је тестаментом одредио да га сахране у капели катедрале Светог Петра у Пезару и оставио сва своја добра школи и братству српском у граду Пезару (*scolam et fraternitatem sclavonorum civitatis Pisauri*).

Братства Светог Јеронима постојала су и у другим градовима у којима је било већег броја српских досељеника. Када је Рафаило Бобаљевић из Ланчана, града у близини Кјетија у Абруцу, пред смрт саставио 5. септембра 1493. године тестамент, оставио је легат и братству цркве Светог Јеронима Илирскога у Ланчану (*“fraternitati Sancti Hieronymi Illyricoum terre Lanciani”*).¹⁹¹

Како је приказано, упркос преко стотину година боравка у новој домовини, српски досељеници су се свим силама трудили да одрже своје културно памћење. Начин су видели у одржавању заједништва, при чему су им центар и тачка ослоња била њихова братства и цркве.

¹⁹¹ Raffaele Colapietra, *Gli Aquilani d'antico regime davanti alla morte*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1986; Спречић, 1970, нота 160, 291, Државни архив у Дубровнику, *Testamenta*, XXVI, 169.

II.6.2 Света Петка српска

Посебно је међу српским досељеницима био моћан и распрострањен култ Свете Параскеве или Свете Петке (Santa Venera или Santa Veneranda). Познато је да је култ светитељке за коју се сматра да је била српског порекла, био надмоћно присутан у српској деспотовини још у 15. веку, да је била слављена и поштована као ретко који други светитељ и да су њене мошти 1398. године пренете из Трнова у Крушевац, тадашњу српску престоницу, по налогу и вољи кнегиње Милице Хребељановић. После кнегињине смрти, њен син, деспот Стефан Лазаревић, пренео је мошти свете Петке у Београд који је претворио у нову српску престоницу и сместио их у цркву Успења Пресвете Богородице, а потом у нову цркву Свете Петке саграђену подно тврђаве. Када су Турци 1521. године освојили Београд, мошти светитељке су враћене у Цариград и положене у цркву Светог Георгија на Фанару при Патријаршијској цркви. Због великих дугова, Патријаршија је била приморана да пристане на понуду господара Молдавије, војводе Василија Лупула, да огромним приходом покрије Патријаршији дугове, а заузват да добије мошти Свете Петке. Тако су 1641. оне стигле у град Јаши где се и данас налазе, осим два прста која се чувају у Београду.

Може се рећи да је слава светитељке, скоро сасвим непознате локалном становништву Италије, овамо стигла са Србима. Њен култ је међу Србима досељеницима био толико јак и виталан, да је и данас присуство цркве Свете Петке било где у Италији, сигуран знак да су Срби туда прошли или бар неко време боравили. У сачуваним градским документима 1711. године о једном братству Свете Петке у граду Реканати се каже: „Прича се да су први братственици били сељаци дошли из Склавоније и да само њихови потомци могу да буду чланови”¹⁹².

Братства Свете Петке су јединствени феномен „илирских” миграција у историографији простора централне Италије. Крајем 14. века, а посебно током 15, братства Свете Петке се налазе забележене у административним документима у Језију, Лорету, Осиму, Потенци Пичени,

¹⁹² Allegretti, 6.

Сансеверину Марке.¹⁹³ На подручју Пезара, братство Свете Петке је формирано нешто касније, али је било много виталније, богатије и бројније од осталих. Оно је живо и активно и почетком 17. века, када су њени чланови у граду саградили цркву Свете Петке. Ова црква још увек постоји и по њој је цела градска четврт добила име. Данас се налази на крајњој периферији града, што није био случај у време када је подигнута.

Асимилација досељеника је почетком 17. века била већ потпуна, али су верници, сећајући се свога порекла, цркву и даље даривали богатим легатима и неговали је. Њихова имена још стоје забележена на мермерној табли на зиду цркве. Захваљујући богатим даровима и новчаној потпори верника, црква је могла да има сталног свештеника, да буде украшена сликама чувених сликара, да штампа животопис светитељке, да добије приступ и умрежи се са осталим католичким црквама, те да добије све привилегије које јој тиме припадају. Године 1850. је још бројала 151 активног братственика и још око 1000 „препоручених” међу братственицима и сестрама. Посвећене су јој и парохиска црква у Фермињану (Fermignano) и два олтара у Мондагану (Mondragano) и Пјањану (Piagnano), што још једном потврђује и да су српски досељеници просторно допрли и настанили не само до највишег врха Апенина, већ да су га прошли и распрострли се још даље.

Веза Свете Петке и српских досељеника православне вере у покрајину Марке је необорива. Ово проистиче из чињенице да све цркве Свете Петке широм Италије славе своју црквену славу 26. јула, дакле, славе светитељку коју Католичка црква не познаје, не признаје и она не постоји у католичком црквеном календару. Супротно овоме, католички црквени календар бележи дан такозване „велике” Свете Петке која се слави 27. октобра као празник Преподобна мати Параскева – Света Петка. Овај празник постоји и у православном календару.

Ова летња „мала” Света Петка је од вајкада записана у српском православном црквеном календару. Баш њу, као своју црквену славу, обележавају све цркве Свете Петке широм Италије, упркос чињеници да она не постоји у католичком календару јер је Католичка црква не признаје. Тај датум „мале”, летње српске Свете Петке ове цркве славе од дана свог настанка, прећутно потврђујући своје порекло, што опет, као по неком давнашњем договору, Католичка црква прећутно прихвата и признаје.

¹⁹³ Jesi, Loreto, Osimo, Potenza Picena, Sanseverino Marche – градови и села у покрајини Марке.

Такође, животопис светитељке штампан половином 17. века у цркви Свете Петке у Пезару, исписан је по православном „слову” житије. Сачуван је до данашњих дана и још је једна потврда да култ српске светитељке наставља да живи у свим местима у Италији у које су Срби дошли и кроз које су прошли. На средишњим просторима Апенинског полуострва култ Свете Петке је толико присутан да је и дан-данас, баш као и некада, омиљено женско име Венеранда (Петка) које, у другим крајевима Италије, вероватно звучи далеко и егзотично. Тиме српска Света Петка представља несумњиви траг и присуство српске културе на тлу Италије.

II.7 ВАСТО

Турско освајање Цариграда 1453. и пад Визанстијског царства имали су далекосежне последице, јер су се Османлије утврдиле на Балкану и силовито кренуле у поход на Европу који ће се завршити тек под Бечом 1683. године. Ово је и период великих миграција становништва са Балкана и велики је број Срба потражио спас на обалама данашње Италије. Нарочито је Краљевство Напуља широкогрудно прихватило Србе и пружио им гостопримство. Срби су испрва формирали насеља, тзв. Виле Скјавона (Ville degli Schiavoni). Значење речи вила у средњем веку је сеоско имање, или заједница већег броја сеоских имања на којима се живи и производи у мери да буду независна и самостална. Српска насеља су брзо прерасла у права села и утврђене градове.

За године непосредно после пада Цариграда и незадрживо надирање Турака на Балкан, везује се Велика сеоба Срба у централну и јужну Италију, о чему је италијански историчар Антон Лудовико Антинори (1704–1778) забележио:

Када је турски цар, након што је заузео Цариград, кренуо да заузме Скадар, албански град у Далмацији, ситановници њих земаља су кренули у бројне масовне сеобе у Италију. Тако су се населили у разне замкове у диоцези Ларина и Термолија и распростирли се на целокупном простору између река Сенела и Санџо. Тако су настала села Кайела и Алфонцина на подручју града Ланчано, села Ситанацо и Санџа Марија код Барија, баш као и Соночоза, Орџона и Калдара. Да се населе, додељена су им и друга села, што су и учинили. Ови нови људи и села названа су српска ("degli Schiavoni"). Испрва су, и још дуго времена, живели у дрвеним и шршчаним колибама, или су их правили од сламе и блати. Пошто су почели да их граде од камена и цемента, њихови својих суседа, зависно од услова које су пружали месту и људи. Многи, који су располађали са више моћности у добрима, ушли су у замкове и тамо се настанили, са више удобности, ништа мањих од оних које су имали Италијани. Међу њима, неки су ишли у цркву, а неки у латинску цркву, а то вероватно што су неки цркве вере прешли у латинску, јер су овамо

*дошли у мањим ģрупама и нису собом ģовели своје свешћенике, ģако да су морали да се ģрилаģоде латинској служби. Тако су у латинску веру одмах ģрешили они који су се населили на ģодручју Ориѣне, Ланчана и Васиѣа.*¹⁹⁴

Међу историјски потврђеним селима српског порекла наводе се Купело (Cupello), Вилафонсина (Villafonsina) и Скијави ди Абруцо (Schiavi di Abruzzo)¹⁹⁵ на територији данашњег округа града Кјети (Chieti). У вези са селом Скјави ди Абруцо, професор Ристо Ковачић (1845–1909) филолог и професор славистике у Риму је 1885. године забележио званични податак да је у овом месту било 3.845 становника, те да су сви били потомци досељених Срба.

У овим крајевима су се Срби населили пар векова пре пада Цариграда. После пада Цариграда, Срби су се населили у села Моцагроња (Mozzagrognа) и Вила Скорчиоза (Villa Scorciosa), у Сант Аполинаре (Sant'Apollinare) код Сан Вита Кјетског (San Vito Chietino), у Вилу Станацо (Villa Stanazzo) код Ланчана (Lanciano), у Касакандитела (Casacanditella), у Трељо (Treglio), Торевекја Театина (Torrevecchia Teatina) и у још низ мањих села и заселака. Становнике ових локалитета још увек у дијалекту називају „Скјавуни” (schiaivùne). Нема доказа да су сви становници ових села били српски досељеници, већ се сматра да је дошло до стапања домаћих становника са српским придошлицама.

¹⁹⁴ Anton Ludovico Antinori, *Memorie storiche delle tre Provincie degli Abruzzi*, Napoli: Giuseppe Campo, 1782, том III, 477.

¹⁹⁵ Ристо Ковачић, „Српске насеобине у јужној Италији” у *Гласнику Српској ученој друшћва*, књ. 62, Београд, 1885, 273–340.

II.7.1 Закон о опорезивању Срба из 1290.

Најстарије сведочанство о досељавању Срба у крајеве данашње централне Италије датира из 1290. године, када су донети специјални закони који су изричито одређивали порез који су српски досељеници морали да плаћају.¹⁹⁶ Срби су овамо највероватније дошли бродовима преко луке у Васту, јер је она од најстаријих времена одржавала јаке трговачке везе са Далмацијом.

Васто је приморски град на територији данашњег округа града Кјети. Од 1453, под Алфонсом V Арагонским (1396–1458), град је додељен у посед моћној племићкој породици д'Авалоа (D'Avalos, *marchesi di Vasto e di Pescara*) и све до 1816. је био у саставу Напуљског краљевства. Већ током 14. века, у Васту је постојала српска четврт у којој су Срби имали и своју цркву посвећену Светом Николи Српском (San Nicola degli Schiavoni). Црква, нажалост, више не постоји. По попису од 1522. године, у Васту је живело 799 породица, од којих су чак 50 биле српске и имали су и свог свештеника.

Купело, у прошлости звано Вила Купело или Вила Склавона, данас једна од градских општина Васта, место је у ком је српска колонија у данашњој италијанској покрајини Абруцо најдуже очувала своју културу и традицију, иако се већ у првој половини 18. века и овде губе скоро сва српска културна обележја. Упркос свему, још и данас су сачувани неки од српских топонима, попут брда Градина и брда Главица. Село је основано по жељи напуљског краља Алфонса V Арагонског који је половином 15. века, на земљу опустошену турским нападима, из Далмације својим лађама превезао и населио првих 39 српских породица. По другој верзији, опет су Срби основали град, али по жељи Алфонса д'Авалоа¹⁹⁷, маркиза и господара Васта, након разорног земљотреса из 1456. године. По вербалном предању се, међутим, као прво српско насеље помиње локалитет у непосредној близини данашњег

¹⁹⁶ Antinori, поменуто дело.

¹⁹⁷ Alfonso II d'Avalos (– 1495).

градића Монтеодоризија (Monteodorisio), да би се касније, почетком 16. века становништво померило у Купело.¹⁹⁸

О месту, изгледу и начину живота досељених Срба сведочи италијански теолог, књижевник и путописац Серафино Раци. Доминикански свештеник и каснији супериор доминиканске опатије и викар бускупије у Дубровнику, Фирентинац Серафино Раци (1531–1613) је оставио дела великог историјског значаја. Између осталог, 1595. је написао прву историју Дубровника *La storia di Ragusa*. Од незаобилазног и историјски крајње вредног сведочанства је његов дневник. Писао га је током двогодишњег путовања по Апенинском полуострву од 1572. до 1577. године. У недељу, првог септембра 1577, зауставио се у граду Васто. Обишао је и оближњу Вилу ди Скјавони „удаљену око две миље од Васта”, где је заједно са тамошњим свештеником одслужио мису. Ево шта је о томе забележио:

О овом крају треба забележити да, дошли су Турци, већ многа година, освојили и под своју власт потчинили све словенске земље све до мора, многи тамошњи народ, не хоћећи да изгуби своју хришћанску веру и да потпадне под јарам неверника, дошао је овде, прелазећи преко мора, у ове крајеве Абруца и Пуље, широке и простиране. Ношени милосрђем, многи су им краљеви доделили бројна и разноразна места да се населе. Они који су се овде доселили, најпре су живели у колибама од сламе и трава. Поштом, обрађујући земљу, сејући и марљиво радећи, почели су да зидају куће и да расију, како по бројчаности, тако по способностима и моћи, признајући неким својим смиреном и конвенцијама краљевску власт и оне од којих су им доделили земљу на којој живе. Исти тако је, нарочито Пуља, до које им је било лакше да дођу јер је ближа, постала према том народу са Балкана.¹⁹⁹

Описујући село српских досељеника после више од сто година од досељавања у нове крајеве, свештеник је записао да је прилично велико, да у њему живи преко стотину српских породица, али да су им куће веома скромне. Исто тако, каже да они још увек говоре српским језиком, али да одлично знају и користе италијански.

¹⁹⁸ Terenzio Zocchi, "Cupello, ex colonia serbo-croata", in *Il trigno*, 24.02.2018, rubrica Storia, www.iltrigno.net/focus/storia/5061/cupello-ex-colonia-serbo-croata.

¹⁹⁹ Serafino Razzi, „Viaggi adriatici di Serafino Razzi (1572–1577)”, in *Diario di viaggio di un ricercatore (1572)*, Firenze: Nerbini, 1971, 126.

У овом селу са око стіоїтину оїњишїтїа, људи још увек већим делом сїтанују у колибама у којима одржавају ваїру: у њима имају собе, канїтину и шїталу. Добросїојећи су, їоїуїт оних шїто у зноју лица своїа їредано обрађују земљу и чине да им она, како изїлега, даје добар їлог. Међу собом їворе срїски, за намирнице кажу крух, месо, сир, јаја, вода. Али скоро сви јавно їворе иїталијански, їособно када їрїују.²⁰⁰

Доминикански свештеник радознало и зачуђено описује неке православне верске обреде које још увек упражњавају српски досељеници, попут благосиљања пшенице и гроба светом водицом. Осим тога, ве-ома је изненађен живом економијом српског села.

Они имају своју цркву која је од села удаљена на један дометї сїре-ле. Свуда око цркве је велико їробље оїасано дубоким јарком. Јуїїрос сам їосмаїтрао жене које су све долазиле у цркву носећи за їасом, онако како војници носе ножеве, сїручак за їомазивање са сунђером на врху²⁰¹. У руци су држале снойїћ свећа да их уїале на оліїару, а на леђима једну или две їреслице са вуном, или су їак држале їар хлебова на крилу да їа їонуде на оліїар, їошїто је била їрва недеља у месецу. Када су дошле до црквених враїа, сїручак су замочиле у велику камену їосуду са све-їтом водицом и онда кренуле кроз їробље око цркве, шкроїећи свейтом водицом їробове їрекривене великим камењем и сїењем, верујем заїто да их дивље живоїиње не би раскойале. Сїтоїа свешїтеник овде мора увек да држи їрїїравно велику количину свейте воде.

Склавони су људи круїни и снажни и мудро уїрављају својим селом, скоро їравом колонијом, јер у њима имају месару, їекаре и друїе неой-ходне занайїске радње. Свом свешїтенику сваке їодине їредају шїта му їрїїада, од двадесетї до двадесетї чейїри 'соне' жиїта²⁰² шїто одвајају од жейве на својим їросїїраним њивама. Свешїтеницима који їролазе и їросе, широкоїрудо дају милосїињу у хлебу, вину и јајима. Нека их Госїод блаїослови, шїто им је їоказао їуїт и довео у нашу Иїталију и ослободио их из руку неверника! Још немају виноїраде, али се снабдевају добрим вином, одаве, из Васїа.²⁰³

²⁰⁰ Ibid, 127.

²⁰¹ Дрвени део инструмента за помазивање, симболика и асоцијација на Христово страдање.

²⁰² Сома је старинска мера за жито и износи 81 л.

²⁰³ Ibid, 128.

III. ТРАГОВИМА СРБА КРОЗ ЈУЖНУ ИТАЛИЈУ

III.1 БАРИ

Словенске насеобине на просторима Јужне Италије су веома старе. У једној вести из „Хронологије бискупа сипонских” наводи се како је владар Отон II, за помоћ коју му је пружила српска војска у борби против Сарацена 980. године, истој доделио привилегије да се населе на полуострву Гаргано.²⁰⁴ У матичним књигама места Пескићи (Peschi-ci) записана су средином XVI века презимена становника: Драгоја (Dragoia), Паштровић (Pastrovicchio), Будинић (Budinizza), Маровић (Marovicchio), Вученић (Vocenicchio), Богунић (Bogonicchio), Ивановић (D'Ivano), Радоња (Radogna), Анђелић (Angelicchio), Милић (Milicchio), Вучинић (Vucinicchio), Антић (Anticchio)²⁰⁵. Данас њихових потомака нема, јер је асимилација узела данак, али су остали стамени споменици културе сачувани, пре свега, у Барију.

Када се помене италијански град Бари, свако одмах помисли на велелепну, надалеко чувену базилику Светог Николе. Мало ко, међутим, зна да су највећа знамења ове цркве дарови српских краљева.

Да поменемо само неке: сребрни олтар српског краља Уроша II Милутина из 1319. и икону Светог Николе коју је српски краљ Стефан Урош III Дечански (1322–1331) подарио храму године 1327. у знак захвалности према св. Николи који му је, како је веровао, вратио вид. Олтар, дар краља Милутина, у пуном сребру и злату са Космета са сценама из живота светог Николе, био је постављен изнад гробнице у којој су похрањене његове кости. Све до 1684. олтар је био саставни део сребрне капеле тешке 600 килограма. Те године је ово српско-византијско ремек-дело претопљено и преиначено, па премештено на друго место, али су остали недирнути оригинални сребрни украси. И икона и данас постоји и налази се изнад олтара и гробнице и представља светог заштитника у епископској одежди, између Марије и Исуса,

²⁰⁴ Rohlf, Gerhard, *Neue Beitrage zur Kenntnis der unteritalienischen Grazitat*, Munchen: C.H. Bech, 1962; Rešetar, Milan, „Die serbokroatischen Kolonien Suditaliens”, u *Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung*, IX, Wien, 1911, par. 24–27.

²⁰⁵ Mate Hraste, „Nepoznate slavenske kolonije na obalama Gargana” u *Kolo matice Hrvatske*, 5, Zagreb, 1963, 614–616.

док су у подножју осликани ликови донатора: српског краља Стефана Дечанског и краљице Марије (Палеолог). Током следећег столећа, икона је украшена раскошним филиграном сицилијанских златара.

У ризници ове цркве се чува и пергамент српског цара Стефана Душана (Стефан Урош IV) са његовим печатом од злата. Документ датира из 1346. и сачињен је у Скопљу. Њиме је српски цар одредио Дубровчанима да део годишњег пореза, који је град Дубровник давао српском владару, уступа у корист базилике.

III.1.1 Дарови српских краљева

У град Миру, разорен и опустошен освајањима Селџука после пораза византијске војске код Манцикерта 1071, ушла је група морнара из Барија и затекли само четири монаха у Цркви Св. Николе. Раскопали су светитељев гроб, извадили саркофаг са телом и однели га на брод. Тако су мошти Св. Николе стигле у Бари. Смештене су испод мермерног олтару у крипти, изнад које је сазидана базилика која је убрзо постала извор култа и место ходочашћа.²⁰⁶ Светитељев култ се ширио и на другој страни Јадрана и нашао снажан одјек у држави Немањића.²⁰⁷

Прве везе српске средњовековне државе са светилиштем у Барију везују се за владавину великог жупана Стефана Немање. Његов син Стефан Првовенчани је у „Животу светог Симеона” забележио да је Немања даривао хришћанска светилишта у Светој земљи и Риму, али и светилиште светог архијереја и светитеља Николаја чудотворца у Барију. Хронолошки се ова ктиторска делатност може да смести у последњу деценију Немањине владавине, а посебно за период освајања на југу и у приморју пре почетка 1186. године. Постоје мишљења да је Немањино смештање двора у Котор повезано са чињеницом да је град од 1089. године био под црквеном јурисдикцијом надбискупа Барија и Каносе.²⁰⁸ У сачуваним документима нема података о Немањиним даровима и њихов облик и карактер се не могу одредити.

Први познати дародавац после Немање била је српска краљица Јелена, супруга краља Уроша I и мајка краљева Драгутина и Милутина. Заједно са синовима, поклонила је базилици икону која није сачувана, „Пренос” моштију Св. Николе из ликијске Море у његову цркву у Барију. Иако икона није сачувана, тачно се зна како је изгледала захваљујући италијанском историчару Антонију Беатилу.²⁰⁹ Икона је

²⁰⁶ Ibid, 275–276.

²⁰⁷ Татјана Михаиловић, „Краљица Јелена, знаменита личност српске историје и културе”, у *Јелена велика краљица*, Краљево: Народни музеј, 2014, 26–27.

²⁰⁸ Бојан, Миљковић, „Немањићи и Свети Никола у Барију”, у *Зборник радова XLIV* Београд: Византолошки институт, 2007, 275–294.

²⁰⁹ Antonio Beatillo (1570–1642), *Historia della vita di S. Nicolò*, Bari: 1620, 960. Био је италијански теолог, историчар и језуита, живео је између Барија и Напуља.

Сребрни олтар, спектакуларни дар српског краља, обухватао је не само цео гроб-олтар светитеља, већ и цео простор око њега, укључујући и свод, такође прекривен сребром.

Како је олтар изгледао, описао је 30. септембра 1362. године састављач инвентара ризнице, доноси га у свом делу и Беатило. Стари мермерни олтар био је од пода до плафона обложен плочама гламе, мешавине сребра и злата која се производила само у средњовековној Србији. У средишту се налазио гроб светитеља под часном трпезом коју су красили рељефи са библијским представама. Олтар је био наткривен циборијумом од сребра на ком се, по средини звезданог неба, налазио лик Бога Оца и представе четворице јеванђелиста или њихових симбола. Чаробно дело баснословне вредности осветљавали су пламенови осамнаест огромних сребрно-златних кандила и свећњака у људској висини. Преписи натписа са олтара сведоче да је рађен на лицу места, између јуна 1319. и марта 1320, а необрађени материјал је био послат из Србије. Израду је надгледао мајстор Которанин, по имену Обрад, син Десиславе, и поданик српског краља.²¹¹ Име дародавца није записано у инвентару, али је било угравирано на сребрној плочи са задње стране олтара.

Милутинов олтар је почео да уништава 1481. напуљски краљ Феранте Први Арагонски (Ferdinando I d'Aragona 1424–1494), који је исекао сребрни део олтара, претопио га и претворио у новац да би платио војску најамника. Крађу су наставили великаши и поједини бискупи. Углавном, почетком 17. века, циборијом више није постојао. Замењен је новим, када су на олтару унете измене како би га прилагодили новој конструкцији. Последњи пут се сребрни олтар спомиње 1682. године, када је управа базилике наручила реконструкцију олтара у барокном стилу. Радови су поверени двојици напуљских мајстора, Доменику Маринелију (Domenico Marinelli) и Енију Авитабилу (Ennio Avitabile). Олтар у сребру краља Милутина је демолиран, претопљен и спојен са другим сребром, па је израђен нови, по укусу тога времена. Баркона реконструкција никада није достигла славу легендарне Милутинове часне трпезе. Измештен због рестаурације крипте 1953, олтар није више враћен на своје старо место и сада се налази са десне стране у горњем делу базилике. У покушају да олтару што више врате оригинални изглед, уметници су средином 20. века направили приближну реплику српског оригинала.

²¹¹ Beatillo, *ibid.*

Два су поклона српских краљева недирнута сачувана до данашњих дана, начета само зубом времена: то су сребром опточена икона Стефана Дечанског (1276–1331) и пергамент са златним печатом српског цара Стефана Душана из 1346.

Први запис о икони Стефана Уроша III пронађен је у писму Карла, војводе од Калабрије, управи базилике Светог Николе у Барију. Он их 24. новембра 1325. обавештава да би послао изасланике „Урошу, краљу Србије и Далмације”, да преузму поклоне које српски владар шаље базилици. Скупоцена икона српског краља стигла је у Бари 1327. године. Била је висока 187, а широка 113 центиметара. Неко време се налазила у ризници базилике, а данас је на зиду са десне стране светитељевог гроба. Данашња представа Светог Николе прихваћена у целом свету заснива се баш на овој икони, јер се сматра да је на њој приказан аутентичан лик светитеља, *vera effigies Sancti Nicolai*. Наиме, на ту икону верно је пренет свечев лик нацртан на сабору у Никеји, што указује да су Немањићи у ризници имали драгоцени оригинал. Зато се ова икона сматра чудотворном, што потврђује и веровање да је светитељ српском ослепљеном краљу вратио вид.²¹² Централни део иконе, потпуно опточене сребрним рамом, чини фигура светог Николе. Он десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље. У горњем делу су осликана попрсја Христа и Богородице који су се, по предању, приказали светитељу у затвору у Никеји где је био затворен. У доњем делу иконе су, по традицији, насликане клечеће фигуре донатора: десно од светитеља, краља Стефана Уроша III и његовог сина, младог потоњег српског цара Душана, а лево краљице Марије Палеолог. Лик младог цара Душана на овој икони је његов најстарији портрет за који се зна. Убрзо по настанку, икона је пресликана и у новом облику је дошло до промене распореда фигура. Донатори су сада у стојећем положају, па њихове круне великим делом прекривају оригиналне натписе на ћирилици, што је довело до недоумица око идентификације личности. Икона је рестаурирана 1966. и 1998, након чега се јасно види лик краља ктитора.

Потпуно је до данашњих дана сачуван и пергамент са златним печатом цара Стефана Уроша IV Душана (1308–1355) којом базилици Св. Николе додељује део годишњег пореза. Реч је о повељи српског цара изdatoј у Скопљу 20. августа 1346. године. Њоме српски цар позитивно одговара на молбу за помоћ коју му је упутио каноник базилике Св. Николе у Барију. Исписана на маленом пергаменту и оверена

²¹² Борис Субашић, „Српска икона у Барију сачувала лик Светог Николе”, интервју Владимира Давидовића, Београд: Новости, 19.12.2015, репортаже.

царевим потписом и златним царским печатом, једним од три сачувана до данашњих дана, предата је каноникима базилике, Николи из Барлете (Nicola di Barletta) и Николи Аквавиви (Nicola Acquaviva). У повељи цар Душан спомиње дарове базилици свога оца и деде и налаже Дубровнику да од годишњег пореза који је град плаћао Србији, издвоји 200 перпера у венецијанским грошима и сваке године их преда овој цркви за восак и друге потребе службе. „Он, Стефан, Божјом вољом Христу посвећени цар Срба, Обале, Грка и Западних земаља” додељује део пореза од града Дубровника „цркви блаженог Николе у Барију, у којој светитељево тело почива окружено обожавањем и из чијег гроба непрекидно света течност капље”.²¹³

Повељу цара Душана потврдио је и његов син и наследник Стефан Урош V. Упркос свему, Дубровчани су се оглушили о цареву повељу. Покушали су чак и да побију њену аутентичност, па је спор стигао до напуљског двора. Ипак, царев потпис и златни печат били су непобитна гаранција.

Српска властела је следила пример владара и остало је забележено име кесара Гргура који је базилици поклонио више скупочених црквених сасуда. Он је забележен и као последњи ктитор из средњовековне Србије.

Повеља Цара Душан се посебно чува, укључујући и пун систем техничке и технолошке заштите (климатизација и др), а због њене огромне вредности врло је ретко доступна посетиоцима.

Повеља је и важан дипломатски акт, јер Цар Душан је био велики дипломата. Душан ју је потписао, дарујући Базилику Светог Николе делом пореза који му је плаћао Дубровник, на дан свог крунисања у Скопљу. На повељи се први пут потписао као „цар Срба, Грка и Западних страна”. Није објавио Западу по гласницима да се прогласио царем, већ му је то дао до знања индиректно, својим потписом на овој Повељи, што је префињен и ненаметљив дипломатски чин. Западне стране су то благонаклоно прихватиле.

Базилика Светог Николе у Барију је једини католички храм у коме се налази и православна капела, јер је Свети Никола остао једини заједнички светац две хришћанске цркве.

²¹³ Archivio della Basilica di S. Nicola, Bari, *Per. Angioino*, L 22, edita in CDB XVI-II, 43–44.

III.2 ЂОЈА ДЕЛ КОЛЕ

За град Ђоја дел Коле, општину на територији округа Барија, везује се најстарији запис српске епске песме. Бежећи од Турака, група српских избеглица је напустила српску деспотовину и, у једном од три српске сеобе у Италију у периоду владавине Арагонских напуљских краљева,²¹⁴ населила се у овај град. Забележио ју је италијански песник и путописац Рођери де Паћенца ди Нардо²¹⁵, дугогодишњи дворјанин у служби напуљске краљице Изабеле Дел Балцо (1468–1533), супруге Фридриха I Арагонског.

У поеми од осам књига „Ло Балцино”, он бележи детаље из краљичиног живота од рођења до ступања на трон 1498. Тако је овде нашао место и догађај од 1. јуна 1497. године. Догодио се у двору маркиза од Битонта, Анрее Матеа Аквавиве (Andrea Matteo Acquaviva 1458–1529). Наиме, обилазећи своје краљевство, напуљска краљица Изабела дел Балзо се зауставила у граду Ђоја дел Коле где је, у њену част, била уприличена свечаност на којој су, плесом и песмом, учествовали и тамошњи, тек пристигли досељеници, „склавуни”. За дворског песника су били толико интересантни да је тај сусрет подробно описао. Забележио је да су плесали чудно и неуобичајено, попут коза које скачу „saltando come caprii”, и вичу на свом језику „gridando ad alta voce in lor sermoni” и пију по свом обичају и то сви редом: мушкарци, жене и младеж.

Он ређа стара српска имена оних који су том приликом учествовали као забављачи пред краљицом. Забележио их је тридесетак: Ратко, Милица, Вучета, Стана, Вукашин, Рашко, Ружа, Вук, Душко, Ђуро, Јанко, Милко, Петко Радич, Вучета, Вујко, Радослава, Вука, Вукосава, Станица, Мила, Цвјета, итд. Слушајући их како певају, он је сачинио фонетички запис једне од песама која му се највише допала, па је тако историји оставио најстарији запис српске народне епске поезије. Песму је забележио онако како ју је чуо, ослањајући се искључиво на слух, јер су је Срби певали на језику који он није познавао:

²¹⁴ Francesco Paolo Volpe, *Saggio intorno agli Schiavoni stabiliti in Matera nel Secolo XV*, Napoli: dalla Tipografia di Filippo Serafini, 1852.

²¹⁵ Rogeri di Pacienza di Nardo, непознате су године рођења и смрти.

Oravias natgradum smerevo nit core
Nichiasce snime govorithi nego Jamco
Goivoda govorasce istmize molimtise
Orle sidi maolonisce dastobogme
Progovoru bigomte bratta zimaiu
Pogi dosmederesche dasmole slavonomo
Despostu damosposti istamice
Smederesche Jacomi bopomoste
Islavi dispot pusti ismederesche tamice
Jatechul napitati sevene krevcze
*Turesche bellocatela vitescocha.*²¹⁶

Песму је открио 1977. године академик Мирослав Пантић (1929–2011), историчар књижевности, професор Универзитета у Београду и академик САНУ, који ју је и реконструисао на српском језику:

Орао се вијаше над градом Смедеревом.
 Нијкорe не ћаше с њиме јоворићи,
 Нејо Јанко војвода јовораше из јамнице:
 Молим ји се, орле, сиђи мало ниже
 Да с тобом јројовору:
 Бојом је браји јимају,
 Пођи до смедеревске јосјоде да с'моле
 Славном десјоју,
 Да м'ојјусји из јамнице смедеревске;
 И ако ми Бој јоможе и славни десјој јусји
 Из смедеревске јамнице, ја је ћу најијији
 Чрвене крвце јуречке, белоја шела вијешкоја.²¹⁷

У песми је исказан историјски догађај, тамновање Сибињанин Јанка (Јаноша Хуњадија) у смедеревској тврђави. Јанош Хуњади (1382–1456) је

²¹⁶ Rogeri di Pacienza di Nardo, *Lo Balzino (Libri III–IV). Il viaggio attraverso la Puglia di Isabella Del Balzo (1499)*, a cura di Mario Marti, Tomo I, edizioni digitali CISVA, 2010, 90; *Opere*, Lecce: Edizioni Milella, 1977.

²¹⁷ Мирослав Пантић, „Непозната бугаршчица о деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века” у *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, XXV, 1977, 421–439.

био син Војка и унук Срба, влашког кнеза из Баната у данашњем округу Турн Северин. Презиме је узео по замку и феуду чији је био господар. Заточио га је деспот Ђурађ Бранковић, да би наплатио штету коју је починила Јанкова војска враћајући се 1448. са похода на Турке. Професор Пантић је песму идентификовао као тзв. бугарштицу, песму дугог стиха од петнаест до шеснаест слогова. По мишљењу Наде Милошевић Ђорђевић, истакнутог српски историчара књижевности, професора Универзитета у Београду и академика САНУ, настанак песме испеване по свим законитостима обликовања епохе, може да се датира одмах после догађаја о ком говори, или у његовој непосредној близини. Просторно се настанак поставља у северне српске крајеве, а пренесена је у Италију неколико година касније, на таласима сеобе српског становништва.²¹⁸

²¹⁸ Нада Милошевић Ђорђевић, *Српске народне епске њесме и баладе*, Београд: Завод за уџбенике, 2001, 482.

III.3 БАРЛЕТА

У Барлети, италијанском граду на обали Јадрана, 1970. године подигнута је монументална Спомен-костурница која је требало да чува тела свих југословенских антифашиста, бораца из Другог светског рата. Пројектовао ју је Душан Цамоња, један од најзначајнијих југословенских архитеката тог времена. Саграђена од белог мрамора, костурница је пројектована тако да гледа на другу страну мора у правцу бивше Југославије. Окружена је зеленилом и налази се у самом центру града. Изградњу је финансирало Министарство иностраних послова СФРЈ уз дозволу и сарадњу власти Италије и Барлете, а споменик је званично добио име „Спомен-костурница погинулих у Народно-ослободилачком рату Југославије 1941–1945”. Извођач радова била је италијанска компанија Ђакома Кало ди Доменика, по налогу Савезног извршног већа СФРЈ и СУБНОР-а. Тако је настала спомен-костурница посвећена, како је уклесано на мермерној плочи:

БОРЦИМА ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
ЈУГОСЛАВИЈЕ
1941–1945.
У ЗНАК ВЕЧНЕ ЗАХВАЛНОСТИ
ОВАЈ СПОМЕНИК ПОДИЖЕ
СОЦИЈАЛИСТИЧКА ФЕДЕРАТИВНА РЕПУБЛИКА
ЈУГОСЛАВИЈА
1970.

Циљ је био да се на једном месту прикупе и сахране тела југословенских партизана погинулих или умрлих на простору Јужне Италије. За место јединствене гробнице одабрана је Барлета, пре свега зато што је на њеном гробљу већ била сахрањена највећа група југословенских партизана са 173 гроба. Убрзо је започела акција детаљне анализе гробаља широм италијанског југа и утврђено је да се на многима налази по који, понегде неколико гробова са обично српским именима.

Започело је ископавање и довожење посмртних остатака у Барлету, па се у костурници нашло још скоро хиљаду тела. Многи од њих, међутим, нису били ни партизани, нити су умрли током Другог светског рата, већ су били Срби, српски војници или српски цивили које је са обала Албаније овамо превезла италијанска Краљевска морнарица у зиму 1915–1916. године. Рањени или болесни, били су задржани на лечењу, док је главнина војске била пребачена на Крф. Било је ту и народа из збегова који су пратили повлачење Југословенске војске у отаџбини и налазили уточиште по разним сабирним центрима и логорима за расељена лица у централној и јужној Италији. Многима се приметно сваки траг, а хумке су остале расуте на око 300 места широм Апенинског полуострва, Сицилије и Сардиније.

Да се ситуација још више закомпликује, док су спискови са именима погинулих партизана сачувани, на ова, појединачно или у малим групама сахрањена тела Срба умрлих у периоду Првог светског рата, нико тих седамдесетих година прошлог века није марио. Крстаче су једноставно бацане на смеће, посмртни остаци ископавани и довожени у Барлету, па су имена покојника, једноставно, нестала. Нити је ико ове људе тражио: да ли зато што никога није било да то учини, јер су читаве породице страдале, да ли зато што породице у Србији никада нису ни сазнале где су њихови драги оставили кости, или пак зато што после стварања социјалистичке Југославије нико више није ни смео да их тражи.

На зидовима величанствене спомен-костурнице, саграђене у најбољем стилу социјализма, исписана су 826 имена партизана чија се тела овде чувају. Списак је сачињен на основу пријава породица или ратних другова, архивске грађе, литературе, података из Завода за статистику и званичних информација Генералног комесаријата за почасти палима у рату Министарства одбране Италије. И међу овим именима, убедљиво највећи део, око 90%, су имена Срба и Црногораца. Углавном су то тела рањених партизана који су овамо са аеродрома Беране последњих година рата стизали на лечење и многи су умрли. Упркос упорним проверама, остао је несигуран, често непотпун и нејасан и идентитет и особа са списка.

Социјалистичка Југославија је својевремено бринула о Костурници, а то непрестано чини и Град Барлета, па и сада када је на другој страни мора спомен-костурница потпуно заборављена. Већ око пола века Спомен-костурницу скоро нико не обилази. Да положи венац понекад дође само амбасадор Словеније, иако костурница чува тела свега неколико Словенаца.

Потакнут хуманошћу и пијететом, баш као и неправдом која се наноси не само успомени на умрле, који су сви живот дали за отаџбину без обзира на своје политичко уверење и исповест, али и према здању насталом као симбол пријатељства две земље и два народа, Гаetano Паолило из Барлете, већ деценијама настањен у Нишу у коме је засновао породицу и води послове велике италијанске фирме, са својом супругом Славицом је покушао да анимира српску и италијанску јавност да преузме бригу о костурници, за шта се обратио и администрацији града Барлете. Овај велики италијански и српски патриота је више пута подсећао јавност обе земље да је Барлета током историје била један од незаобилазних центара трговинске и културне размене две обале Јадрана, да је град за Југославију везивало не само једно море, већ и велико пријатељство озваничено бројним билатералним споразумима и разменама званичних посета на свим нивоима. Барлета и Херцег Нови су 1969. потписали споразум о братимљењу, а у Амбасади СФРЈ је градоначелнику Барлете уручен орден Југословенске заставе са златним венцем „за високе заслуге у области међународне сарадње и развоја добросуседских односа Италије и Југославије”. Барлета је у Италији проглашена за „град херој”. Наиме, током Другог светског рата град се свим снагама одупирао фашизму, а по капитулацији Италије 8. септембра 1943. постао је поприште крвавих борби са немачким нацистима. Барлета је једини град у Италији који је, по завршетку рата, одликован Златним орденом за храброст и војне подвиге и за цивилне заслуге.

Сваког 2. новембра, за католичке Духове, општинске власти Барлете организују на овом месту сећања свечану комеморацију. Од представника бивших југословенских република обично не дође нико. Једна од ретких посета амбасадора Републике Србије забележена је 15. јула 2015, када је у Барлету, опет на иницијативу Гаetана Паолила, допутовала повећа група српских грађана да ода пошту синовима Србије чије се кости ту чувају. Дошао је са њима и српски православни свештеник, отац Саша Ђурђевић, и одржао опело. Уз њих су били и католички свештеници. Присутан је био врх градске и окружне власти у пуном саставу, на челу са градоначелником, председником округа и прфектом. Био је ту и италијански војни шпалир у почасним униформама и огроман број становника Барлете. Певали су „Тамо далеко”, и на српском, и на италијанском.

Последња посета организована је маја 2019. Сваки пут су Барлета и Барлетани масовно долазили на комеморацију и увек су ту били и православни и католички свештеници. По идеологији времена у ком

је Спомен-костурница саграђена, здање је подигнуто без икаквог верског обележја. Без обзира на то, народ је увек, током свих протеклих деценија, често овамо долазио и на бели мермер костурнице полагао иконице, венчиће ивањског цвећа, палио свеће за душу незнатих покојника.

Нажалост, стање у ком се споменик налази сваке године је све горе и, без преко потребне рестаурације, прети му урушавање. Да до тога не би дошло, створен је „Спонтани комитет за бригу и заштиту Спомен-костурнице погинулих у Народно-ослободилачком рату Југославије 1941–1945” (*Comitato spontaneo per la tutela e la salvaguardia dell’Ossario dei caduti per la guerra popolare di liberazione della Jugoslavia 1941–1945*) коме је формално приступила и градска влада Барлете. Циљ Комитета је двојак. С једне стране, да упозна јавност о стању овог споменика који је настао, и дуго времена био, симбол пријатељства народа са две обале Јадрана. С друге стране, да сензибилизује надлежне власти и јавно мњење у земљама насталим из некадашњих југословенских република у погледу потребе да се хитно приступи реконструкцији споменика, имајући у виду да већ више од пола века није објављен ниједан текст ни на једном од језика из бивше Југославије.

Ипак, бар што се тиче Србије, ситуација се покренула. Начелник Копнене војске Србије, генерал Милосав Симовић са својим италијанским колегом ради на заједничком пројекту реконструкције споменика коју би требало да обави инжињерија Италијанске копнене војске. Активирала се и италијанска амбасада у Београду, па је амбасадор Карло Ло Кашо, у сарадњи са војним аташеом, пуковником Паолом Сфареом и Италијанским институтом за културу у Београду, новембра прошле године, на Дан оружаних снага Републике Италије у седишту италијанске амбасаде организовао изложбу фотографија посвећену Спомен-костурници у Барлети. Новембра 2019. је у Барлету дошао да се поклони сенима погинулих и амбасадор Србије, г. Горан Алексић.

Хуманост и милосрђе највиша су одлика морала и духовности, како појединца, тако народа, а људска је дужност чување историјског сећања, без обзира на тренутне идеологије и политичка стремљења, на етничку припадност и вероисповест. У сваком случају, историјско сећање је део наше заједничке данашњице и биће део наше будућности, хтели ми то или не. Заједнички је и бол за губитком на хиљаде младих живота, о чему је најбоље сведочанство вапај мајке палог партизана Борислава Санадера, током свечаности инаугурације споменика 5. јула 1970. године, чије је тело пренето у ову гробницу:

Синовѣ моји и ѿи, сине мој! На овом ѿужном скуѣу, мајка ѿи је ѿоносна ѿѿио је дала живоѿи ономе ко ѿа је ѿоложио за Оѿаѿбину. Поносна сам иако, умесѿио ѿебе, имам овај величансѿивени сѿоменик. Поѿинули сѿије за нови живоѿи, за нове ѿенераѿије, за нову будућностѿи, ѿѿио ми даје снаѿе да ѿоднесем сѿѿрашѿни бол мајке. Сине мој, још ми се чини да ѿи чујем ѿлас док учиш и ѿоследње ѿѿио си ми рекао ѿред ѿолазак. Мајка ѿи је сада овде и ѿоноси се ѿѿобом: иако сама, нисам сама; са мноѿ су нови нарашѿѿаји ове наше слободе, за коју си ѿи живоѿи дао.

III.4 ДЕВЕТ СРПСКИХ КОЛОНИЈА У ПОКРАЈИНИ МОЛИЗЕ

Прво место хронолошки забележено као српска колонија на простору данашње италијанске покрајине Молизе било је село Монтелонго. Одмах потом настало је село Кастелуђо дељи Скјави, Колоња, Монтепагано, Рипалда, Сан Бјазе, Черитело. Тако је у 14. веку на овим просторима постојало чак девет српских колонија: Черитело, Палата, Тавена, Аквавива Круч, Сан Феличе, Монтемиро, Сан Ђакомо, Рипалда и Сан Бјазе. Село Петачо, окружено шумским простором истог имена, такође је било насељено Србима, али није било колонија. За колонију се сматрало опустело насељено место у које су досељеници уселили или оно које су досељеници странци основали. Село Петачо су досељени становници из већ поменутих колонија основали након што су се доселили да би се проширили, јер су њихове колоније током времена бројчано нарасле. Исто тако, нису основали ни село Палату. Оно је већ одраније постојало и било насељено локалним становништвом и у њему су српски досељеници убрзо постали доминантна етничка група. Они су, како наводи књига италијанског историчара, писца и политичара Ђовенала Веђеци Рускале, у Палати подигли и своју цркву на шта још подсећа натпис:

*Hoc primum Dalmatiae gentes castrum incoluere
ac templum a fundamentis erexere anno MDXXXI*²¹⁹

Све до 19. века (места Черитела тада већ више није било: десетковано епидемијом куге 1537, па се становништво овог места раселило у оближња места Аквавиву, Сан Феличе, у Монтемиро и Тавену), а по подацима из 1885. године²²⁰, три насеља – Аквавива Круч, Сан Феличе и Монтемиро – још су одолевала асимилацији и задржала сећање о

²¹⁹ Giovenale Vegezzi-Ruscalla, *Colonie serbo-dalmate del circondario di Larino, provincia di Molise*, Torino: Tipografia degli eredi Botta, 1864, 15.

²²⁰ Ковачић, 1885, 273–340.

свом српском пореклу, сачувала језик и обичаје. У њима је живело између 3–5.000 становника. О овоме је писао проф. Ристо Ковачић у *Гласнику Српској ученој друштва*. Лист се продавао у Београду, у књи-жарници Велимира Валожића (1814–1887). Велимир Валожић је био родом Чех и право име му је било Валаух Лоренц. Променио је име по доласку у Кнежевину Србију, где је био угледни књижа-р и издавач.

У својој чувеној етнографској студији о српским колонистима из Далмације из 1864, Веђеци-Рускала наводи да се у српским колонија-ма још задржао обичај прославе првих дана маја, у славу пролећа, а које у италијанском црквеном календару нема. Досељеници су најве-роватније славили Ђурђевдан. Ђовани Де Рубертис (1813–1889), ита-лијански књижевник, филолог и преводилац српског порекла, потомак досељеника из Далмације, забележио је и строфе песама које се том приликом редовно певају. Веђеци-Рускала такође наводи и да се у Та-вени тада још говорило језиком далматинских Срба, али да је полако нестајао. Каже и да, по последњем попису, нико у овом селу није навео да говори српски из бојазни да би их у том случају сматрали за стран-це, што им не би било право, јер они, иако другим језиком говоре, себе сматрају чистим Италијанима.²²¹

Интересантан је податак да су досељени Срби још увек за Божић „налагали заветни бадњак”, што се сматра за најаутентичнији доказ њиховог српског порекла. Осим тога, документовано је и да је у њи-ховим црквама служба била другачија, као и да је била на њиховом језику „много другачијем од латинског и грчког”, како је забележио у својим студијама италијански хуманиста и историчар из XVI века Фра Ђироламо Марафијоти (1567–1626)²²².

Да су овамо насељени Словени били Срби, постоје и други исто-ријски записи који то недвосмислено потврђују. Осим већ поменутих радова Марафијотија, то су, пре свега, списи и студије историчара и професора права из XVIII века Томаза Виталеа²²³, студије и преписка са Медом Пуцићем професора Јована де Рубертиса (Giovanni de Ru-bertis, 1813–1889) објављена 1856. у Задру²²⁴. Осим тога, ту је и већ по-

²²¹ Vegezzi-Ruscala, ibid.

²²² Fra Girolamo Marafioti, *Le Croniche et antichità di Calabria. Conforme all'ordine de' testi greco e latino raccolte da' più famosi scrittori antichi e moderni*, Padova: Ad istanza de gl'Uniti, 1601.

²²³ Tommaso Vitale, *Storia della regia città di Ariano e sua diocesi*, Napoli: Stamperia Salomoni, 1794, 522.

²²⁴ Giovanni De Rubertis, *Delle colonie slave nel regno di Napoli. Lettere*, Zadar: Demarchi-Rougier, 1856.

мену та студија коју је у Торину 1864. објавио Ђовенале Веђеци (Giovenale Vegezzi) са посветом српском кнезу Михаилу Обреновићу. Посвета гласи: „Његовом Височанству Књазу Михаилу Обреновићу, владару Србије, аутор виђење коначног победника кобне битке на Косову сагледава и њему књигу посвећује” (A Sua Altezza il Principe Michele Obrenovic, knez regnante di Serbia, l'autore vaticinandolo vindice dalla fatal battaglia di Kosovo offre e consacra).²²⁵

У свом истраживању, филозоф, историчар и бискуп из Молизеа, а касније и надбискуп Тира, Ђовани Андреа Триа, је утврдио да су вароши Палата и Сан Ђакомо из околине града Ларино српског порекла, те да се у Сан Ђакому сваке године слави долазак Срба у то место. Он је, такође, забележио и да је место Сан Бјазе српског порекла.²²⁶ Податак се потврђује и на страницама месечног Билтена феудалне комисије из 1810. године²²⁷, када се у истом позива на документа досељавања Срба у ове крајеве и на њима загарантован феудални уступак да на 50 година од досељавања буду ослобођени сваког намета.

Половином 19. века, ово допуњује у својим студијама славни италијански лингвиста, Грациадио Исаија Асколи (Graziadio Isaia Ascoli 1829–1907), отац италијанске глотиологије, који је био и професор Научно-литерарне академије у Милану, државни саветник и сенатор Краљевине Италије. Фебруара 1863, у писму директору Политехничког универзитета у Милану он, између осталог, каже:

*Словенски језик молишких колонија је српски, њиј. онај ишћо се јовори с малијем варијацијама у Далмацији, Црној Гори, Србији ишћд. Српске колоније у Молизу живо љубе свој српски језик и своју српску народност, али у ишћо доба љубе њакођер и ошћабину ишћалијанску. Овим Србима у Молизу, Ишћалија би се мошћа корисћоваићи да јој јомошћу склоићићи нових савеза, цивилних и јолићићких, са Србима ишћо су с друће сћћране Јагранској мора*²²⁸

²²⁵ Vegezzi-Ruscalla, Giovenale, 1864.

²²⁶ Giovanni Andrea Tria, *Memorie storiche civili, ed ecclesiastiche della città e Diocesi di Larino*, Roma: Zempel prefetto Monte Giordano, 1774, 688.

²²⁷ *Bullettino delle sentenze emanate dalla Commissione feudale dell'anno 1810*, n. 3, Napoli: Stamperia di Angelo Trani, 1810, 46–47.

²²⁸ Graziadio Isaia Ascoli, "Lettera al Direttore del Politecnico. Sul dizionario etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue", compilato da M.A. Canini, 1863 in *Il Politecnico*: Serie 4a. Parte letterario-scientifica. Volume Primo, Milano: Zanetti, 1866, 94.

Статистичке податке о присуству Срба у Италији је 1844. године пружио истраживање чувеног италијанског лингвисте, нумизматичара и археолога, професора Бернардина Бјонделија (Bernardino Biondelli, 1804–1886). Он је први сачинио топографско-статистичку карту Италије по присуству страних насеобина. Студија се у италијанској научној литератури сматра за истински етнографски драгуљ, јер прва научно изучава страну колонизацију државне територије.²²⁹ Две године касније, Луиђи Де Бартоломеис (Luigi De Bartolomeis) је објавио књигу са детаљним пописом страних колонија са врло интересантним подацима. Наиме, он наводи да Италија има укупно 652.940 становника страног порекла, који су се ту населили и ту већ вековима живе, те да представљају једино домородно становништво својих простора. Он наводи да у Италији живи 210.000 Словена (најбројнија етничка група), 38.780 Немаца, 78.000 Француза (сви су насељени на Сардинији), 390 Влаха, 88.710 Албанаца, 25.830 Грка, 42.790 Јевреја, 490 Цигана и 140.000 Албана.²³⁰

Први је обавестио српску јавност о српским насеобинама у Молизеу дубровачки племић и српски књижевник Медо Пуцић (1821–1882). Између 1842. и 1844. године, он је за угледну књижевну ревију „Фавиле” коју је уређивао Франческо Дал Онгаро, написао око десетак студија, међу којима једну посвећену српским народним песмама. Његов дуги боравак у Италији је резултирао бројним познанствима, одакле потиче и драгоцени сусрет са већ поменутиим италијанским професором Јованом Де Рубертисом (Giovanni De Rubertis), познатим италијанским књижевником и песником српског порекла, рођеним у српској насеобини у Молизеу Аквавива Круч. Од 1853. датира њихова преписка коју је Антонио Казали (Antonio Casali) 1856. године објавио у задарском листу „Осерваторе далмата” (L'Osservatore dalmata). У преписци се говори о историји, обичајима и народним песмама српских досељеника на просторе покрајине Молисе. Јован Де Рубертис, који је 1885. постао дописни члан САНУ, био је кључни човек у покушају очувања српске културе, националне свести и идентитета српске мањине повезивањем са матицом. Лингвиста Грациадио Исаија Асколи је за њега написао да је човек великог знања, паметан, домишљат, родом из Аквавива Круч, песника који „пева језиком Дантеовим на језику Кра-

²²⁹ Bernardino Biondelli, "Prospetto topografico-statistico delle Colonie straniere in Italia", nell'*Annuario geografico del Ranuzzi*, Bologna: Rusconi, 1845, 1–28.

²³⁰ De Bartolomeis, Luigi, *Notizie topografiche e statistiche sugli Stati Sardi*, Torino: Tipografia Cirio e Mina, 1847, 890.

љевића Марка”.²³¹ Коју годину касније, Де Рубертис је на италијански језик превео и објавио збирку поезије Меда Пуџића.²³² Другом издању збирке објављеном у Казерти 1869. године, Де Рубертис је додао и шеснаест српских народних поезија које је превео из збирки Адама Микијевича и Вука Караџића.²³³

Године 1883. у Рим, на катедру Филозофског факултета, долази као професор славистике Ристо Ковачић. На том месту ће остати до краја живота (1909). Годину дана по доласку у Италију посетио је Молизе и дуго времена провео међу тамошњим Србима. Своја истраживања је 1885. године објавио у Гласнику Српског ученог друштва²³⁴. Њега је на обилазак Молизеа навела преписка Меда Пуџића и Де Рубертиса, који му је пружио драгоцену помоћ. Већ у годинама, али крепког здравља, како га описује професор Ковачић, Де Рубертис му је показао малу фотографију, дар Меда Пуџића, коју је побожно чувао. Била је то фотографија српског краља Милана из „Биограда, када је био у граду као наставник док је његово величанство учило”, забележио је Ковачић.

Боравио је у Ларину, Аквавиви Кручу, Палати. Од познанстава са српским потомцима у покрајини Молизе, Ковачић посебно истиче породицу Вета, која је припадала високом друштвеном слоју и живела у вароши Ларино, те да се кћер угледног адвоката Анђела Вете звала Наталија, „по прекрасној краљици Србије”. У њиховој кући је упознао и др Кјавара, унука по мајци славног научника, јакобинца и једног од вођа Напуљске републике српског порекла, Николе Нерија (Nicola Neri, 1778–1799). Ковачић је у својим извештајима 1885. године забележио и податак да су породице српских потомака у Молизеу на видном месту у својим кућама држали, уз фотографије краља Умберта и краљице Маргерите, и фотографије српског краља Милана и краљице Наталије, те да су му мештани Аквавиве Круча рекли да ће у месту ускоро бити направљено шеталиште које ће назвати именом српске краљице Наталије, из захвалности за велику помоћ коју је послала пострадалима у земљотресу у Искији. Наиме, 28. јула 1883. увече, остр-

²³¹ Graziadio Isaia Ascoli, *Studi critici*, Roma, Torino, Firenze: Ermanno Loescher, 1877, 37 e seg.

²³² *Poesie serbe di Medo Pucić (Orsatto Pozza) volgarizzate da Giovanni de Rubertis Italo-Slavo*, Campobasso, 1866.

²³³ Maria Rita, Leto, “La ‘Fortuna’ in Italia della poesia popolare serbocroata dal Tommaseo al Kasandric”, in *Europa Orientalis*, n. 14, 1995, 1, 239–240.

²³⁴ Гласник Српског ученог друштва, књига бр. 60, Београд: Штампарија Краљевине Србије.

во Искија је разорено земљотресом од 10 степени Меркалијеве скале, када је погинуло око 2.500 особа, па је краљица Наталија тамо упутила велику помоћ.Током боравка међу молишким Србима, професор Ковачић је много времена провео у разговору са обичним народом и, по казивању старих, забележио бројна српска предања, песме и поезије које су се преносиле са колена на колена.

Професор Ковачић се јавно обратио Српском ученом друштву за помоћ како би обишао и друге српске насеобине широм Јужне Италије које је желео да попише, истражи, да о њима напише извештај, да их повеже са земљом матицом и помогне им да не нестану. Био је то његов „вапај за дневницама”, јер му је за овај дивовски посао била неопходна материјална потпора. Нема одговора на питање да ли их је он и добио, или је пак наставио истраживање како је могао, властитим средствима, једноставно боравећи у Молизеоу уз помоћ српских потомака.²³⁵

Данас, молишки Срби више нису Срби, већ Хрвати. По споразуму између Италије и Хрватске од 1996, Италија их сматра делом хрватске нације, њихов језик као хрватски језик, са статусом хрватске националне мањине и свим припадајућим мањинским правима. Има их око пет хиљада, од којих половина још говори језиком предака.

²³⁵ Миодраг Михајловић, „Скавуни и њихове изворске виле” у *Српско наслеђе*, Историјске свеске, број 3, Београд: март 1998.

III.5 ЋИНЕСТРА ДЕЉИ СКЈАВОНИ

У покрајини Кампања, на територији округа Беневенто, налази се варош Ћинестра дељи Скјавони, по попису из 2017. најмања у Италији по броју становника којих је свега 481, али не и по територији. Место је смештено је у долини реке Мискано (Valle del Miscano) између градова Авелина и Беневента, а име је добило по речици Ћинестра што се улива у Мискано. Основао га је латински народ Самнити из групе сабелских племена. Самнити су насељавали Самнијум, земљу на простору данашње средње и јужне Италије. Дуго су се одупирали Римљанима за превласт на југу Италије током тзв. Самнитских ратова од 343 п.н.е. до 291 н.е. из кога су Римљани изашли као победници. Самнитске територије су имале велики стратешки значај, јер је туда пролазио пут Егнација (Via Egnatia) изграђен по жељи римског проконзула по ком је добио име, а који је повезивао Беневенто са провинцијама Илирик, Македонија и Тракија и завршавао се у Константинопољу. За време доминације Лонгобарда, варош ће промениће име у Ломбарда Маса, да би се старо име поново пронашло у документима из времена Нормана, око 1.100. године.

У овај градић се око 1528. године досељава првих четрдесетак српских породица, које су, по у то време устаљеном обичају, звали именом „Скјавони”. За првом групом су пристизале нове, па је становништво ове вароши постало претежно српско. По њима је варош добила име које и данас носи.²³⁶ Других српских обележја у вароши више нема, јер је асимилација узела данак. Остало је само име.

²³⁶ Antonio Canino, *Campania*, Milano: Touring Editore, 1981, 375.

III.6 ПОЛИКАРНО ДЕ' СКЈАВОНИ

У Апенинима у покрајини Кампања, на територији округа града Авелина, налази се варош Виланова дел Батиста (Villanova del Battista) у којој живе потомци овамо досељених Срба. Садашње име је варош добила крајем 17. века. До тада се звала најпре Поликарино, а потом Поликарино де'Скјавони. О имену Поликарино, који није италијански, већ словенски топоним, постоје недоумице. У својим записима Павле Ђакон (720–799) га везује за долазак Словена које он идентификује као Бугаре. Павле Ђакон (Paolo Diacono) чије је право име било Пол Варнефрид (Paul Warnefried) је био монах, историчар и песник лонгобардског порекла. Ево шта он каже. Наиме, на позив Гримоалда, војводе од Беневента, у јужне крајеве Италије су 667. године дошли Бугари које је предводио кнез Ацтек. Као награду за пружену војну помоћ, Бугари су добили градове Сепино, Изернију и Бојано. Павле Ђакон пише да су они, после стотину година, још увек говорили свој језик (“Qui usque hodiequamquam et latine loquantur, linguae tamen propriae usum minime amiserunt”).²³⁷ Пошто у то време Бугари ни у ком случају нису могли говорити српским, нити било којим другим словенским језиком или старословенским, поставља се питање да ли су то заиста били Бугари? С друге стране, од њиховог оригинарног језика се ништа није сачувало, чак ни у топонимима.

Међутим, историја бележи и словенску најезду на југ Италије 926. године, под вођством кнеза Јаташа, јула месеца на дан Свете Фелиције. Тада су напали и заузели град Сипонто и широку територију данашње покрајине Пуља која је тада потпадала под Напуљско краљевство. О томе пише Камилус Перегринус:

И дођоше Словени, људи окрућени, крвожедни, хорде искусних рајника, жељних љљачке, ђрејлавише сав ђпростор око Најјуља.

*(Venerun Sclavi, viri crudeles, sanguinolenti, militaribus exercitiis assueti, rubaris avidi, infestantes loca omnia circumcirca Neapolis ...).*²³⁸

²³⁷ Paolo Diacono, *De gestis Langobardorum*, Montecassino: 789, Libro V, paragrafo 29, 476.

²³⁸ Camillus Peregrinus, *Historia principu Longobardorum*, paragrafo “Cronici Neapolitani” Napoli: ex Typographia Johannis de Simone, MDCCLI, 60–61.

Како се даље о њима ништа не зна, претпоставља се да су се, с богатим пленом, вратили у своју земљу. Када су се у Поликарно населили Срби није утврђено, али се место као Поликарино де'Скјавони помиње у документима из 13. века, што наводи на закључак да су се Срби овамо доселили раније и у њему били доминантна етничка група која му је дала име. Такође, крајем 16. века већина становника још увек говорила искључиво српским језиком. Наиме, 1584. године је умро њихов парох који је био Србин. Бискуп у Аријану, чијој је диоцези припадало и Поликарино Де' Скјавони, био је у то време Диомене Карафа (Diomede Carafa, 1492–1560) и послао им је из Напуља новог свештеника, Италијана. Међутим, мештани нису никако хтели да прихвате Италијана за свештеника, па су исте године Диоцези у Аријану упутили званични захтев да им пошаљу „свештеника Србина или Далматинца каквог су и до тада увек имали” (*ecclesiastico di nazione Schiavone o Dalmatino siccome trovavasene in antico possesso*). Догађај описује и о томе наводи документацију у свом монументалном делу већ поменути историчар Томазо Витале. Случај се закомпликовао и био је решен тек посредовањем, у корист српских мештана, краљевског намесника барона Павла Малербе, па су Поликарињани 1596. добили свештеника каквог су тражили, по имену Јован Бигота (Giovanni Bigota).²³⁹

Варош ће крајем следећег века добити име Виланова, чему ће се придодати и име заштитника града, Јована Крститеља. Под тим именом га је као српску варош 1884. забележио у својим извештајима и професор Ковачић (Villanova de'Battista).

²³⁹ Archivio della Diocesi vescovile di Ariano; Vitale, 1794, 338–342.

III.7 НАПУЉ

III.7.1 Људевит Вуличевић, песник узвишеног родољубља

За Напуљ је везано име Људевита Вуличевића, човека који је, по оценама стручњака, српску књижевност задужио најлепшим примерцима поезије у прози. Био је је једна од најсложенијих и најинтригантнијих личности свога доба. Најпре фрањевац, па отпадник, па свештеник Валдешке реформистичке цркве, овај високи интелектуалац, раднички вођа, социјалиста, професор, теолог, филозоф, новинар, песник и књижевник, увек ће с диком и поносом истицати свој српски национални идентитет.

Рођен је ван брака 30. септембра 1839. године у Цавтату и на крштењу је назван Петар Јероним. Људевит је име које је добио када се замонашио. Дете љубави, син јединац, растао је уз мајку, Српкињу католичке вере, Јелену Вуличевић, чије је презиме понео. Отац му је био имућни Србин православац, поседник Нико Папи, са којим се никада није срео. Његово детињство најбоље описује српски књижевник из Баната, Васа Стајић:

„Мати Јела била је маломе Петру Јерониму и отац и мајка. У љубави према свом јединцу, лакше она заборављаше горке своје жалости. Дојила га је и хранила, а после преливала своју душу у његову, благом и тихом својом душом стишаваше она немирни и бурни дух будућег борца. Певала му је народне песме и казивала приповетке (а у Цавтату се и данас зна да је Вуличевићева мати одлично певала) и везала га тиме за наш народ тако да дуго школовање у туђини, и живот у туђини, не могаše прекинути ту везу.”²⁴⁰

Основну школу завршио је у Цавтату. Наставак школовања без средстава био је могућ једино у оквиру цркве, па 1854. ступа у фрањевачки ред. Ту завршава гимназију, а школовање наставља у Венецији, где учи филозофију и теологију. Католичку цркву ће врло брзо напу-

²⁴⁰ Васа Стајић, *Н. Томазо, Љ. Вуличевић, српски ђисци*, Суботица: Народна просвета, 1929, X.

стити и одрећи се католичанства, а исто тако ће убрзо постати и жестоки критичар и опозитор Ватикана и католичке идолатрије.

Одлази у Пулу, па у Италију где ће се, у Порденонеу, упознати са радничким покретом и постати један од лидера покрета „Società operaia”, првог изданка синдикалног организовања које се у Италији јавља ’80-тих година 19. века.

Истовремено, започиње да се активно бави новинарством. У Пули оснива лист „Мисао”, а пар година касније, у Трсту лист „Омладинац”. Из Трста потиче и прво сачувано предавање Вуличевића на српском језику. Одржао га је као професор у читаоници тршћанске библиотеке Српске православне црквене општине. У Трсту ради као професор и међу његовим ученицима налазимо и будућег песника Алексу Шантића.

Пуних десет година један је од лидера тршћанског радничког покрета и политичке националне борбе. Ту 1875. објављује и књигу „Странке и борбе у Далмацији” (Partiti e lotte in Dalmazia), у којој тражи од аустријских власти слободу српског говора. Либерал и социјалиста, аутор је текстова који често наилазе на цензуру власти, која ће му врло брзо запленили листове и забранити их. Но, Људевит се не предаје. Постаје сарадник миланског листа „Грађанин” („Il Cittadino”) и новосадске „Заставе” Светозара Милетића. Чувене су његове „Посланице далматинској омладини”, у којима, између осталог, објављује писма – позиве Далматинцима да подрже Србију. Жестоки поборник српског ослобођења од Турака, јавно је оптуживао папу да не подржава Србе хришћане у борби против муслимана, само зато што су православне вере.

Пргави карактер, жесток и срчан, слободоуман, увек спреман на полемику, оштар језик без имало дипломатије, честе промене политичког уверења и упорно истицање српског идентитета ће га изоловати из друштва. Усамљен, али увек свој, наставља да проповеда своје политичко уверење и своје виђење хришћанства, па 1882. постаје свештеник Валдешке реформистичке цркве у Венецији. Од тада ће живети у Тревизу, у Верони и Мантови, где га аустријска полиција скедира. Од 1891. па до краја живота боравиће на југу Италије, одакле ће се у више наврата враћати у свој родни Цавтат.

Множе се књиге, говори, размишљања и расте слава Људевита Вуличевића. Чувена је његова књига „Моја мати”, химна патриотизма и човекољубља, која је још за живота аутора доживела три издања. „Стотину година касније, Србима су и ’Моја мати’ и Вуличевић сасвим непознати” – горко опомиње Радован Томашевић.²⁴¹

²⁴¹ Радован Томашевић, „Отргнути мирисни цвет бујног нашег врта”, *Српско наслеђе. Историјске свеске*, број 3, Београд: Глас, март 1998.

Вуличевић се осећао Дубровчанином, говорио је „Ragusa me genuit” (Рагуза ме је изродила) и тиме је тумачио своје неукротиво слободарство. Дубровчани га примају са љубављу, а лист „Дубровник”, гласило и оријентир Срба католика, 16. јула 1905. помно бележи његову посету граду:

Сијед, са великом, лијејом и бијелом брадом, усјравна тијела, миран и тих, йрошао је неколико йуџа дубровачким Плацом, а сви смо се окрећали: оно је Људевий Вуличевић, йисац књије 'Моја мати'.

Који дан касније, лист јавља да је Људевит Вуличевић отишао у Херцег Нови „па ће опет к нама, а ми га чекамо”.

Следеће године, лист поново обавештава читаоце да је Вуличевић у Дубровнику и у Цавтату и да ради на „новом дјелу које ће изаћи истодобно у Дубровнику (на латиници) и у Београду (на ћирилици). Дјелу ће бити наслов 'Моја Вјера'.”²⁴²

Његове мисли о немогућем братству Срба и Хрвата данас изгледају пророчанске: „Хрват хоће Србину да буде брат? Је ли то збиља? Могу ли ја то вјеровати? Спавам ли ил' бдијем?” – писао је он у листу „Дубровник” јула 1903. из града Таранта на југу Италије.

Ако је ѿо збиља, сви ћемо ѿоме йомоћи и радо дајџи руку. Морамо! Но, ја сам из ѿуђине мнојџем Хрвајџима йисао ријечи своје љубави йрема синовима велике славјанске обийџељи, али ми ниједан од њих нијда нишџа не одџовори. Њихова ми брајџска љубав не би дарежљива ниједном ријечју, и ѿо једино шџо сам Србин и шџо се дичим овијем именом. Кад уљудностџи и њежностџи нема у маленијем одношајима, била би обмана надајџи се да ће ѿоја бијџи у већџем. Христџос рече: 'Који је вјеран у малом и у мнојом је вјеран; а ко је невјеран у малом, и у мнојом је невјеран'.

И указује на опасност утапања, упозорава на нестајања малих народа:

Валови се мијешају; мале и велике ријеке йресџају на обали мора; човјечностџ срка народностџ; неојраничен укинуће ојраничена: све је добро, али је љубав боља, најбоља!

²⁴² Лист Дубровник, број 34. Дубровник, 1906.

Свакако да се испунило његово пророчанство о нестајању народа који је изнедрио Вуличевића, нестали су – сем малобројних изузетака – Срби католици. Они више не постоје. Сви су се претопили у Хрвате, каже Радован Томашевић и закључује; „Ако је Вуличевићев родни Цавтат још пре сто година био сав српски, а његов песник могао да пева:

*Цавџаџџ, срџски цвијеџџ,
дивоџино цваџџи
џоред срџскоџ Дубровника*

данас се мора признати да тих српских цветова тамо више нема, „те да су ти српски цветови сурово потргани и погажени, да је српство у њима сасвим увело, да је на умору, ако већ није и умрло. Срби католици су се претопили у Хрвате.”²⁴³

Ни на самрти, у швајцарској болници у Напуљу, не предаје се овај славом овенчани Србин који је за себе умео да каже: „Мени нема узде”. Проналази снаге и да издиктира своју последњу вољу, запис на свом гробу:

*Људевџџ Вуличевџџ
срџски џисаџ
џроџоведник Јеванђеља
у заблудама џо свџџу џронађе
у цркви Валдешкој
Хрисџџа своџа избављења.*²⁴⁴

Последње дане живота озарило му је признање српске владе у избеглиштву којој је поверио своје књиге и рукописе. „Јавност до данас није обавештена о судбини тих књига и рукописа – пише 1929. године из Суботице књижевник Васа Стајић, додајући да је „Краљевина Југославија пре неколико година законом одредила и да се прах Вуличевића има пренети у домовину, али ни то још није извршено.” Људевит Вуличевић је умро у Напуљу, у зору 27. јула 1916. године.

²⁴³ Томашевић, *ibid.*

²⁴⁴ Angelo Tamborra, *Ljudevit Vuličević, tra Slavia e Italia*, Roma: Istituto per la storia del Risorgimento italiano, 1986, 169.

III.7.2 Никола Нери, живот за слободу Италије

Живот потомка српских досељеника у Молизе, Николе Нерија, тесно је везан за Напуљ и републиканске, слободарске идеје Француске револуције. Његово име блиста међу херојима Италије, људима за које је људско достојанство и слобода значило више од властитог живота.

Син земљопоседника Доменика Нерија и Магдалене Русо из места Аквавива Колекроче, рођен је 28. новембра 1761. године. У Напуљу је завршио медицину као најбољи студент чувеног италијанског професора Антониа Сементинија. Постао је професор физиологије на Напуљском универзитету. Често је посећивао свој родни град у коме је, након смрти старијег брата, по очевој вољи неко време управљао породичним имањем.

Револуционарне идеје из Француске, брзо су се преплавиле Италију, посебно међу аристократијом и интелектуалном елитом. Две године након што је Наполеон ушао у Италију (1796), у више крајева Италије је збачена монархија и проглашене су „сестринске” републике Лигурија и Цисалпинија (1797), Римска република (1798) и Напуљска република (1799). Међу првим људима Напуљске републике био је доктор Никола Нери. Долазак Наполеона, децембра 1798. године, дочекао је у затвору где је, као јакобинац, пуне три године био затворен. Одмах по ослобађању, проглашен је за генерала револуционарне војске и постављен за Комесара унутрашњих послова. Проблем напуљских револуционара, међутим, био је тај што Напуљска република није имала своју војску, није располагала властитим одбрамбеним снагама, већ је потпуно зависила од француске заштите. У том контексту, постојала је једино народна милиција која је потпадала под надлежност Комесара унутрашњих послова, одакле се сагледава значај личности Николе Нерија коме је припала једна од најзначајнијих, најделикатнијих и најопаснијих функција Напуљске републике.

Наполеонове трупе су протутњале кроз Италију и наставиле освајања у Египту. У међувремену, монархистичке снаге, које су се пред Наполеоном повукле на Сицилију, организовале су контрареволуцију. Уз помоћ британске флоте и флоте Напуљског краљевства Бурбона

на челу са адмиралом Франческом Карачолом, уз подршку турских и руских бродова под командом адмирала Ушакова, монархистичка војска је брзо вратила позиције на северу Италије и стигла пред Напуљ. Ту адмирал Карачоло 1799. прелази на страну револуционара и бори се против саме монархистичке флоте Бурбона потпомогнуте британским трупам.²⁴⁵ После очајничке борбе, напуљска народна војска сачињена од грађана је поражена. Монархистичке трупе су републиканцима понудиле да мирно напусте град у ком је обновљена монархија. Никола Нери је покушао да избегне хапшење. Умешан у масу народа који је у неред у напуштао град, укрцао се на француски пароброд укотвљен у луци, али пре него што је брод успео да се домогне пучине, откривен је и ухапшен. Осуђен је на смрт и погубљен на централном напуљском тргу Пјаци Меркато 3. децембра 1799. године заједно са групом прослављених италијанских патриота.

Октобра 1864. године, на вратима своје куће у Аквавиви дочекала је свог госта, државног саветника и сенатора Краљевине Италије, чувеног лингвисту Исаију Грацијадио Асколија (Graziadio Isaia Ascoli 1827–1907) удовица Николе Нерија, Роза Де Рубертис, такође потомак српских досељеника. Са мужем је у браку провела само два дана, јер га је дан након венчања ухапсила краљева полиција и одвела у трогодишњи затвор из кога ће изаћи тек доласком Наполеона. Чувени академик и сенатор Исаија Асколи је о том сусрету записао да га је „начином опхођења и речима занела у српску легенду”.²⁴⁶

Италијанска историја памти Николу Нерија као једну од најзначајнијих личности првих слободарских републиканских идеја и стремљења у Италији, и као вођу Напуљске републике која је трајала од 21. јануара до 13. јуна 1799. године. О њему се учи у италијанским школама и његово име носе улице у Напуљу и Кампобасу. У месту где је рођен, 3. децембра 1999. године је постављена велика мермерна спомен-плоча на којој пише:

²⁴⁵ Након пораза у битки против енглеске флоте у Напуљском заливу, склања се на породични посед. Издајом је 29. јуна 1799. откривен, ухапшен и одведен на брод адмирала Нелсона где ће бити осуђен на доживотну робију. По Нелсоновој жељи пресуда је промењена у моменталну смртну казну. Дан касније, 30. јуна 1799, обешен је о највиши јарбол брода „Минерва”, а тело му је потом бачено у море. Упркос камењу везаном за ноге, неколико дана касније је испливало је на површину и сахрањено.

²⁴⁶ Graziadio Isaia Ascoli, 1866, 94.

*На две стійоїине їодина од смрїи,
Родни їрад своме сину
Николи Нерију
Лекару физиолоїу и їисцу,
Жрїви борбе за слободу
Наїуљске реїублике*

На врху плоче, изнад овог натписа, на српском и на италијанском језику, угравиране су његове речи које је имао обичај да изговори опраштајући се пред олазак са својим мештанима које је често походио. Сваки пут им је поручивао:

Немојте 'зїубиї наш језик!

III.8 МАТЕРА

Матера, град у камену на југу Италије, проглашен је за Европску престоницу културе 2019. године. Сачињен од кућа у природним удубинама у стени, назван је Саси Матере од италијанске речи „сасо” која значи камен. Од 1993. године, Саси Матере су први локалитет јужне Италији уписан у листу светске културне баштине Унеска. Матера је посебно избила на сцену светске јавности 2004. године захваљујући филму Мела Гибсона (Mel Gibson) „Страдање Христово” (The Passion of the Christ). Овај контроверзни филм је номинован за три Оскара, након чега је постао комерцијално најуспешнији филм о хришћанству и један од филмова са највећом зарадом у историји. Филм је у потпуности снимљен у Матери.

Прастаро људско насеље, Матера задобија изглед града тек у касном средњем веку. Саграђен је на врху планине Ћивита (Civita), с једне стране заштићен зидинама, а са друге провалијом. Око средњовековног срца града, Ћивите, развила су се две четврти: млађа – Сасо Барисано и старија – Сасо Кавеозо. Српска историја и култура везује се за старији део Матере, јер су ту, крајем 15. века почели да се насељавају Срби.

У овом периоду снажног ширења Отоманског царства на Балкану. Познато је да су падом Смедерева Срби кренули у велике миграције пратећи свог деспота Стефана Слепог преко Албаније у Италију. Како је већ раније речено, називали су их скјавонима, термин који се у раном средњем веку на Апенинском полуострву одомаћио за Србе, а касније добио шире значење и односио се на све оне који су долазили са Балкана, па чак и из унутрашњости Балканског полуострва. Хронике Матере из тог времена бележе долазак значајне групе Скјавона српског говорног језика и „грчке” вере.

Била је то права демографска експлозија у којој је настала данас заштићена градска зона Касалнуово, израсла у јужном делу четврти Саси Кавеози. Формирали су је власници великих и малих аграрних површина и сељаци најамници. Ту су биле и занатлијске радње воскара и кожара. У бележничким књигама с краја 15. и почетком 16. века забележена су српска имена: Радован (Radovanus), Радич (Radicchio), Вукашин (Vucassini), Станиша (Stanissa), Радовит (Radovitus), Мираш (Mirzu), Радул (Radolla), Добреша (Dobres), Блаж (Blasius), Вук (Vuci),

Петруш (Petrus), Милица (Milizza), Стана (Stana), Вера (Vera), Боса (Bose), Мира (Mira).²⁴⁷

Почетком XIX века њихово присуство у два наврата, 1818. и 1852. године, проучава, документује и објашњава, уз анализу физичких и културних карактеристика, Франческо Паоло Волпе (Francesco Paolo Volpe 1779–1858), италијански свештеник и историчар. Био је викар Католичке цркве у Матери и професор Канонског права. Као први документовани податак о доласку Срба у Матеру он наводи случај извесног Божидача (Donato) сина Петра Михајловића (Donato figlio di Pietro di Michele)²⁴⁸ који је, по постојећој архивској грађи, 1493. године упорно настојао да добије неки црквени статус, те да се и облачио као свештеник. Иако није био уписан ни у једну од парохија Католичке цркве, догурао је чак до положаја ђакона.²⁴⁹

Волпе објашњава да је био обичај тога времена да се за ђаконе или послугу бискупима и црквама постављају превасходно људи са села које су, у том случају, називали „дивљим” црквењацима. Али, исто тако наводи да тако што у случају Божидача, који је желео да постане свештеник, никако није било могуће, јер он није био ни католик, нити је припадао било којој локалној цркви. Како је овај то упорно покушавао и наметао се, предмет је стигао до бискупа – који га је одбио, али и до самог, већ раније поменутог, напуљског краља Фердинанда од Арагона (Фердинанд II Арагонски је владао од 23. јануара 1495. до 7. септембра 1496) коме се написмено дотични Божидар Михајловић жалио. Колико је моћни напуљски краљ држао до српских досељеника, колико их је ценио и колико му је до њих било стало, сведочи податак да је тадашњем надбискупу, Винћенцу Палмијерију (Vincenzo Palmieri) упутио писмо тражећи да Божидару изађе у сусрет и испуни му жељу, без обзира што му је отац Србин, што је овај поново одбио. У краљевом писму надбискупу од 29. марта 1493 чита се: „Разумели смо да имате потешкоћа да заредите за свештеника ђакона Божидача из вашег града, зато што да му је отац Србин” (Nui havimo intiso che fate difficoltà di ordinare prete iacono Donato di questa Città, con dire che lo Padre sia Sciavone).²⁵⁰ Случај се ту зауставио, јер напуљски краљ очи-

²⁴⁷ Milan Rešetar, *Die serbocroatischen Kolonien Suditaliens*, Wien, 1911 [edizione italiana: Milan Rešetar, *Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale*, Walter Breu, Monica Cardenghi, Campobasso: 1997], 35–36.

²⁴⁸ Francesco Paolo Volpe, *Memorie storiche profane e religiose su la città di Matera*, Napoli, 1818.

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Ibid.

гледно није желео да се замера клеру и Папској држави. Волпе помиње и сличан случај Божидаревог сународника Дамјана, који је одбијање Католичке цркве, за разлику од Божидара, мирно прихватио.

Први значајан писани документ о присуству Срба у Матери датира, дакле, из 1493. године, а Волпе наводи да су се ту населили половином 15. века, с обзиром да је Божидар рођен у Матери, али да је његово отац Петар рођен у „Склавонији”.

По његовим записима, у архиви катедрале у Матери од 1376. нема помена о Србима, али се зато документују три велика таласа миграције у периоду краљева Арагонских, од укупно седам колико их бележи Лоренцо Ђустинијани (Lorenzo Giustiniani 1761–1824) учењак, путописац, биограф и правни стручњак Напуљског краљевства. Прва велика миграција Срба у Матеру је забележена у време Алфонса V Арагонског (1396–1458) који је владао од 1416. до 1458, друга за време његовог сина Фердинанда I (1424–1494) који је владао између 1458. и 1494, док се трећа везује за период одмах након смрти Скендербега 1467, чија је војска била састављена од Срба, Албанаца, Грка и Цинцара (Влаха). Пред наредом Турака и без вође, најодлучнији и најхрабрији потражили су спас у принудном изгнанству, бекством на другу обалу Јадрана и населили се: неки у Венецији, неки у Војводству од Урбина. Војводство од Урбина је стара државна творевина у централној Италији феудалног типа. Трајала је од 1443. до 1630. године и била вазал Свете столице. Урбино је обухватао територије северног дела данашње покрајине Марке, део Ромање и део горње Умбрије. Неки од придошлица су се населили на Сицилији, док су најбогатији дошли у Напуљ.

Велики део Срба је у јужну Италију стигао као војска у саставу арагонских господара и њихових савезника, а пратиле су их породице, пријатељи и родбина. Њихова војска се распрострла по регионима Пуља и Калабрија, у саставу војске и војни великих тадашњих „капетана”. Капетани су били типична фигура тога времена, обично млађи синови великаша вични оружју, професионални војници на челу мањих или већих формација најамничке војске који су ступали у службу градова, великаша, краљева и папа. У периоду 15. века били су слављени и обасипани почастима, портретисали су их најчувенији сликари тога доба. Концентрисали су у својим рукама значајну моћ и богатство, те су у политичким приликама Италије тога доба представљали значајан независан фактор. У таквим условима, српски досељеници, углавном ратници, али и сељаци који би, у одсуству алтернатива, ступали у пешадијску најамничку војску градова, били су више него до-

бродошли. Један од тих славних капетана био је и принц од Бизињана. Звао се Лука Сансеверино (Luca Sanseverino). Изданак је једне од најстаријих и најславнијих италијанских племићких фамилија, прве од седам великаша Напуљског краљевства, оженио се Скендербеговом кћери, сестром Јована II Кастриота (1456–1514). Са својом војском је био важан савезник Арагонаца, а од краља Напуља је купио феуд 26. марта 1462. године за 20.000 дуката. На простору Напуљског краљевства, досељеници су саградили замкове, основали насеобине и села, или су населили оне остале празне након страховитог земљотреса из 1456.

Анализирајући српске досељенике у Матери, Волпе истиче да њихов долазак може да се сврста у прву сеобу, јер постојећи документи указују да је 1493. године у Матери рођена бар једна генерација досељеника. Он истиче да у поменутом документу, писму напуљског краља надбискупу, краљ Напуља даје апелатив „Склавона” не Божидару, већ његовом оцу, Петру Михајловићу и закључује да је Петар био тај који је дошао у првој српској сеоби у Италију на позив напуљског краља Алфонса, при чему се Волпе позива на студију већ поменутог Ђустинијанија.²⁵¹ У недостатку било ког поузданог документа да су српски досељеници у Напуљском краљевству основали неко село или град, претпоставља се да су се они уселили у празне куће већ постојећих насеља, али да су живели сви у једном крају, у засебним четвртима, одвојено од домородаца. Тако су учинили и у Матери и, пошто су „свуд наоколо бацили око”, населили су се на заравни дуж парохиске цркве Светог Петра и Павла у четврти Сасо Кавезо, одвојено, дакле, од „Латина” концентрисаних у градском центру Тивита. Тако је Матера проширена на два предграђа, Сасо Кавезо и Сасо Баризано.²⁵²

Волпе наводи и податак да је у другој сеоби Срба у ове крајеве, под вођством извесног „Албанца” Јована од Газуле (Giovanni de Gazu-li) у Напуљско краљевство стигла група од 60 „Склавона” који су се населили у напуштено село Кастелућо де Саури (Castelluccio de'Sauri) у Капитанати, где је властелин Јован од Газуле од краља добио феуд. Капитаната (Capitanata) је историјско-културни дистрикт у покрајини Пуља који је у периоду Краљевства Сицилије (1130–1816), Краљевства Напуља (XIV–XIX век) и Краљевства две Сицилије (1816–1861) имао управну аутономију. Оригинални топоним је био Catapanata и потиче од речи „catapano” којом је у Византији био означен државни функционер који је управљао неком административном јединицом.

²⁵¹ Giustiniani, libro X.

²⁵² Volpe, 1852.

Како се сеоба настављала и број Склавона растао, феуд није могао све да их прими, па се један део прелио у Матеру, где су већ живели досељени Срби из претходне, прве сеобе. Тако књига венчаних Катедрале у Матери 1556. године бележи и венчање „Јована Стефановог Склавона са Винћенцом Томовом из Горе”.²⁵³

Студија наводи да су досељени „склавони” били веома радни и вредни људи превасходно посвећени пољопривреди, те да је у Матери четврт у коју су се населили била директно повезана са обрадивом површином на којој су придошлице, чији је број непрекидно растао, великим делом подигли нове куће и окућнице. Тако је настала четврт Казал Нуово (Casal Nuovo) са најразличитијим грађевинама и густо насељена старим и богатим породицама, које су чиниле становништво територије и парохујане истоимене парохује.

Документ пружа интересантан податак о карактеру досељених Срба и каже да нису подносили ниједну световну власт нити господара. Приклањали су се искључиво цркви коју су сматрали за правичнију, али и „економичнију” од других облика власти. Зато су се досељавали на феуде додељене бискупима, опатима и црквеним војним великодостојницима којима су, искључиво по закону, плаћали годишњи десетак. То их је навело да прихвате подаништво нових господара, да поштују законе и да постепено одустану од отмица, крађа, рација и буна, које су чинили по навици, забележио је Волпе, али и из потребе, јер им је често недостајало и оно најпотребније за живот. Овој трансформацији досељеника је допринело и понашање цркве и свештеника који су се „мало убеђивањем, мало нежношћу и разумевањем, мало обећањима, домогле њихових душа” и навели их да започну нови начин живота и потпуно одбаце типичну војну охолост која их је красила. Исто тако су их постепено навели да из православне пређу у католичку веру и приближе се Латинима, са којима су ступали у брак, успостављали родбинске односе, пријатељства, пословне интересе: две расе су се међусобно стопиле, па се данас залуд могу тражити трагови њиховог српског порекла.²⁵⁴

У својој студији Волпе анализира и спољашњи изглед досељених Срба „Склавона” из тог периода, сачуваног захваљујући оригиналној слици, портрету српског брачног пара, осликаног у доњем делу слике посвећене Светом Тројству. Слика се налази изнад олтарa парохујске

²⁵³ Volpe, *ibid.*

²⁵⁴ *Ibid.*

цркве Светог Петра и Павла Кавеозног (San Pietro Caveoso) у Матери. У каснијем периоду, 1777. године, део слике је пресликан сценом смрти Светог Јосифа коју је сачинио каноник цркве, свештеник Ђузепе из Кандије (Giuseppe di Candia). Братство цркве је хтелo да учини част његовој уметничкој врлини и дозволило му да ослика сцену на најзначајнијем делу цркве. Тако је део старинске слике нестао испод нове.

Црква се налазила у близини четврти у којој су „Скјавони” живели и брачни пар је, као заветни дар, пристао сликару да позира. Одатле се лако може закључити да је ова имућна српска породица цркву походила и поштовала и да је стога одлучила да у њој остави траг свога постојања и вере.

Слика је портрет који их приказује у стојећем ставу, једно наспрам другог, руку склопљених у молитви. Мушкарац је обучен у одећу без украса, изузев богате нациговане крагне која је красила и његову и женину кошуљу. Коса му је кратка, бркови и брада неговани и измоделирани по обичају и моди с краја 16. века, што наводи да је баш у том периоду слика и настала. Жена је у хаљини украшеној традиционалним балканским везом, са плаштом који јој прекрива главу и меко се спушта преко рамена и леђа.

Волпе објашњава да је застрто теме жене знак њене велике смерности, с обзиром да су жене у Матери одувек гологлаве долазиле у цркву, за разлику од православног обичаја који женама налаже марамом покривену главу. Два су детаља на слици која, међутим, увелико изненађују и доводе у недоумице италијанског историчара с почетка 19. века и он покушава да за њих нађе објашњење. Наиме, жена не носи минђуше, које су одувек биле један од незаобилазних, рекло би се обавезни део накита италијанске жене тог времена и простора, и једини јој је накит бурма коју, међутим, носи на десној руци. У првом случају, Волпе проналази објашњење да је недостатак минђуша знак жалости због неке несреће која је породицу погодила, али за бурму на десној, а не на левој руци по обичају католика, никако није успео да пронађе објашњење. Не знајући православни обичај да се венчана бурма носи на десној руци, Волпе на крају, образложење проналази у наводној жељи жене да га „покаже оку гледалаца” и потврди свој статус венчане супруге. Наиме, како је портретисана из профила и види јој се само десна страна лица и тела до струка, морала је бурму да премести са леве на десну руку.²⁵⁵

²⁵⁵ Ibid.

Сигурно је и очигледно да су Срби досељеници у Матери масовно прешли у католичку веру и брзо прихватили начин живота нове домовине, али је исто тако сигурно и да су, бар неко време које је потрајало и обухватило чак неколико векова, задржали обичаје и традицију својих предака. Венчана бурма на десној руци покатоличене и асимилване Српкиње осликане на црквеној слици, потврда су дуговечности културног памћења.

III.9 НАПУЉСКО КРАЉЕВСТВО И СРПСКИ ВЛАДАРИ

III.9.1 Генеза односа напуљских краљева и српских владара у пре-арагонском периоду

У панорами непрекидних миграционих таласа између две обале Јадрана, могуће је одредити три основна међусобно различита периода. Први иде до 11. века и доласка норманских краљева. У овом периоду, миграције су биле у суштини мањих и ограничених димензија. Разлози насељавања били су различити. Најчешће се радило о насељавању плаћеничке војске по добијеним привилегијама након успешно завршеног ратног похода против сараценских пирата, међу којима су се владари јужне Италије често ослањали на најамничку војску српских капетана.

Тако Прокопио Ди Цесареа бележи да су током рата Византије и Острогота за доминацију на Апенинском полуострву између 535. и 553, трупе које је Византија послала чинили Словени, Хуни и Анти и да су стигли до Рима. Он такође бележи и да су групе словенских капетана, потплаћене великим сумама новца, прешли на страну остроготског вође Тотила и за његов рачун непрекидно вршили упаде на византијске територије на Балкану, како би Византију приморали да тамо упуте већу војску и смири ситуацију.²⁵⁶ У Хронологији бискупа из Бишељеа, Помпеа Сарнелија (Pompeo Sarnelli, 1692–1724) чита да, када су Сарацени учинили инвазију на југ Италије 970. године, цар Отон I (912–973) је у Суериполо (Sueripolo) послао у одбрану „српског капетана” који је нападаче успео да протера. Црквени веродостојник даље каже да је суверен наградио победничку војску привилегијама, дајући им право да се населе на простор Кампа ди Вика (Campo di Vico) на

²⁵⁶ Procopio Di Cesarea, *De bello Gothico*, III, *Procopii Caesarensis opera omnia* II, [traduzione italiana Procopio Di Cesarea, *La guerra gotica*, a cura di Domenico Compagnotti, Milano: Garzanti, 2005], 130–134.

Гаргану, поделивши их на две колоније: Вико и Пескићи.²⁵⁷ Други најчешћи разлог досељавања била је пљачка, ради које су мање наоружане групе Срба повремено упадале на југ Италије, или су се, опет мање групе овамо досељавале у потрази за бољим животом. Досељеници су се брзо асимилovali и утапали у локално становништво и од њихове културе је остало врло мало видљивих трагова.

Нови период почиње падом Барија и дефинитивним крајем византијске доминације у Италији за шта се узима 1071. година, када је нормански војсковођа Роберт Гвискард преузима власт. У овом периоду се потпуно мења историјска сцена. Нови господари јужне Италије постају, дакле, Нормани који са пуно интересовања гледају на другу страну Јадрана.²⁵⁸ Још од 11. века, када је Роберт Гвискард прешао Отрантска врата и продро дубоко на Балкан и други су нормански краљеви водили сличну политику, баш као и владари анжујских, арагонских и других династија, како се која смењивала.

Роберт I Алтавила (Roberto d'Altavilla) звани „лукави” (il Guiscard), на латинском Robertus Guiscardus (1015–1085), био је нормански вођа, који је освојио јужну Италију и Сицилију. Стигао у Италију као војник плаћеник, за кратко време је постао вазал Папске државе и толико ојачао моћ, да га је папа Никола II 1059. године прогласио за војводу Пуље, Калабрије и Сицилије. Роберт Гвискард се сматра оснивачем норманске државе у Италији, територије која ће се касније уздићи на ниво краљевства, када се 1282, под Карлом I Анжујским (1226–1285) буде раздвојила као државни ентитет од норманског Краљевства Сицилије, чији је био интегрални део. Следи период ратова за територије јужне Италије између Анжујаца и Арагонаца. Коначно, 1302. Миром из Калтабелоте долази и до формалног територијалног раздвајања. Наиме, миром склопљеним у близини места Катабелото, 31. августа 1302. је закључен мир између Карла II Анжујског и Фридриха III од Арагона, чиме су прекинути ратови између Анжујаца и Арагонаца за територије на југу Италије. Овим мировним уговором, Анжујцима је припало краљевство на копну, названо Напуљско по граду у који су Анжујци сместили двор.

²⁵⁷ Pompeo Sarnelli, *Cronologia de' vescovi et archivescovi sipontini*, Manfredonia: Stampa arcivescovale, 1680, 111.

²⁵⁸ Guglielmo di Puglia, *Le gesta di Roberto il Guiscardo*, a cura di Francesco De Rosa, Cassino: Ed. Ciolfi, 2004; Goffredo Malaterra, *Ruggero I e Roberto il Guiscardo*, a cura di Vito Lo Curto, Cassino: Ed. Ciolfi, 2002.

III.9.2 Нормани, Анжујци, Арагонци и српски краљевски капетани

Падом Барија 1071. када Роберт Гвискард буде преузео власт, Византија ће изгубити свој последњи посед на Апенинском полуострву. Историја потом бележи нову Гвискардову ратну кампању против Византијског царства као покушај да се домогне престола и постане византијски цар. Гвискард је у велики ратни поход на Византијско царство кренуо 1081. из Бриндизија и у кратком времену је освојио Драч, Крф и Тесалију и нанео тешки пораз цару Алексију I Комнину. Затим је кренуо на Цариград. Ратна кампања је привремено прекинута због дешавања у Риму Јуна 1083., трупe немачког цара Хенрика IV су провалиле у Рим и ставиле под опсаду замак Светог Анђела у који се склонио папа Гргур VII. У одбрану Папе, Гвискард се вратио и 21. маја 1084. упао у Рим на челу војске од 36.000 ратника, па приморао немачког цара да се повуче. Потом је поново прешао море и обновио ратну кампању даљим освајачким продором норманске војске на византијске територије. Успешни ратни поход је заустављен 1085. изненадном Гвискардовом смрћу током опсаде острва Кефалоније.

У свом походу на Византију, познато је да се Гвискард ослањао и на српске колоније. Тако је забележено да су „верни људи” норманског вође били „sexaginta, quos Sclavos appellant, totius Calabriae gnaros”²⁵⁹, са којима се измешао и прибавио храну за војску. Из навода се закључује да су „Склавони” одлично познавали територију Калабрије и да су, највероватније, ту већ дуже боравили.²⁶⁰

Владавина норманских краљева доживљава врхунац са Фридрихом II из династије Хоенштауфена (1194–1250), једним од најенергичнијих и најспособнијих владара средњег века.²⁶¹ Био је цар Светог римског царства, краљ Немачке, краљ Сицилије, титуларни краљ Солуна, краљ Кипра и Јерусалима. По својим огромним способностима и култури,

²⁵⁹ Goffredo Malaterra, “De rebus gestis”, I 16, “De rebus gestis Rogeri Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardis ducis fratris eius”, a cura di Ernesto Pontieri, Bologna: Zanichelli, 1927–1928, у raccolta *Rerum Italicarum Scriptores*, 5/1), 16–17:16.

²⁶⁰ Malaterra, “De rebus gestis” III, 15, 66.

²⁶¹ Mario Barboni, Mauro Bocci, *Federico II. Stupor mundi*, Milano: Rusconi, 2019, 208.

Фридрих II је прозван чудо света, *stupor mundi*. Говорио је девет језика, а писао на седам у доба кад су многи европски владари једва били писмени. Северне делове царства је поверио немачким баронима, а посветио се Краљевству Сицилије, тачније његовим делом на копну, на југу Апенинског полуострва. Од раштрканог ентитета је створио централизовану и ефикасну државу, проширио је и ојачао, учврстио њене трговинске везе са Тосканом, Провансом и Европом. Био је покровитељ наука и уметности и у Напуљу је, 1224. године, основао први државни универзитет у Европи. Његове просвећене идеје сукобљавале су се са средњовековном Папском државом, толико да га је папа Гргур IX (1170–1241) два пута анатемисао као „антихриста”²⁶². Финансијски је подржавао сицилијанску школу поезије, а од 1220. на његовом двору се користио сицилијански језик. Сицилијанска школа је имала каснији велики утицај на Дантеа и на модерни италијански језик и правопис. Као законодавац, издао је један од најнапреднијих законских зборника свих времена, Устав из Мелфија (1231) који је, осим рационалне организације државе, поставио принцип једнакости пред законом. Нажалост, овај законик који је ишао далеко испред свог времена, био је кратког века и престао да се примењује одмах након владаревог смрти.²⁶³

За овај период се везују шири и масовнији миграциони таласи словенског народа на југ Италије, било на основу војних заслуга и привилегија, било због трговине, радних односа, поморства, трагања за бољим животом и др. Од XII века, дакле, односи између две обале Јадрана доживљавају снажни преображај. Нагло јачају политички и трговачки односи између Напуљског краљевства и српских владара. Ово се посебно очитује у периоду владавине Анжујских краљева, када се мењају и разлози досељавања на тло Италије, да би миграциони токови доживели врхунац у 14. и 15. веку у времену арагонских владара.

Дакле, снажну експанзионистичку политику норманских краљева наставили су и Анжујци²⁶⁴ који су, након смрти Фридриха II, завладали његовим територијама. Наиме, после смрти Фридриха II, настао је на југу Италије период немира и побуна локалних властелина које је, привремено, успео да смири Фридрихов син и наследник Манфреди. У сукоб се умешао папа Климент IV понудивши Карлу I Анжујском

²⁶² Fra' Salimbene de Adam, *Cronaca di Fra Salimbene parmigiano Dell'Ordine dei Minori*, BiblioLife, USA, 2009, 397.

²⁶³ Vukašin Pavlović, Zoran Stojiljković, *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, 2010, 371.

²⁶⁴ Paolo De Luca, *Documenta pactensia, Vol. 2: L'Età sveva e angioina*, Messina: Centro di Studi Umanistici, 2005, 556.

(1245–1285) титулу краља Сицилије, војводе Пуље и господара Капуе, уколико успе да војно порази Нормане, што се и догодило. Фебруара 1266. године, у битки код Беневента, Карло Анжуски је поразио Манфредија, а потом, северније, у средишњом планинском делу Апенина, у бици код Таљакоца 1268. године поражен је и Корадино, последњи владар Напуљске краљевине из куће Свева и династије Хоенштауфена.

Након тога ће Карло Анжујски тријумфално ући у Напуљ и прогласити га за престоницу. Карло I Анжујски је тако успоставио владавину династије Капет-Анжу која је владала Напуљским краљевством све до 1442, када долази до успона арагонских краљева. Политику ширења територија на исток продужили су и арагонски краљеви који су, за време Алфонса V Арагонског, дефинитивно завладали Напуљским краљевством.

Вођени својим интересима, српски Немањићи владари су одржавали везе и склапали савезе са Анжујским владарима са којима су се, преко Јадрана, граничиле Зета и Апулија. Као што је у претходним поглављима речено, између две споне Јадранског мора, везе и контакти су били скоро непрекидни. Становништво је, из различитих разлога, без застоја прелазило с једне на другу обалу мора. У средишне делове Апенинског полуострва, велики број српских досељеника навео је власти да 1290. године донесу посебне законе о њиховим пореским обавезама, што је, како је претходно наглашено, и најстарије правно сведочанство о досељавању Срба у ову покрајину.²⁶⁵ На оближње северне територије данашње покрајине Марке, средином 14. века Срби масовно насељавају градове испражњене епидемијом куге.

Јачању односа српских краљева са анжујским владарима Напуљског краљевства увелико је допринела српска велика краљица Јелена (око 1236–1314), супруга краља Стефана Уроша I. Као што је већ претходно речено, краљица Јелена, позната као Јелена Анжујска, изданак је француске краљевске династије Капета и директни је потомак млађег сина краља Луја IV Дебелог (Luis Le Gros). Право име јој је Јелена Анђелина и кћи је мађарског племића Јована Анђела, господара Срема, и Матилде де Вјанден, грофице од Пожеге, чији отац је праунук у директној линији француског краља. Њено презиме Анжујска је последица погрешног превода имена Анђелина, које је понела по византијској владарској породици Анђела. У сваком случају, била је блиски сродник краља Напуља и Калабрије, оснивача Анжујске династије Напуљског краљевства, Карла I Анжујског. Он је, са своје стране, био

²⁶⁵ Antinori, поменуто дело.

син француског краља Филипа Августа и млађи брат француског краља Луја IX.

Сам брак Јелене Анжујске са српским краљем, за Србију је значио учвршћивање династијских веза са моћним европским краљевским породицама, али и са Ватиканом, чији је Напуљски краљ и Јеленин рођак био вазал и штићеник. Са своје стране, српска краљица Јелена се потрудила да те везе што више ојача. У том контексту је њен скупопцени дар римској цркви Светог Петра. Након што се замонашила (1282), краљица Јелена је Ватикану поклонила скупопцену икону Св. Петра и Павла. Вероватно је тиме желела да учврсти односе својих синова, краљева Милутина и Драгутина (такође осликаних на икони) са моћном Папском државом. Икона је до данас сачувана и налази се у Ватиканским музејима.

Српска краљица Јелена је заједно са синовима даровала и Базилику Светог Николе у Барију. У Бари је послала величанствену икону Пренос моштију Св. Николе из ликијске Мире која, нажалост, није сачувана. Без обзира што није сачувана, тачно се зна како је изгледала захваљујући италијанском историчару Антонију Беатилу који је њен изглед и лепоту детаљно описао.²⁶⁶

Иако се прве везе српске средњовековне државе са светилиштем у Барију везују за владавину великог жупана Стефана Немање, па постоје мишљења и да је Немањино смештање двора у Котор повезано са чињеницом да је град од 1089. године био под црквеном јурисдикцијом надбискупа Барија и Каносе²⁶⁷, везе Немањића са Напуљским краљевством кулминирају у наредном периоду, о чему сведоче не само баснословни поклони српских краљева базилици Светог Николе у Барију, већ и сачувана оригинална архивска грађа међу којом се истиче Повеља српског цара Стефана Уроша IV Душана, пергамент са царевим златним печатом. Тим документом српски цар базилици Светог Николе додељује део годишњег пореза који му је плаћао Дубровник. Издао ју је у Скопљу 20. августа 1346. године и оверио својим царским потписом и златним печатом. Повеља цара Душана која се чува у Барију, једна је од три сачуване до данашњих дана.

Од све три сачуване, ова повеља има посебан значај, јер се на њој српски цар први пут потписао као „цар Срба, Грка и Западних страна”. Како је већ претходно речено, био је то префињен дипломатски чин којим је своју царску титулу објавио Западу дајући је на знање индиректно, својим потписом на овој Повељи, а европске владарске куће су

²⁶⁶ Antonio Beatillo, поменуто дело.

²⁶⁷ Миљковић, 275–294.

то благонаклоно прихватиле. Треба имати у виду и да је драгоцени царски поклон базилици Светог Николе био уједно и дар моћној Папској држави, али и Напуљској краљевини. Био је то трајни дар у новцу који је значио и поклоњење пред њиховим достојанстима и залога будућег савезништва. Повеља Цара Душана се чува у ризници Базилике под специјалним сигурносним нормама, укључујући и пун систем техничке и технолошке заштите и ретко је доступна посетиоцима.

III.9.3 Арагонско краљевство и Бранковићи

Када су Арагонци поразили Анжујце и ступили на престо Напуљске краљевине, господар целог јужног дела Апенинског полуострва постао је Алфонс V Арагонски (1416–1458), један од најмоћнијих владара Европе свога доба и несумљиви господар Средоземља. Био је краљ Арагона, Каталоније и Валенције, Балеарских острва, Сардиније и Сицилије. Чим је ступио на престо, и сам је започео снажну политику ширења на исток.

Арагон је планинска област у источном делу данашње Шпаније. Малена, сиромашна, претежно сточарске привреде и удаљена од мора, арагонска држава је почела да се шири у 12. веку када јој је, брачним везама, 1137. године припојена Каталонија, краљевина развијеног поморства, богата плодним равницама, земља са развијеним занатством и напредним градовима, међу којима је предњачила Барселона. Експанзија је настављена када су, у следећем веку, арагонској држави припојена Балеарска острва (1229–1232), Валенција (1238) и Сицилија (1282). Следи освајање Сардиније (1323–1330), па арагонска држава у 14. веку у свом саставу има и два најзначајнија острва западног Средоземља.

Пресудна у историји арагонског краљевства била је 1410. година. Те године, без наследника умире арагонски краљ Мартин I, након две године безвлашћа, на престо ступа кастиљански принц Фердинанд I Арагонски (1380–1416), звани „Праведни” (де Антекуера, *Ferdinando de Antequera*), па се у арагонској држави успоставља власт династије Трастемара. Фердинанд ће владати врло кратко, свега четири године, а наследиће га син Алфонс V. Нови краљ је наставио ширење државе усмеривши пажњу на Средоземље. Као владар Сицилије, био је у непосредном контакту са јужном Италијом, једном од главних мета његове експанзионистичке политике.

На престолу Напуљског краљевства је од 1414. године била краљица Јованка II из побочне гране династије Капет-Анжу (Анжу-Драч), која је носила и титуле краљице Сицилије и Јерусалима, Угарске, Далмације, Хрватске, Србије, Галиције и Бугарске. Краљица Јованка II, рођена у Задру 1373, умреће 1435. без легитимних наследника. У непрекидном сукобу са Папском државом која је против ње усмерила

провансалског војводу Луја III Анжујског, једног од претендента на Напуљско краљевство, владавина краљице Јованке је била снажно уздрмана. Да би се одржала на престолу, нашла је савезника у младом и амбициозном арагонском краљу. У рату против Луја III Анжујског (1403–1434), арагонски краљ јој је похрлио у помоћ и јула 1421. године освојио Напуљ. Краљица Јованка га је посинила и прогласила за престолонаследника. Убрзо ће се, међутим, ситуација изменити. Краљица Јованка ће се окренути против свог наследника и уз помоћ Луја III Анжујског покренути на њега војну. Краљица Јованка ће умрети 1435, а рат Арагонаца и Анжујаца ће се наставити све до 1442, када је арагонски краљ дефинитивно поразио противнике и 2. јуна победоносно је ушао у Напуљ.²⁶⁸

Следеће године, Алфонс V је успоставио потпуну власт у јужној Италији и постао један од најмоћнијих владара Европе. Осим Корзике којом су владали Ђеновљани, његово краљевство је обухватало целокупни западни Медитеран. Велико арагонско краљевство било је организовано у конфедерацију на чијем челу је био владар, а њени саставни делови су имали самосталну управу на челу са вице-краљевима које је он постављао.

Исте године када је Алфонс V освојио Напуљско краљевство, дакле 1422, папа Евгеније IV (1431–1447) га је и званично признао за наследника краљице Јованке II, чиме је његова владавина Напуљском краљевином постала међународно потврђена и призната. Већ следеће године, папа ће признати Алфонсовог сина Ферантеа за наследника престола Напуљске краљевине. Феранте је био ванбрачни син краља Алфонса. Рођен 1423. године, био је очев љубимац и носио титулу војводе од Калабрије. Желећи да брачним везама ојача положај свог наследника, краљ Алфонс је Ферантеа оженио Изабелом Дел Балцо, сестричином принца Ђованија Антонија Дел Балцо Орсинија, господара Таранта и најмоћнијег барона краљевства. Венчање је прослављено крајем маја 1445. године.

Како је претходно речено, након освајања јужне Италије, краљ Алфонс је за престоницу узео Напуљ и посветио се даљем ширењу државе. Био је за своје време веома образован, сјајан морепловац, мудар и тактичан дипломата, владар под којим је Напуљ постао један од центара ренесансне Италије. Циљеви су му били да завлада целом Италијом, Угарском и Балканским полуострвом. Као Арагонац, пола-

²⁶⁸ Trascrizione del *Registro Angioino* 373, fol. 65–102, Manoscritto di Eustachio Rogadeo (1855–1920), Archivio della Biblioteca comunale di Bitonto. Овај фрагмент је једини сачувани документ из регистра Анжујске династије за период између 1352–1381.

гао је право на неке балканске територије, пре свега оне које је у 14. веку држала чувена Каталонска компанија и због чега је носио и титулу „војводе Атине и Неопатре” до које је доста држао. Осим тога, био је краљ Јерусалима, а претендовао је и на Родос и на Кипар. Као наследник краљице Јованке II, носио је и титулу краља Угарске, Далмације, Хрватске, Србије, Галиције и Бугарске. Освајање Напуља је сматрао само за етапу у даљем ширењу према Истоку. Такође, на активну источну политику га је приморавала и опасност од све јачег притиска турског освајачког похода. У време када је освојио Напуљско краљевство, Османлије су већ биле стигле на источне обале Јадрана.

Посебно је у политици Алфонса V била значајна Угарска којом су, у претходном веку, владали анжујски краљеви Карло I Роберт (1308–1342) и Лајош I Велики (1342–1382). Као што је већ претходно речено, поставши владар Напуљске краљевине, од својих анжујских претходника краљ Алфонс је, између осталих, наследио и титулу „краља Угарске”, а преко ње и титуле краља Хрватске, Далмације, Бугарске и Србије,²⁶⁹ па је одмах почео да прави планове да се домогне Угарске, при чему је посебно рачунао на Србију, преко које су водили путеви на исток.

Када је краљ Алфонс ступио на напуљски престо и постао краљ 1443. године, Србијом је владао Ђурађ Бранковић. Српски деспот је у том периоду остао без државе и био приморан да се склони у Угарску. Наиме, од краја априла до септембра 1440. године, Турци су држали под опсадом Београд, након што су током претходне године освојили српску деспотовину и завладали територијом све до Београда. Опсада се завршила повлачењем турске војске коју је предводио Мурат II.

Управо прве године владавине краља Алфонса, на позив папе Евгенија IV на крсташки рат против Османлија српски деспот је, не жалећи труда и новца, са угарско-пољским краљем Владиславом и са Јованом Хуњадијем, организовао поход познат као „дуга бојна”. Папа Евгеније IV је био један од највећих заговорника рата против Турака: за организовање хришћанске војске издвојио је чак петину од укупних државних прихода. Покушавао је да састави и хришћанску флоту и чак се обавезао да плаћа и најамнину морнара флоте коју је опремила Венеција која се, у међувремену, укључила у анти-турску коалицију.

²⁶⁹ Момчило Спремић, *Прекинути усљон, српске земље у њоном средњем веку*, Београд: Завод за уџбенике, 2005, 371–373; Albert Berzeviczy, *Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi (1442–1501)*, Napoli: Tip. Sangiovanni & F., 1928; I registri della cancelleria angioina ricostruiti da Riccardo Filangieri, Elvira Castellano, *Atti della Accademia Pontiniana*, 58 (1928), Vol. 48, XLVIII (1293–1294), Napoli: Arte Tipografica, 2005, 181–182.

Папа је рачунао и на бродове краља Алфонса, иначе врсног морепловца, који се такође укључио у војну коалицију.

Скоро истовремено са опремањем бродова, краљ Алфонс је у „Склавонију” послао свог витеза Франческа Давида, стручњака за наоружање. Као што је у претходним поглављима већ објашњено, од првих година средњег века се под „Склавонијом”, у Дубровнику и Венецији подразумевала само Србија, док је у исто време у Италији, па и у Напуљској краљевини, тај назив тумачио шире, „од ушћа Соче до ушћа Бојане” са целим залеђем у унутрашњости.²⁷⁰ После завршетка похода на Турке, у јесен 1444, изасланик краља Алфонса V је поново био послат у мисију у Склавонију. Детаљи прве мисије нису познати, али се зна да је у другој мисији, преко Дубровника, отишао код херцег-га Стефана Вукчића Косаче (1404–1453).

После погибије краља Владислава код Варне новембра 1444, на угарски престо је дошао млади Ладислав Посмрче. Као тутор малолетном краљу именован је Јован Хуњади. За моћног Напуљског краља догађај је представљао моменат за остваривање претензија на престо Угарске чији је део властеле већ био спреман да му понуди круну. Тако краљ Алфонс, октобра 1447. године упућује високу делегацију „у крајеве Славоније, Албаније и Угарске” (*en les parts de Slavonia, Albania e Hungaria*)²⁷¹. Како је у „Славонију” спадала и српска Деспотовина, а налазила се територијално између Албаније и Угарске, врло је вероватно да је делегација напуљског краља посетила и деспота Ђурађа и Србију.

У међувремену, постигнут је важан договор краља Алфонса и Јована Хуњадија. Наиме, Хуњади је у Напуљ као свог изасланика упутио кнеза Стефана Франкопана, а овај је, у име Угарске, 6. новембра 1447. са напуљским краљем склопио вазалски уговор. Заузврат за моћну новчану помоћ Хуњадију за опремање војне против Османлија, уговором су се напуљском краљу потчинице „краљевина Угарска”, „краљевство Грка и остала краљевства која су у њиховом суседству или их додирују”.²⁷² Пре исплате друге рате новца, Јован Хуњади и угарски барони су се овим документом обавезали да се напуљском краљу за куну на верност и формално га признају за свог краља. Интересантно је да у овом уговору Угарске са Напуљском краљевином Јован Хуњади наводи име српског деспота. Обећава, наиме, да ће напуљском краљу

²⁷⁰ Спремић, 2005, 374; Михаило Динић, 26–34; Marko Šunjić, 489.

²⁷¹ Camillo Minieri Riccio, *Alcuni fatti di Alfonso I di Aragona dal 15 aprile 1437 al 31 maggio 1458*, Archivio Storico per le provincie Napoletane, 6, 1881, 254.

²⁷² Lajos Thalloczy – Samu Barabas, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, Budapest, 1910, 351; Спремић, 2005, 376.

новац бити враћен у року од годину дана и то од новца који му буде дао „деспот Рашке”. Наводећи деспота Ђурађа, Хуњади недвосмислено показује да је највише рачунао на новчану помоћ српског деспота, кога је као финансијера рата против Турака јединог именом поменуо.²⁷³ Ова чињеница истовремено указује и на позицију, значај и углед Србије у европском контексту равнотежа политичких снага.

Деспот Ђурађ је, са своје стране, наставио да одржава непосредне везе са Напуљским двором због планираног новог рата против Турака и подухвата против Венеције. Наиме, у то време се арагонски краљ налазио пред ратом против Венецијанске републике и трудио се да за себе веже господаре земаља које би могле, војно и политички, да му буду од користи. У погледу похода на Османлије, ставови деспота Ђурађа и Јована Хуњадија се нису поклапали. Противно ставу српског деспота, противника исхитреног напада на силног освајача, Хуњади је с недовољном војском преко Србије отишао у рат против Османлија и доживео пораз.

Како је јула 1449. године Напуљско краљевство заратило са Венецијом, накратко су одложени планови краља Алфонса за освајања политичких и територијалних циљева на Балкану, али им се свим жаром вратио 1451. Те године је на престо Турске царевине ступио Мехмед II Освајач. У намери да покрене нови рат против Османлија, краљ Алфонс је склопио још два значајна уговора. Првим му је званично постао вазал византијски деспот Димитрије II Палеолог (1407–1470), син цара Манојла II и српске принцезе Јелене Драгаш која је родила последње византијске царе. Димитрије Палеолог је по мајчиној линији био, дакле, чукунунук краља Србије Стефана Дечанског (1322–1331) па потомак династије Немањића.

Други уговор о вазалству напуљски краљ је потписао са албанским кнезом Ђурађем Кастриотом Скендербегом (1405–1468), господарем Епира, чија је мајка Војислава, како је раније већ речено, била из српске властелинске породице Бранковића. Скендербег је био у двоструком сродству и са српском властелинском породицом Црнојевића. Наиме, његова сестра Марија била је жена господара зете, Стефана Црнојевића и мајка његовог наследника, Ивана Црнојевића, чија је пак жена Гојисава била рођена сестра Скендербегове жене Андрике и рођена сестра Ангелине, жене Стефана Бранковића Слепог.

Споразум напуљског краља са Скендербегом је склопљен у Гаети 26. марта 1451. Скендербег је вазалски уговор склопио не само у своје

²⁷³ Ibid.

име, већ и у име својих рођака, господара у Албанији који су често и сами склапали и посебне вазалске уговоре са напуљским краљем примајући и нове обавезе. Такав споразум је, пар месеци после Скедербеге склопио 7. јуна 1451 и Аријанит Комнен, један од најзначајнијих албанских великаша, иначе таст и српског деспота Стерфана Слепог Бранковића, и Скендербеге и Ивана Црнојевића. Нешто потом, сличан засебни вазалски уговор склопио је са напуљским краљем и Павле Дукађин и многи други албански великаши. Коначно, уговор о вазалству и „предају” поседа је 19. фебруара 1444. са напуљским краљем потписао и херцег Стефан Вукчић Косача²⁷⁴. Тако је Напуљски краљ и формално за вазале имао Угарску, Византију, Албанију и Босну и Херцеговину.

За разлику од других, деспот Ђурађ се није формалним актом потчинио и „предао” напуљском краљу, али је убрзо морао да му се обрати за помоћ. На вест о паду Цариграда 29. маја 1453, српски деспот је покренуо велику дипломатску акцију обративши се за помоћ свима на које је мислио да може да рачуна. У Напуљ је као свог изасланика послао дубровачког властелина Јунија Градића, једног од највећих дубровачких дипломата тога доба.²⁷⁵ По деспотовом налогу, Јуније Градић је из Напуља отишао и у Рим код папе Николе V, а потом и у Венецију. На писма деспота Ђурађа која је Градић донео у Напуљ, краљ Алфонс је одговорио и обећао сву помоћ.

Како је и у Италији пад Цариграда (1453) оставио дубок утисак, у Лодију је 9. априла 1454. склопљен мир између Венеције, Милана, Фиренце и других мањих држава, а лиги је 1455. приступио и краљ Алфонс, који је, у међувремену, именовао свог „гувернера” Албаније. Тиме је на Балкану формирао своју прву административну јединицу попут осталих у саставу Напуљског краљевства. Ранг достојанственика именованог за гувернера подигао је на ранг намесника у провинцијама Грчке, Албаније и Склавоније. Како је у Склавонију спадала и Србија, дакле и на њу се протезала надлежност краљевог функционера, па је и Србија *de facto* била у саставу Напуљске краљевине.²⁷⁶ Убрзо потом, у лето 1454. године, краљ Алфонс V је на Балкан упутио свог канцелара наложивши му да посети најпре херцега Стефана Вукчића, затим босанског краља, а потом деспота Ђурађа Бранковића. Децембра исте године, упутио је папи пројекат за нови рат против Турака. План

²⁷⁴ Lajos Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Munchen und Leipzig, 1914, 357; Спремић, 2005, 356.

²⁷⁵ Спремић, 2005, 380.

²⁷⁶ Спремић, 382.

је предвиђао да се пружи новчана помоћ Скендербегу како би ојачао војску, да се помогне деспоту Србије, а да Угри истовремено изврше напад на Турке. У међувремену, Мехмед II га је предухитрио. Те исте 1454. године започео је нови напад на Србију, чиме је одређен њен коначни пад.

Краљ Алфонс је одржавао тесне контакте са Србијом, како из војно-политичких, тако из економских разлога. Из Србије је стизала велика количина метала, посебно сребра, а покушавао је да из Србије у Напуљско краљевство доведе и веште рударе који су у то време били реткост, што указује да је Србија тога времена била културно и економски супериорнија од моћног Напуљског краљевства. Тако је напуљски краљ у априлу 1455. молио деспота Ђурђа да му пошаље својих шест најбољих рудара, па је чак у Србију упутио свог племића да му те стручњаке доведе. У писму је деспота називао својим најдражим пријатељем и поручивао му да само јави шта треба, па ће му помоћ одмах послати.²⁷⁷ У званичним актима напуљских Арагонаца канцеларија краља Алфонса означавала је Деспотовину као „Рашку краљевину” (*regium Rascie*), ређе као Србију (*Servia*), а деспота као „високопоштованог краља Ђурђа, деспота Рашке краљевине” (*Illustrissimus princeps Georgius, despotus regni Rascie*).²⁷⁸

И сам деспот, под ударима страшне војске Мехмеда Освајача, наставио је да тражи помоћ по Италији, па је у Напуљ 1456. поново послао Јунија Гранића. Деспот Ђурађ ће умрети децембра 1456, а пар година касније, 27. јуна 1458. умреће и краљ Алфонс.

Односи српског деспота са напуљским краљем показују да су европске државе, припремајући се за рат против Турака, рачунале на српског деспота Ђурђа, гранитну личност политичара, ратника и државника међу преосталим балканским хришћанским државама. Те везе показују и да је последњи велики средњовековни српски владар био уважаван и поштован на свим италијанским дворовима, са којима је, за спас своје државе и народа, имао широке и веома сложене дипломатске односе. Ово, са друге стране, потврђује значај српске војске за хришћанску коалицију против све јачег турског надирања, без обзира на све недаће којима је српска држава тога времена била изложена.

²⁷⁷ Ibid, 384.

²⁷⁸ Lajos Thalloczy – Antal Aldasy, *Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum*, Budapest, 1907, 171, 192, 217; Lajos Thalloczy – Samu Barbas, 352; Јован Радонић, *Ђурађ Касћриоџи Скендербеџи и Арбанија у XV веку* (историска грађа), Београд, 1942, 48, Спремић, 2005, 386.

Након смрти краља Алфонса, битно се мења политичка ситуација у јужној Италији. Његовом смрћу се практично распала велика арагонска држава: јужну Италију је наследио његов син Фердинанд I, познатији као Феранте I (1424–1494), а осталим арагонским поседима је завладао Јован II (1397–1479), Ферантеов стриц и млађи брат краља Алфонса. У Напуљском краљевству је убрзо дошло до побуне властелина. У анархију која је заваладала, умешали су се и Анжујци. Тако се октобра 1459. у јужну Италију искрцао и анжујски краљ Јован II (1424–1470) коме се приклонио највећи број напуљске властеле. После страховитог пораза у битки код реке Сарно 7. јула 1460, када је већ изгледало да је све изгубљено, Ферантеу 1461. у помоћ долази Скендербег са својим трупима и ратна срећа се преокреће. Одлучујућа битка вођена је 18. августа 1462. код Троје у покрајини Пуља, када су снаге напуљског краља однеле потпуну победу над Јованом Анжујским и његовим савезницима, па је следеће године рат завршен.²⁷⁹

Језгро Скендербегове војске, баш као и у саставу војске краља Ферантеа, чиниле су јединице српских најамника. Осим тога, уз српску војску у Напуљску краљевину долазили су и цивили, породице које су се пред Турцима повлачиле са војском, напуштале крајеве порекла и усељавале у Напуљску краљевину. Познато је да је 1461. године, само са Скендербеговим војсковођом, војводом Иваном Газуолијем, у Напуљско краљевство дошло око 60 српских порододица. Населили су се у месту Кастелучеро дељи Скјави (*Castellucero degli Schiavi*)²⁸⁰ у округу Капитанате. Капитаната је била административна јединица у региону Пуља, формирана 1233. Данас се поклапа са округом града Фођа. Топоним води етимологију од речи „катапано” којом се у време Византијског царства означавао управитељ административно-територијалне јединице „катапанате”. Многи су словенски досељеници у Напуљско краљевство стигли још у претходном периоду и већ су, у то време, располагали бројним привилегијама и поседима. То је новим мигрантима давало сигурност и додатну привлачност простора Напуљске краљевине. Након победе код Сарна, Скендербег и његови капетани су добили низ племићких титула и феуда, па су исти постали мете српских и албанских досељеника и формирали, на пустим просторима региона Молизеа и Калабрије, прве православне колоније Напуљског краљевства.

²⁷⁹ Момчило Спремић, *Дубровник и Арајонци (1442–1495)*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 1971, 7–11.

²⁸⁰ Rešetar, 1997.

III.9.4 Стефан Бранковић Слепи и Напуљска краљевина

Краљ Феранте није био у ситуацији да настави снажну политику свога оца експанзије на исток. Прилике су се промениле, турска освајања су се наставила и непосредно су претила не само Напуљској краљевини већ и целом Апенинском полуострву. Феранте је морао да брани земљу од Османлија који су, у једном моменту, освојили Отранто и пар година га држали под окупацијом (1480–1481).

У овом контексту, односи Напуљске краљевине и Бранковића су се наставили, али овога пута на тлу Италије, где је, пар година после пада Смедерева, деспот Стефан Бранковић Слепи прешао са породицом, у пратњи војске и масе народа. Пред турским освајањем, српски народ је потражио спас, пре свега, пратећи свог деспота. Тако се у јужну Италију под арагонским краљевима за српским деспотом слила непрегледна река српског народа, што су верно забележили италијански хроничари тога доба, наводећи чак седам масовних сеоба Срба у Напуљску краљевину током друге половине 15. века, о чему је у претходним поглављима детаљније писано. Померање народа било је снажно и ишло је из Србије, Зете, Босне и Херцеговине, Албаније. Колико је било масовно, сведоче бројни топоними широм Апенинског полуострва, од Напуљске краљевине коју су преплавили од Ортоне на северу до Таранта на југу, па преко Молизеа, Марки и Абруца, све до Венецијанске републике.²⁸¹ Српских насеобина на овом простору је било и пре арагонских краљева, али их је већина формирана баш у време владавине краља Алфонса V и краља Ферантеа. Досељеници су или оснивали нова насеља, или су се усељавали у већ постојећа, опустошена кугом.

Већ од првих епидемија куге које су захватиле Европу почетком 14. века, градови и земљопоседи јужне Италије били су тешко погођени, толико да територију која је вековима, још од античких времена колонизације Грка важила за једну од најплоднијих на Медитерану, учине огромним простором без народа. Обалски равничарски делови Напуљског краљевства (долина Метапонта, Сибари, Сант' Еуфемија)

²⁸¹ Rešetar, 1–18.

претворили су се у маларичне мочваре зарасле у дивље растиње и били потпуно пусти и требало их је населити. Колико су српски усељеници били значајни у том периоду за Напуљско краљевство, сведочи и чињеница да је краљ Алфонс чак слао бродове на источну обалу мора да избеглице прихвате и пребаце их у Италију. У контексту турског надирања и потреби за људством, посебно за врсним војницима, али и за становништвом које би попунило празне просторе Напуљске краљевине обезбеђујући неопходну производну компоненту ослабљену ратовима и болестима, однос добродошлице Напуљске краљевине према српском деспоту, властели и народу је лако разумљив.

Тако су српски досељеници у Напуљском краљевству уживали низ повластица и привилегија. За разлику од осталих арагонских поданика, плаћали су само половину дажбина и то подељених у три годишње рате.²⁸² Осим тога, краљ Феранте је појединим српским насеобинама давао и специјалне привилегије. Једна од њих била је обавезна заступљеност њихових представника у градским органима управе. Тако су, од 1488. године, од 15 чланова градске управе у Бриндизију, двојица морала бити из редова досељеника. Једна од привилегија српским досељеницима била је и дозвола да у Напуљској краљевини имају своје конзулске службе, па се 1479. помиње „Никола Стефанов из Реана, српски конзул у Краљевини Сицилији преко фара” (*Regno di Sicilie citra pharum*). „Краљевина преко фара” је означавала копнени део Краљевства Сицилије, дакле, територију Напуљског краљевства на југу Италије. Иако је постојао још од 12. века, назив је озваничен тек после мира од Калтабелоте 1302. године. Познато је и да су српски досељеници у Молизеу били ослобођени плаћања свих врста дажбина чак 50 година од досељавања.²⁸³

С друге стране, упркос политичким превратима и ратним збивањима, период владавине краља Ферантеа је био период дводеценијског благостања. Краљ Феранте је наставио меценатски рад свог оца Алфонса V. Године 1458. је подржао оснивање Понтијанске академије, институције за неговање културе и уметности, једне од првих у Европи и прве у Напуљском краљевству и спровео радове, урбанизације Напуља и проширења градских бедема и утврђења. У град је 1465.

²⁸² Lodovico Bianchini, *Storia delle finanze del Regno di Napoli*, Napoli: Stamperia di F. Lao, 1839, 139, 149; Vito Vitale, *Trani dagli Angioini agli Spagnuoli*, Bari: Vecchi, 1912, 947, 182–183.

²⁸³ Francesco Trinchera, *Codice Aragonese o sia lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi de' sovrani Aragonesi in Napoli, riguardanti l'amministrazione interna del reame e le relazioni all'estero*, I, III, II2, III, Napoli, 1866–1874, III, 366–367.

дошао и славни грчки хуманиста Константин Ласкарис (1434–1501)²⁸⁴ и Антонио Д'Алесандро (1420–1499), правник, филозоф и дипломата, амбасадор напуљског краља при Папској држави, код француског краља и на двору Лоренца Медичија. Синови краља Ферантеа су за језик на двору Напуљске краљевине и као књижевни језик дефинитивно усвојили италијански тосканског наречја и одржавали су тесне везе са Фиренцом Медичија. Култура је бујала и привид мира и благостања Напуљског краљевства је наставио да буде мета избеглица са Балкана пред ужасима турских освајачких похода.

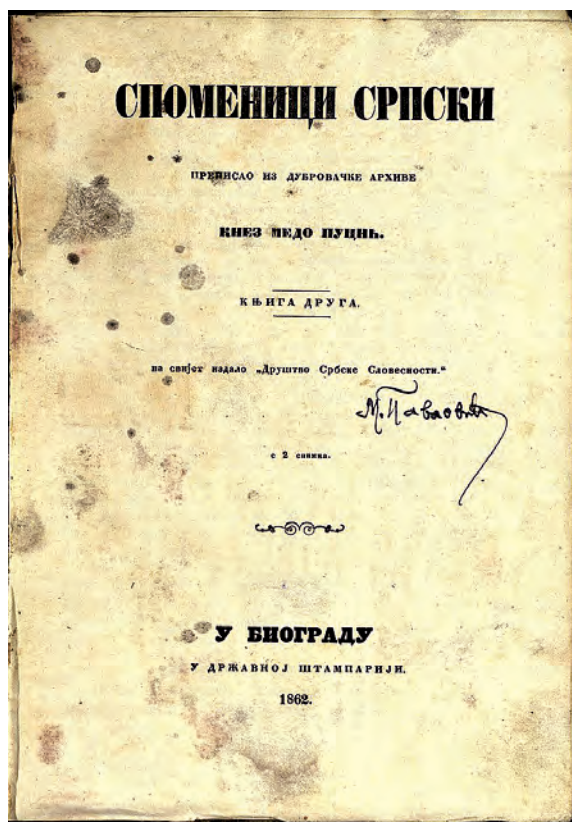
Захваљујући привилегијама и потписаним уговорима, а посебно потреби да се пред надирањем страшног освајача краљевина ојача народом и војском, Срби су у јужној Италији, посебно у време деспота Стефана Бранковића Слепог и пред крај 15. века, пронашли уточиште и нови дом. Захваљујући бројним привилегијама, за врло кратко време успели су да постигну углед и заузму значајан економски и друштвени статус, па су већ крајем 15. века представљали важан привредни чинилац краљевства. То је било посебно видљиво у покрајини Абруцо и у Пуљи, где су у граду Барлета, крајем 15. века, највећи део привредних активности држали српски досељеници.²⁸⁵

У Напуљској краљевини су имали обичај да све досељенике са друге стране мора називају „склавонима”, па се не може тачно одредити који је њихов део отпадао на Србе, јер су се, на исти начин и у истом периоду, у јужну Италију населиле и велике групе Албанаца. Досељавања су често текла у измешаним групама. Тако је у једном попису досељеника из 1488. године у граду Ланчано забележено да су се те године доселила 64 „Скјавона и Албанаца”.²⁸⁶ Сигурно је, међутим, да се није радило о Дубровчанима, који су се такође овамо досељавали, али су они, за разлику од других, имали статус грађана стране државе.

²⁸⁴ Чувени византијски филолог и хуманиста, поново уводи у Италију изучавање грчког језика и културе.

²⁸⁵ Francesco Carabellese, *La Puglia nel secolo XV, I-II*, Bari, 1961–1908, II, XVII; *Saggio di storia del commercio delle Puglie e più particolarmente della Terra di Bari*, vol. I, Trani, 1900, 1–66, 60.

²⁸⁶ Raffaele Colapietra, “Aquila e l'Abruzzo nell'età Aragonese”, *Rivista storica del Mezzogiorno*, anno I, fasc. I-II (1966), 61–166, 83, нап. 64.

Медо Пуцић *Споменици српски 1395. до 1423 књ. II*,
штампано у Београду 1862. године

Спомен-плоча Николи Нерију, на двеста година од смрти,
постављена у његовом родном месту

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да за себе веже српског деспота Стефана Бранковића Слепог, била је снажно заинтересована и Венецијанска република, како је то подробно приказано у претходним поглављима. Без обзира на његову привидну слабост као деспота без државе, а посебно на чињеницу да је био човек без вида, у младости ослепљен од Турака, Стефан Бранковић је уживао велики међународни политички углед и Венеција је све учинила да га приволи да за свој дом одабере замак на венецијанској територији. Иако без блиставости и богатства, двор Стефана Бранковића Слепог је, све до његове смрти, био један од центара европске политичке моћи и утицаја, а Венеција је на њему имала свог сталног амбасадора. И Венеција и Дубровник су му исплаћивале редовну новчану помоћ, а његове сестре, Катарина и Мара, биле су међу највећим личностима дипломатије тога доба и биле у стању да чак доведу до склапања венецијанско-турског мира.

Не може да се занемари ни војна моћ српских досељеника у Италију. Сама чињеница да снаге страшног Мехмеда Освајача, када су, сејући смрт, копном незадрживо продрле на север Италије, нису се усудиле да нападну Београд на Варму кога је чувала и обезбеђивала српска војска. Ово наводи на закључак да су те снаге биле значајне, одлично обучене и још боље наоружане, те да је одбрана двора била таква да одагна сваку помисао на могући успех опсаде. Исто тако, велике српске војне снаге су чиниле језгро најамничке војске у служби господара широм Апенинског полуострва, што је такође претходно приказано и документовано у бројној италијанској архивској грађи.

Осим у војном смислу, српски усељенички корпус је широм Италије тога доба био од великог значаја за културу и административни апарат тога времена. Српску политичку и војну властелу је пратио и преживели државни и црквени административни апарат српске деспотовине. Велики је био број не само богатих, већ и образованих људи, али и занатлија, стручњака и трговаца који се у другој половини 15. века слио у Италију. Многи од њих су се настанили по племићким дворцовима или у већим градовима службујући као писари, отварајући

занатске радње, купујући и разрађујући велика имања, дакле, у амбијенту и времену у ком је писменост и знање било права реткост и велика благодет. Многи су се врло брзо уздигли у највише друштвене кругове нове домовине и добили племство. Како је на страницама ове књиге приказано, многи од потомака тих Срба су своје име и дела уградили у историју Италије.

Миграције српског становништва у Италију, па и на Сицилију, била је стална појава током целог средњег века. Познато је да су на северу Италије постојале српске насеобине пар векова пре најезде Хуна, али да их је било у 9. веку и у Пуљи, на Монте Гаргану, а већ у 10. веку и на Сицилији, нарочито у Палерму где је током 14. и 15. века постојала Српска четврт (*Quartiere degli Schiavoni*).²⁸⁷ Мигрирало се из најразличитијих разлога: трговине, поморства, занатства, ратништва, бољег живота. Документовано је и да је велики део послуге у Напуљској краљевини узиман баш из српских крајева с друге стране Јадрана. У Напуљској краљевини било је тешко наћи кућну послугу, па је Склавонија била главно тржиште за снабдевање овом врстом радне снаге. Нарочито бројно било је унајмљивање девојчица које би родитељи, када би имале око десет година, давали у службу све до удаје. Девојчице нису добијале плату, али су господари били обавезни да им обезбеде мираз. Послуга је имала обавезу да прати господаре и служи у њиховим кућама било где да су биле. Уговори су обично закључивани на одређени број година након којих је послуга требало да се врати кући. Међутим, после десетак година проведених у јужној Италији, ретко ко би се враћао у родни крај. С друге стране, господари су девојке, које су преовлађивале међу послугом, ако не би хтеле да се врате у родитељске куће, удавали у Напуљском краљевству. У кућама господара, послуга је стицала разна знања која су им касније била од користи. Девојке су училе ткање, шивење, кување и разне друге кућне послове, а момци су учили занате. Учење је такође било прецизно одређено уговором. Тако је одлазак кућне послуге на рад у Напуљску краљевину у највећем броју случајева био вид станог одлива становништва, посебно у Пуљу.²⁸⁸

²⁸⁷ Giuseppe Gelcich, *Colonie Slave nell'Italia meridionale*, Spalato: Tipografia sociale spalatina, 1908, 5–6. Vincenzo Di Giovanni, „Il quartiere degli Schiavoni nel sec. X et la loggia de' Catalani in Palermo nel 1771”, у *Archivio storico siciliano*, Serie NS, Vol. 11 (1887), 40–64; *Documenti per servire alla storia di Sicilia*, II serie, vol. IV, Palermo: U. Manfredi Editori, 1894, 64–66.

²⁸⁸ Carabellese, I, 36. Gino Luzzato, *Storia del commercio*, I, Firenze: G. Barbera, 1914, 297.

Досељавање српског народа на Апенинско полуострво нагло је појачано средином и крајем 15. века пропадањем српских држава и ширењем турских освајања. Са словенским народом, мигрирао је и албански. И Срби и Албанци су широм јужне Италије формирали своје колоније од којих су неке опстале до данашњих дана, сачувавши свој језик и културу. Већина их се брзо асимиловала, али су остали материјални споменици и непобитна сведочанства о њиховој култури и пореклу.

Највећи архив о овом периоду свакако да је био онај у Напуљу уништен у пожару 30. септембра 1943. Стога је у трагању о историји Срба на Апенинском полуострву било неопходно усмерити пажњу на архиве у другим институцијама, нимало мање важним од напуљског, архивима грађанским и црквеним, расутим широм Италије (Пезаро, Анкона, Ариано, Матера, Болоња, Бари, Урбино, Римини, Казерта, Кампобассо, Ђоја дел Коле и др.), те међу њима одабрати и истражити релевантну историјску документацију. Прикупљена грађа открива масовност, бројчану снагу и углед српских досељеника стиглих у ове крајеве, посебно након пада Смедерева и потврђује да су дошли овамо уважавани и с радошћу дочекивани. Иако по свему потпуно различити од већинског становништва домаћина, од говорног језика и културе, одеће, начина држања и понашања, вере и верских обреда, начина живота, српски усељеници су примани с благонаклоном радозналостју и били један од стубова не само одбране земље, већ и снажни покретач економског и културног напретка своје нове домовине.

И коначно, може се поуздано устврдити следеће: само током друге половине 15. века за владавине Арагонских краљева, забележено је седам масовних сеоба Срба у средњу Италију. Ове сеобе српског народа у Италију су биле најмасовније, али нису биле прве. Миграције српског народа у Италију су биле непрекидне и не могу се изоловати у један прецизно одређени временски период. Архивска грађа документује присуство Срба широм Апенинског полуострва још од 8. и 9. века, што наводи на закључак о веома релевантном утицају српских миграција на формирање и обликовање културе простора које су, током историје, у непрекидним таласима насељавали. Топоними и презимена, баш као и верски култови и цркве које су градили, сведоче о огромним миграционим масама које су се смењивале у континуитету. То је посебно важно, ако се има у виду да је сеоба Срба у Угарску било дванаест и да су се, у сваком случају, догодиле више векова касније. Велике миграције српског народа, заустављене стварањем Кнежевине, па Краљевине Србије и све до краја 20. века, поново су букнуле крајем

последње деценије прошлог столећа, досељавањем српског народа у Италију, посебно у њене северне и североисточне крајеве.

Од настанка заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца српско културно наслеђе у Италији је заборављено и остало као избрисано из сећања и из баштине земље матице, па препуштено лаганој, тихој и неумитној асимилацији. Зато је прави изазов обнављање и афирмисање српског присуства током векова и огромне српске културне баштине у Италији. Ово постаје посебно актуелно у условима великог прилива нових генерације српских досељеника у Италију, при чему су они незаменљиви животворни фактор пласирања српских културних вредности изван граница матице.

С друге стране, афирмисање српског културног наслеђа ван државе матице отвара врата развоју упознавања међународне заједнице са српском културом и снажно доприноси ширења културе српског националног туризма у међународним размерама. Колико је то значајно, добро показује пример Италије, чији је туризам један од носећих стубова националне привреде²⁸⁹: њена културна баштина представља половину од укупне светске културне баштине. Зато је мапатура и инвентар српске присутности и културе у Италији један од првих корака неопходних не само за очување националног културног памћења, већ и за афирмисања српске културе и њеног места и улоге у креирању европске и светске културне баштине.

²⁸⁹ Статистике из 2015. наводе да је у националном бруто производу Италије туризам учествовао са 11,8% односно 171 милијардом евра, са преко 3,1 милион запослених. Осим тога, на листи светске културне баштине УНЕСКО за 2018. године, Италија је на првом месту, заступљена са 54 споменика културе.

Фотографије су преузете са:

Војничко гробље у Брунику

Di Unterillertaler – Opera propria, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=6835427>

Грб Мартињака: <http://www.comuni-italiani.it/030/057/stemma.html>

Палата Београд у Удинама: <http://www.viaggioinfriuliveneziagiulia.it/wcms/index.php?id=11400,0,0,1,0,0>

Палата Де Боздари у Болоњи, улица Санто Стефано број 75 (Via Santo Stefano), некада улица Агуки (Via Agucchi): <https://collezioni.genusbononiae.it/products/dettaglio/10660#>

Палата Де Боздари у Анкони, данас Градски музеј (Pinacoteca comunale “Francesco Podesti”), улица Ћиријако Пицеколи, 17 (Via Ciriaco Pizzecolli):

Унутрашњост: Di Claudio.stanco – Opera propria, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=49577492>

Фасада: Di Beta16 – Opera propria, CC BY-SA 3.0 it, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2094631>

Икона апостола Петра и Павла: https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Ikona_apostola_Petra_i_Pavla,_poklon_srpske_kraljice_Jelene_Anzujske,_u_Riznici_bazilike_Sv._Petra_u_Rimu.jpg

Сава Владиславић: приватна архива Бранко Вукомановић

Фотографије Трста: Жељко М. Јовановић

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Архив Војноисторијског института, Београд
Архив Војске Југославије, Београд
Архив СПЦО у Трсту
Архив Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” Београд
Accademia Pontiana, Napoli
Archivio Apostolico Vaticano, Roma
Archivio della Basilica di S. Nicola, Bari
Archivio della Biblioteca comunale di Bitonto
Archivio della Diocesi vescovile di Ariano Irpino
Archivio della Propaganda Fide, Roma
Archivio di Stato di Bari
Archivio di Stato di Bologna
Archivio della Chiesa parrocchiale di S. Cassiano di Venezia
Archivio di Stato di Venezia
Archivio di Stato di Padova
Archivio di Stato di Pesaro
Archivio di Stato di Rimini
Archivio di Stato di Udine
Archivio di Stato di Campobasso
Archivio di Stato di Caserta
Archivio storico per le province napoletane, Napoli
Archivi Storici Politecnico di Milano
Archivio storico diocesano della Diocesi di Termoli – Larino
Archivio storico diocesano di Lecce
Archivio storico diocesano di Matera
Archivio Centrale di Stato, Roma
Државни архив Србије, Београд
Državni arhiv u Dubrovniku
Istituto Centrale per gli Archivi, Roma

Литература

- Azzoni Avogadro Malvasia, Gherardo: *L'amico del re. Il diario di guerra inedito di Francesco Azzoni Avogadro, aiutante di campo del Re*. Volume 1. Udine: Gaspari Editore, 2009.
- Anselmi, Sergio, *Adriatico. Studi di storia, secoli XIV-XIX*, Ancona: Clua editore, 1991.
- Anselmi, Sergio, *Storie di Adriatico*, Bologna: Mulino, 1996.
- Antinori, Anton Ludovico, *Memorie storiche delle tre Provincie degli Abruzzi*, Napoli: Giuseppe Campo, 1782, tom III.
- L'archivio della principessa Demidova*, Firenze: Casa editrice Leo. S. Olschi, 2000.
- Archidiaconus, Thomas, *Historia Salonitana*, Split: 1266.
- Archivio della Basilica di S. Nicola, Bari, *Per. Angioino*, L 22, edita in CDB XVIII.
- Ascoli, Graziadio Isaia, *Studi critici*, Roma, Torino, Firenze: Ermanno Loescher, 1877.
- Асман, Јан, *Култура сећања*, Београд: Просвета, 2007.
- Барнески, Ренато, *Јелена Савојска*, Београд: Ново дело, 1988.
- Beatillo, Antonio, *Historia della vita di S. Nicolò*, Bari: 1620.
- Barboni, Mario, Mauro Bocci, *Federico II. Stupor mundi*, Milano: Rusconi, 2019.
- Belgrado "dei sette castelli" e i Savorgnan*, a cura di Danilo Buccaro, Udine: Progetto Integrato Cultura del Medio Friuli, Scheda № 4.5.5, 2015.
- Belloni, Antonio, *Vitae partiarcharum Aquilejensium*, Bologna: Forni, 1980.
- Berzeviczy, Albert, *Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi (1442-1501)*, Napoli: Tip. Sangiovanni & F., 1928.
- Bianchini, Lodovico, *Storia delle finanze del Regno di Napoli*, Napoli: Stamperia di F. Lao, 1839.
- Bullettino delle sentenze emanate dalla Commissione feudale dell'anno 1810*, № 3, Napoli: Stamperia di Angelo Trani, 1810.
- Vegezzi-Ruscalla, Giovenale, *Le colonie serbo-dalmate del circondario di Larino, Provincia di Molise*, Torino: Tipografia degli eredi Botta, 1864.
- Vitale, Tommaso, *Storia della regia città di Ariano e sua diocesi*, Napoli: Stamperia Salomoni, 1794.
- Vitale, Vito, *Trani dagli Angioini agli Spagnuoli*, Bari: Vecchi, 1912.
- Владиславић, Сава, *Тајна информација о снази и сјају кинеске државе, приредио Владимир Давидовић*, Београд: РТС, 2011.
- Volpe, Francesco Paolo, *Memorie storiche profane e religiose su la città di Matera*, Napoli: dalla Tipografia di Filippo Serafini, 1818.
- Volpe, Francesco Paolo, *Saggio intorno agli Schiavoni stabiliti in Matera nel Secolo XV*, Napoli: dalla Tipografia di Filippo Serafini, 1852.
- Gallon, Silvano, *Prima Guerra Mondiale. Campagna di Macedonia (1916/1919). La Spedizione Italiana*, Roma: Ipe Editore, 2017.
- Gelcich, Giuseppe, *Colonie Slave nell'Italia meridionale*, Spalato: Tipografia sociale spalatina, 1908, 16.

- Giustiniani, Lorenzo, *Dizionario geografico-ragionato del Regno di Napoli*, raccolta da Vincenzo Manfredi, Napoli: 1797, libro X.
- Giustiniani, Lorenzo, *Memorie storiche degli scrittori legali del regno di Napoli raccolte da Lorenzo Giustiniani*, Napoli: 1787.
- Giustiniani Lorenzo, *La biblioteca storica e topografica del Regno di Napoli raccolta e pubblicata nell'anno 1793 da Lorenzo Giustiniani*, Napoli: 1793, 1853.
- Gliubich, Simenone, *Dizionario Biografico degli Uomini Illustri della Dalmazia*, (Rist. anast. Vienna – Zara), Bologna: Forni, 1856.
- Grassi, Fabio, *La formazione della diplomazia nazionale (1861–1915)*, MAE, Università di studi di Lecce, 1987.
- De Adam, Fra' Salimbene, *Cronaca di Fra Salimbene parmigiano Dell'Ordine dei Minori*, BiblioLife, USA, 2009.
- Danduli, Andreae, *Chronica per extensum descripta*, Venezia, aa. 46–1280, 1352, ristampa a cura di Ester Pastorello, Bologna: Zanichelli, 1958.
- De Bartolomeis, Luigi, *Notizie topografiche e statistiche sugli Stati Sardi*, Torino: Tipografia Cirio e Mina, 1847.
- Deciani, Tiberio, *Tractatus criminalis*, Venezia: Editio Princeps di Venezia apud Ioannem et Andreani Zenarios, 1590.
- De Luca, Paolo, *Documenta pactensia*, Vol. 2: *L'Età sveva e angioina*, Messina: Centro di Studi Umanistici, 2005.
- De Vidovich, Renzo, *Albo d'Oro delle famiglie nobili patrizie e illustri nel Regno di Dalmazia*, Trieste: Fondazione Scientifico Culturale Rustia Traine, 2004.
- De Rubertis, Giovanni, *Delle colonie slave nel regno di Napoli. Lettere*, Zadar: Demarchi-Rougier, 1856.
- Di Puglia, Guglielmo, *Le gesta di Roberto il Guiscardo*, a cura di Francesco De Rosa, Cassino: Ed. Ciolfi, 2004.
- Di Cesarea, Procopio, *De bello Gothico*, III, *Procopii Caesarensis opera omnia* II, [traduzione italiana Procopio Di Cesarea, *La guerra gotica*, a cura di Domenico Comparetti, Milano: Garzanti, 2005]
- Documenti per servire alla storia di Sicilia*, II serie, vol. IV, Palermo: U. Manfredi Editori, 1894.
- Дучић, Јован, *Гроф Сава Владиславић*, Београд: Просвета, 1969.
- Dučić, Jovan, *L'annessione della Bosnia e dell'Erzegovina e la questione serba*, a cura di Mila Mihajlović, Beograd: Oltre il mare, 2019.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Јуџославије*, том 14, књига 1 и том 12, књига 2 Београд: Војноисторијски институт, 1973.
- Il Medioevo*, a cura di Cesare Scalon, Udine: Forum, 2006.
- I registri della cancelleria angioina ricostruiti da Riccardo Filangieri*, Elvira Castellano, Atti della Accademia Pontiniana, 58 (1928), Vol. 48, XLVIII (1293–1294), Napoli: Arte Tipografica, 2005.
- Јевђевић, војвода Доброслав, *У служби српском народу, мемоарски и друји записи*, уредник Милослав Самарцић, Крагујевац: Погледи, 2005.

- Жиречек, Константин, Јован Радонић, *Историја Срба*, II, Београд: Издавачка књижарница Геца Кона, 1922.
- Kajan, Ibrahim, *Katarina, kraljica bosanska*, Tuzla: Bosanska riječ, 2012.
- Костић, Лазо М, *Примери хиљадугодишње културе Хрватиа*, пета књига, Хамилтон, Канада: СНО у Канади, 1966.
- Тодор Кулић, *Култура сећања*, Београд: Чигоја, 2006.
- Кулић, Тодор, *Танатополитика*, Београд: Чигоја, 2014.
- Loi, Salvatore, *Jugoslavia 194*, Torino: Edizioni de Il nastro azzurro, 1953.
- Lorenzetti, Giulio, *Venezia e il suo estuario*, Trieste: Edizioni Lint, 1974.
- Luzzato, Gino, *Storia del commercio*, I, Firenze: G. Barbera, 1914.
- Malaterra, Goffredo, *Ruggero I e Roberto il Guiscardo*, a cura di Vito Lo Curto, Cassino: Ed. Ciolfi, 2002.
- Marafiotti, fra Girolamo, *Le Croniche et antichità di Calabria. Conforme all'ordine de'testi greco e latino raccolte da' più famosi scrittori antichi e moderni ove regolarmente sono poste le Città, Castelli, Ville, Monti, Fiumi, Fonti e altri luoghi degni di sapersi di quella provincia*, Padova: Ad istanza de gl' Uniti, 1601, Nicolaianni, 1989.
- Mazzola, Adele, *Aquae passeris. La vita di Milena Pavlovic Barilli*, Bologna: Pendragon, 2009.
- Медаковић, Дејан и Милошевић, Ђорђе, *Лейолис Срба у Трстју*, Београд: Југословенска ревија, 1987.
- Milossevich, Giorgio et al, *I serbi di Trieste: storia, religione, arte*, Udine: Istituto-perl' Enciclopedia del Friuli – Venezia Giulia, 1978.
- Milossevich, Giorgio, *Il tempio di San Spiridone*, Trieste: B. Fachin, dopo 1999.
- Милошевић Ђорђевић, Нада, *Српске народне ејске њесме и баладе*, Београд: Завод за уџбенике, 2001.
- Miotti, Tito, *Castelli del Friuli 2*, Udine: Del Bianco, 1981.
- Митровић, Марија, *Светлосић и сенке*, Београд: Клио, 2007.
- Mitrovic, Marija et al., *Cultura serba a Trieste*. Lecce: Argo, 2009.
- Михаиловић, Георгије, *Српска библиографија XVIII века*, Београд: Народна библиотека Србије, 1964.
- Михајловић, Мила, *Културно њамћење љршићанских Срба*, Београд: Oltre il mare, 2017.
- Михајловић, Мила, *Италијански морнари за српску војску: залај хуманосићи у одисеји љакла*, Београд: Чигоја, 2017.
- Minieri Riccio, Camillo, *Alcuni fatti di Alfonso I di Aragona dal 15 aprile 1437 al 31 maggio 1458*, Archivio Storico per le provincie Napoletane, 6, 1881.
- Моравчевић, Никола, *Гроф Сава Владиславић*, Београд: Архипелаг, 2015.
- Morlacchetti, Erica, *L'abazia benedettina delle isole Tremiti e i suoi documenti dall' XI al XIII secolo*, Volturina, Cerro al Volturno (IS), 2015.
- Новаковић, Стојан, *Српска библиографија за новију књижевност 1747–1867*, Београд: Српско учено друштво, 1869.

- Новаковић, Стојан, *Последњи Бранковић у историји и у народном певању (1456–1502)*, Нови Сад: Српска штапарија дра Светозара Милетића, 1886.
- Новаковић, Стојан, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд: Завод за уџбенике, 2001.
- Оксенберг Карађорђевић, Кристина, *Краљевска династија*, Београд: Лагуна, 2015.
- Орбини, Мавро, *Краљевство Словена*, Драгољуб П. Антић, Београд: Ганеша клуб, 2016.
- Захарија Орфелин (1726–1785), приредио Боривоје Чалић, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2011.
- Орфелин, Захарије, *Свечани поздрав Мојсеју Пушнику*, фототипско издање илустрованог рукописа из 1757, Нови Сад: Матица српска, 2014.
- Павловић Барили, Милена, *Неверни анђели*, Београд: Просвета, 2012.
- Pavlović, Vukašin, Zoran Stojiljković, *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, 2010.
- Павловић, Миливоје, *Књига о химни*, Горњи Милановац: Дечје новине, 1990.
- Павловић, Миливоје, *Српска знамења*, Београд: Чигоја, 2007.
- Павловић Шилег, Даница, *Спонзорство у култури*, Београд: Чигоја, 2013.
- Paolo Diacono, *De gestis Langobardorum*, Libro V, Lidia Capo, Milano: Mondadori, 1992.
- Picot, Agostino, *Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia*, Udine: Istituto geografico De Agostini, 1983.
- Pacifico, Pietro, *Cronaca Veneta sacra e profana*, Venezia: presso Francesco Pitteri, 1751.
- Пијановић, Петар, *Српска култура 1900–1950*, Београд: Службени гласник, 2014.
- Плећаш, Неђељко Б, *Ратне године 1941–1945*, Дирфилд Бич: Kosovo Publishing Company, 1983.
- Plinio il Vecchio (23–79 d.C.), *Naturalis Historia*, Baro: Editore Cacucci, 2012, 320.
- Poesie serbe di Medo Pucić (Orsatto Pozza) volgarizzate da Giovanni de Rubertis Italo-Slavo*, Campobasso, 1866.
- Posilović, Pavle, *Cvijet od kriposti duhovni i tilesnije prikoristan svakomu virnomu krstjaninu koji ga šti često*, Венеција, 1647.
- Први српски буквар Инока Саве*, Венеција 1597, Михаило Блечић, приређивач, Београд: „Политика”, 1991; Службени гласник, 2009.
- Пурковић, Миодраг Ал, *Историја српске православне црквене општинске у Трсту*, Трст: Српска православна црквена општина, 1960.
- Pucić, Medo, *Poesie serbe di Medo Pucić (Orsatto Pozza) volgarizzate da Giovanni de Rubertis Italo-Slavo*, Campobasso, 1866.
- Радонић, Јован, *Ђурађ Кастриоти Скендербег и Арбанија у XV веку (историска праћа)*, Београд, 1942.
- Razzi, Serafino, *Diario di viaggio di un ricercatore (1572)*, Firenze: Nerbini, 1971.
- Razzi, Serafino, *La storia di Ragusa (1595, 1903)*, Whitefish: Kessinger Pub Co, 2020.

- Registro Angioino*, trascrizione, Manoscritto di Eustachio Rogadeo, Archivio della Biblioteca comunale di Bitonto.
- Renmont, Alfred von, *Geschichte der Stadt Rom*, Berlin: Verlag der Koeniglichen geheimen Ober-Hofbuchdrucerei R.v. Decker, 1868.
- Rescinti et al., *Genti di San Spiridone. I Serbi a Trieste 1751–1914*, Trieste: Silvana Editore, 2009.
- Rešetar, Milan, *Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale*, Walter Breu, Monica Cardenghi, Campobasso: 1997.
- Riccio, Camillo Minieri, *Alcuni fatti di Alfonso I di Aragona dal 15 aprile 1437 al 31 maggio 1458*, Archivio Storico per le provincie Napoletane, 6, 1881.
- Rogeri di Pacienza di Nardo, *Lo Balzino* (Libri III–IV). *Il viaggio attraverso la Puglia di Isabella Del Balzo (1499)*, a cura di Mario Marti, Tomo I, edizioni digitali CISVA, 2010.
- http://www.viaggioadriatico.it/biblioteca_digitale/titoli/scheda_bibliografica.2011-02-08.6241569258
- Rogeri di Pacienza di Nardo, *Opere*, Lecce: Edizioni Milella, 1977.
- Rohlf, Gerhard, *Neue Beitrage zur Kenntniss der unteritalienischen Grazitat*, Mun-chen: C.H.Bech, 1962.
- Sarnelli, Pompeo, *Cronologia de' vescovi et archivescovi sipontini*, Manfredonia: Stampa arcivescovale, 1680.
- Самарцић, Милослав, *Генерал Дража Михаиловић и ошћини историја чейничкој њокрећѣ*, први том, Крагујевац: Погледи, 2004.
- Самарцић, Радован, *Велики век Дубровника*, Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Славено-сербски Маџазин 1768, Душко Певуља, приредио, Боровоје Чалић, превео, Бања Лука: Центар за српске студије, 2018.
- Српски биографски речник*, Нови Сад: Матица српска, 2009.
- Sbutege, Antun, *Ljudi iz Boke*, Kotor: Pomorski muzej Crne Gore, 2012.
- Siccardi Cristina, *Elena, la regina mai dimenticata*, Roma: Paoline Editoriali, 1996.
- Скерлић, Јован, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Скоко, Саво, *Крваво коло херцеговачко*, књига прва, Пале–Београд: Планета, 2000.
- Момчило Спремић, *Дубровник и Араџици (1442–1495)*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 1971.
- Спремић, Момчило, *Десиој Стефан Бранковић и његово доба*, Београд: Клио, 1999.
- Спремић, Момчило, *Прекинућ усјон, српске земље у њозном средњем веку*, Београд: Завод за уџбенике, 2005.
- Стајић, Васа, *Н. Томазо – Љ. Вуличевић, српски њисци*, Суботица: Народна просвета, 1929.
- Schmitt, Oliver Jens, *Skanderbeg, Der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2009.

- Scalon, Cesare, *Il Medioevo*, Udine: Forum, 2006.
- Schroeder, Francesco, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle province Venete*, Venezia: Tipografia di Alvisopoli, 1830.
- Tamborra, Angelo, *Ljudevit Vuličević tra Slavia e Italia*, Roma: Istituto per la storia del Risorgimento italiano, 1986.
- Татић-Ђурић, Мирјана, *Икона айосџола Пејџра и Павла у Вајџикану*, Београд: Зограф, 1967.
- Thalloczy Lajos – Antal Aldasy, *Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum*, Budapest, 1907.
- Thalloczy Lajos – Samu Barabas, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, Budapest, 1910.
- Thalloczy, Lajos, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Munchen und Leipzig, 1914.
- Tria, Giovanni Andrea, *Memorie storiche civili, ed ecclesiastiche della città e Diocesi di Larino*, Roma: Zempel prefetto Monte Giordano, 1774.
- Trinchera, Francesco, *Codice Aragonese o sia lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi de'sovrani Aragonesi in Napoli, riguardanti l'amministrazione interna del reame e le relazioni all'estero*, I, II1, II2, III, Napoli, 1866–1874.
- Floreani, don Riccardo, *La Pieve di Rosa e il Comune di Camino al Tagliamento*, Udine: Tipografia Buttazzoni, 1972.
- Halbwachs, Maurice, *La memoria collettiva*, Milano: Unicopli, 2007.
- Harris, Robin, *Storia e vita di Ragusa – Dubrovnik, la piccola Repubblica adriatica*, Treviso: Santi Quaranta, 2008.
- Џвијић, Јован, *Балканско њолуосџрво и јужнословенске земље*. Београд: Марко, 2011.
- Canini, Marco Antonio, *Il Politecnico*, Volume Primo, Milano: Zanetti, 1866.
- Canino, Antonio, *Campania*, Milano: Touring Editore, 1981.
- Carabellese, Francesco, *La Puglia nel secolo XV, I–II*, ristampa anastatica (1901–1907), Bari: Forni, 1980.
- Carabellese, Francesco, *Saggio di storia del commercio delle Puglie e più particolarmente della Terra di Bari*, vol. I, Trani: Vecchi, 1900.
- Carile, Antonio, *Materiali di storia bizantina*, Milano: Lo Scarabeo, 1994.
- Carile, Antonio e Salvatore Cosentino, *Storia della marineria bizantina*, Milano: Lo Scarabeo, 2010.
- Церовић, Љубивоје, *Срби у Молдавију*, Београд: Министарство Р. Србије за везе са Србима изван Србије, 1997.
- Colapietra, Raffaele, *Gli Aquilani d'antico regime davanti alla morte*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1986.
- Cova, Ugo, *Commercio e navigazione a Trieste e nella Monarchia asburgica da Maria Teresa al 1915*, Udine: Del Bianco Editore, 1992.
- Cioffari, Gerardo, *Gli zar di Serbia, la Puglia e S. Nicola*, Bari: Centro Studi Nicolaiani, 1989.

Сѣугије и шѣамѣа

- Allegretti, Girolamo, "Dopo la peste" in *Santa Venera degli schiavoni*, Pesaro: Comune di Pesaro, 1990.
- Алексић Пејковић, Љиљана, „Италија и српско-турски ратови 1876–78. године” у *Историјски часопис* XXXII, 1985.
- Андрић, Иво „Уметник и његово дело”, 13. Књига Сабраних дела, *Београд: Група издавача*, 1981.
- Anselmi, Sergio, "Dopo la peste" in *Santa Venera degli schiavoni* a cura di Girolamo Allegretti, Pesaro: Comune di Pesaro, 1990, 8–11.
- Ascoli, Graziadio Isaia, "Lettera al Direttore del Politecnico. Sul dizionario etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue (1863)", in *Il Politecnico*, serie 4 a, Parte letterario-scientifica, Volume I, Milano: Zanetti, 1866.
- Babinger, Franc, *Relazioni Visconteo-Sforzesche con la Corte Ottomana durante il secolo XV*, Atti del Convegno di studi su la Lombardia e l'Oriente, Milano, 1963.
- Бајић, Јово, „Гроф Сава Владиславић, царски саветник и поверљиви дипломата Петра Великог, најмоћнији Србин XVIII века”, у *Национална ревија*. <http://www.nacionalnarevija.com/tekstovi/br8/Zivot,%20romani%20-%20Sava%20Vladislavic.html>
- Бајић, Сања, „Вечни календар Захарија Орфелина”, у Расен, <http://www.rasen.rs/2017/10/vecni-kalendar-zaharija-orfelina/#.XirqkU0VCAg>
- Бајовић, Јово, *Гроф Сава Владиславић, царски савешник и поверљиви дипломата Петра Великог, најмоћнији Србин XVIII века*, Национална ревија, <http://www.nacionalnarevija.com/tekstovi/br8/Zivot,%20romani%20-%20Sava%20Vladislavic.html>
- Belloni, Antonio, *De vitis et gestis patriarcharum Aquileiensium*, Milano, Società Palatina, 1730.
- Biondelli, Bernardino, "Prospetto topografico-statistico delle Colonie straniere in Italia", in *l'Annuario geografico del Ranuzzi*, Bologna: Rusconi, 1845, 1–28.
- Бодирोगић, Миленко, „Орфелиново звонце” у *Полиѣикин забавник*, број 3145, 2012.
- „Budlović o Kavanjaninu”, у *Јубиларни зборник Ламанској*, Петроград, 1883.
- Bullettino delle sentenze emanate dalla Commissione feudale dell'anno 1810, № 3, Napoli: Stamperia di Angelo Trani, 1810, 46–47.
- Buccaro, Danilo, "Belgrado 'dei sette castelli' e i Savorgnan", Udine: *Progetto Integrato Cultura del Medio Friuli*, Scheda № 4.5.5, 2015.
- Гласник Срѣској ученој друшѣва*, књига бр. 60, Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Granatiero, Francesco, "Vestigia slave nel dialetto di peschici", a cura di Bertoldi Lenoci Luigi e Teresa Maria Ranzino, у *Chiesa e religiosità popolare a Peschici*, Centro studi "Giuseppe Martella", Foggia: Edizioni Centro Franciscano, 2008.

- Delucca, Oreste, "Gli slavi a Pesaro" in *Santa Venera degli schiavoni*, Pesaro: Comune di Pesaro, 1990.
- Di Giovanni, Vincenzo, *Il quartiere degli Schiavoni nel sec. X et la loggia de' Catalani in Palermo nel 1771*, у Archivio storico siciliano, Serie NS, Vol. 11 (1887).
- Динић, Михаило, „О називима средњовековне српске државе. Славонија, Србија, Рашка” у *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXXII, св. 1–2, 1966.
- Dogo, Marco et al., „Vuk Stefanović Karadžić: La Serbia e l'Europa”, *Stampa Triestina*, Trieste, 1990.
- Dogo, Marco, „Una nazione di pii mercanti. La comunità serbo-illirica di Trieste, 1748–1908”, *Storia economica e sociale di Trieste*, Roberto Finzi e Giovanni Panjek, vol. I. Trieste: Lint, 2001.
- Dogo, Marco, „La comunità serbo-illirica di Trieste 1751–1914”, in *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana editoriale, 2009, 19–37. У српском преводу објављено под насловом „Народ побожних трговаца. Српско-илирска заједница у Трсту 1751–1914”.
- Errante Parrino, Salvatore, „Ortodossi a Belgrado di Varmo per Kantakuzina”, *Messaggero Veneto*, Udine, 13.8.2005.
- Fin, Monica, „I libri serbi e Venezia”, in *La voce della biblioteca*, Padova: Università degli Studi di Padova, 1982 19/2012, 79–100.
- Fuiano, Mario, „La colonia slava di Devia nel corso del secolo XI”, у *Rapporti demografici e popolativi*. Atti di Congresso di Foggia e Gargano, 5–8 ottobre 1978, Roma, 1981 (Congresso sulle relazioni tra le due sponde adriatiche, 2), 41–52.
- Zocchi, Terenzio, „Cupello, ex colonia serbo-croata”, in *Il trigno*, 24.02.2018, rubrica „Storia”, www.iltrigno.net/focus/storia/5061/cupello-ex-colonia-serbo-croata.
- Indelicato, Alberto, „L'Italia e la Serbia 1778–1914”, *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana editoriale, 2009.
- Janićijević, Radojka, „Tršćanski brodovlasnik Spiridon Gopčević”, *Glasnik Pomorskog muzeja u Kotoru*, 2005.
- Јанковић, Зорица, „Два века од Доситејевог доласка у Србију. Востани и возбуди се”, *Време*, број 867, 16. 8. 2007, култура.
- Kos, Ana, Djurdjija Borovnjek, Jelica Reljic, „La scuola serba 'Jovan Miletic' di Trieste 1782–1914”, *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana editoriale, 2009.
- Костић, Мита, „Српско трговачко насеље у Трсту у 18. веку”, *Историјски часопис*, V/1954–1955, Београд, 1955.
- Ковачић, Ристо, „Српске насеобине у јужној Италији” у *Гласник Српског ученог друштва*, књига 62, Београд, 1885.
- Lazarević Di Giacomo, Persida, „La letteratura serba in esilio a Venezia tra la fine del '700 e l'inizio del '800”, *Pagina Zero – Letterature di frontiera*, n. 9, Udine: 2006.
- Lenoci, Leonardo, „La Confraternita della Comunità serbo-ortodossa di Trieste”, *Quaderni storici. Le confraternite Cristiane e Mussulmane*, 2, Trieste: EUT, 2001, 165–180.

- Leto, Maria Rita, "La 'Fortuna' in Italia della poesia popolare serbocroata dal Tommaseo al Kasandric", in *Europa Orientalis*, n. 14, 1995.
- Лопандић, Душко, „Везе наших и румунских владарски породица. Велике мајке Румунке”, 27.12.2007.
<https://illyria.proboards.com/thread/285/veze-nasih-rumunskih-vladarskih-porodica>
- Lofredo, Mario, *Presenze slave in Italia meridionale (secoli VI–XI)*, Schola Salernitana – Annali XX (2015), Salerno: Lavegliacarlone, 2015.
- Мазаровић, Крисифор, „Хроника Мазаровића”, у *Analisti, hroničari, biografii*, izbor, predgovor, napomene i redakcija prevoda Miloš Milošević, Цетиње: 1996.
- Malaterra, Goffredo, "De rebus gestis", I 16, "De rebus gestis Rogeri Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius", a cura di Ernesto Pontieri, Bologna: Zanichelli, 1927–1928, у *raccolta Rerum Italicarum Scriptores*, 5(1), 16–17, III, 15, 66.
- Messina, Michela, "Popovich", in *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana Editoriale, 2009.
- Милошевић Ђорђевић, Нада, Српске народне епске песме и баладе, Београд: Завод за уџбенике, 2001.
- Миљковић, Бојан, „Немањићи и Свети Никола у Барију”, у *Зборник радова XLIV Београд: Византолошки институт*, 2007.
- Mitrovic, Marija, "La biblioteca della comunità serbo-ortodossa nel contesto culturale serbo", in *Le genti di San Spiridone*, Trieste: Silvana Editoriale, 2009, 175.
- Михајловић, Миодраг, „Скавун и њихове изворске виле” у *Српско наслеђе*, Историјске свеске, број 3, Београд: март 1998.
- Михаиловић, Татјана, „Краљица Јелена, знаменита личност српске историје и културе”, у *Јелена велика краљица*, Краљево: Народни музеј, 2014.
- Morlacchetti, Erica, "La costa dalmata e i rapporti tra le due sponde d'Adriatico attraverso le fonti del monastero benedettino delle isole Tremiti (sec. XI)", у *Mélanges de l'Ecole française de Rome – Moyen Age*, 128–1, Roma: Ecole française de Rome 2016.
- Мучибабић, Спасоје и Стеван Сикимић, „Сава Владиславић – један од привих утемељивача ратне вештине”, *Војно дело*, Београд: Универзитет одбране, Медицински факултет Војномедицинске академије, 2011, вол. 63, бр. 4.
- Орфелин, Захарије, *Славено-србски Маџазин 1768*, фототипско издање, Нови Сад: Матица српска, 1960.
- Остојић, Александар, Милена Павловић Барили, часопис „Профил”, Београд, 2012.
- Пантић, Мирослав „Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 24/3–4, Београд, 1961.
- Пантић, Мирослав, „Непозната бугаршчица о деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века” у *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXV, 1977.

- Peregrinus, Camillus, *Historia principu Longobardorum*, paragrafo "Cronici Neapolitani" Napoli: ex Typographia Johannis de Simone, MDCCLI.
- Петровски, Бобан, Воисава Трибалда, Герг Кастриоти Скендерберг (1405–1468), Материали од научниот сабир, по повод 600 години од неговото раѓање, одржан во Скопје на 25. и 26. новември 2005, Скопје, 2006, 67–78.
- Pillon, Giorgio, *I Savoia nella bufera: parlano i testimoni*, in "Candido", 43, 26. 10. 1958.
- Rešetar, Milan, "Die serbokroatischen Kolonien Suditaliens", u *Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung*, IX, Wien, 1911.
- Rohlf, Gerhard, "Igne colonie slave sulle coste del Gargano", u *Manuali di Filologia e Storia XVI*, ID, Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia, Firenze: Sansoni, 1972.
- Самарџић, Милослав, „Војвода Доброслав Јевђевић” у Српски биографски речник, Нови Сад: Матица српска, 2009.
- Самарџић, Милослав, „Јубилеј Српских новина: број 700” у *Српске новине*, Година LXXII, број 700, Чикаго: Организација српских четника „Равна Гора”, октобар 2017.
- Спремић, Момчило, Повијест школе – К.К. Бранковић,
https://www.srpskagimnazija-zg.org/cir.php?page=povijest_skole/biografija_k_k_b
- Spremić, Momčilo, Beograd u Furlaniji (1. izd.). Beograd: Muzej Srpske pravoslavne crkve, 2003.
- Spremić, Momčilo, „Kanatakuzina (Katarina) Branković”, Smederevo: Mons Aureus: *Časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja*, br. 30, 2010, 81–108.
- Спремић, Момчило, Деспот Стефан Бранковић Слепи, Глас CDXIV, Београд: САНУ, Одељење историјских наука, књ. 15, 2010.
- Stojković-Mirić, Jelena. <https://www.opanak.rs/pesma-milene-barili-koju-je-napisala-sa-samo-7-godina/>
- Stojković-Mirić, Jelena. <https://srebrnastopaperje.wordpress.com/2013/02/12/na-kutku-belog-oblaka-spava-nejasna-tuga-milena-pavlovic-barilli/>
- Субашић, Борис, „Вивалди је компоновао и у част грофа Саве”, Београд: *Новости*, 11.10.2020, рубрика Култура.
- Субашић, Борис, „Српска икона у Барију сачувала лик Светог Николе”, интервју Владимира Давидовића, Београд: *Новости*, 19. 12. 2015, репортаже.
- Томашевић, Радован, „Отргнути мирисни цвет бујног нашег врта”, *Српско наслеђе. Историјске свеске*, број 3, Београд: Глас, март 1998.
- Томић, Јован, „Кад је и с којим смером основана словенска штампарија Димитрија Теодосија у Млечима”, Глас Српске краљевске академије, бр. 133, Београд, 1929.
- Čuk, Ljiljana, *Riznica srpska*, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=187.0>
- Фин, Моника, „Венеција и српска књига”, у *Глас библиотеке*, Падова: Универзитет Падова, 1982.

- Hraste, Mate, „Nepoznate slavenske kolonije na obalama Gargana” u *Kolo Matice Hrvatske*, 5, Zagreb, 1963.
- Capaldo, Marco, “Un insediamento slavo presso Siracusa nel primo millenio d.C.” u *Europa Orientalis* 2, 1983. Studi e ricerche sui paesi dell’Est europeo II, Studi in onore di Angelo Tamborra, 5–17.
- Cerone, Francesco, “La politica orientale di Alfonso d’Aragona”, Archivio storico per le province napoletane, vol. 28, Napoli: Società italiana di storia patria, 1903, 154–212, reg. zu 1–83, 1876–1964, 1966.
- Colapietra, Raffaele, “Aquila e l’Abruzzo nell’età Aragonesa”, y *Rivista storica del Mezzogiorno*, anno I, fasc. I–II (1966).
- Цвијетићанин, Милан М, „Војвода Доброслав Јевђевић” у Гласник српског историско-културног друштва „*Нєїош*” у Америци, свеска 11, Чикаго, Илиноис, јун 1963.
- Цвијетићанин, Милан, М, „Како је писао и говорио српски четнички војвода Доброслав Јевђевић”, у *Српске новине, ѿлас српских бораца*, година XVII, број 164, Чикаго: Организација српских четника Равна Гора, децембар 1962.
- Цвијић, Јован, „Географски и културни положај Србије”, Сабрана дела, књига 3, Београд: САНУ, 1987.
- Чалић, Боривој, Ризница српска, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=187.0>
- Šimunović, Petar, „Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarščica” u *Narodna umjetnost*, knjiga 21, Zagreb, 1984, 53–68.
- Šunjić, Marko, O migraciji „de partibus Sclavonie” u Markama do polovine XV stoleća (Ancona), Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 8 (1974–1975).

ЗАХВАЛНОСТ

За помоћ и подршку у реализацији књиге захваљујем Министарству културе и информисања Републике Србије, Архиву Војводине и др Небојши Кузмановићу, директору Архива, рецензентима књиге: проф. др Момчилу Павловићу, проф. др Миливоју Павловићу и др Дејану Булићу, те пријатељима који су ме својим знањем и љубављу усмеравали и храбрили: Владимиру Давидовићу, Бранку Вукомановићу, Гордани Милосављевић, Срећку Милићу, Марку Лопушини, Гастану и Славици Паолило, Милославу Самарџићу, Ненаду Чудићу, Драгој и Бори Драгашевић, др Милићу Милићевићу и Јурију Козијанину.

О АУТОРУ

Др Мила (Радмила) Михајловић, историчар, комуниколог, уметник, новинар, преводаца – гимназију је завршила у Зрењанину, а факултет у Риму, Конзерваторијум „Санта Ђеђилија” – одсек соло певања. Магистрирала у Београду, Факултет музичких уметности, ментор Звонимир Крнетић. Докторирала са највишом оценом на тему „Културно памћење тршћанских Срба”, Факултет за културу и медије, Универзитет „Џон Незбит”, Београд, ментор проф. др Миливоје Павловић.

Одлуком Матичног одбора Министарства просвете Републике Србије, стекла је звање научног сарадника хуманистичких наука, научна грана: историја.

Члан је УКС, УНС, Историјске секције Српског лекарског друштва.

Аутор је десетак научних књига од којих су неке преведене на стране језике. Свечаним представљањем њене књиге *За српску војску – једна заборављена ѝрича* у издању италијанског Генералштаба оружаних снага, држава Италија је званично отворила обележавање 100 – годишњице од почетка Првог светског рата.

Добитник је Награде Града Зрењанина за 2012, Специјалне награде жирија италијанске књижевне награде „Черуљо” за 2014, признања УКС „Благодарје” за 2014, Златне значке Културно-просветне заједнице Србије за 2017. За књигу *Културно памћење тршћанских Срба* добитник је повеље „Растко Петровић” 2017. за најбоље прозно дело године.

Пошта Србије је 21. јануара 2020. године објавила специјалну серију поштанских марака и вредносница *Италијански морнари за српску војску у Великом рају* са фотографијама преузетим из њене истоимене књиге.

На Срећење 2022. године поводом Дана Државности Србије, председник Републике Србије одликовао ју је Сребрном медаљом за заслуге.

Истакнута личност Срба у свету, била је почасни гост јубиларног 50. Српског дана на Нијагаринима водопадима на позив Српске народне одбране у Канади.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
УВОД: КУЛТУРА, ИСТОРИЈА ИДЕНТИТЕТ	
Појам и значај културног памћења	13
Прошлост као друштвена творевина	15
Однос историје и памћења	16
Култура, историја и идентитет	17
Кратак историографски приказ и методологија истраживања ..	21
I. ТРАГОВИМА СРБА КРОЗ СЕВЕРНУ ИТАЛИЈУ	
I.1 ТРСТ	27
I.1.1 Црква Светог Спиридона	28
I.1.2 Српска библиотека у Трсту	29
I.1.3 Српске тршћанске палате	32
I.1.4 Српско гробље у Трсту	34
I.2 УДИНЕ	44
I.2.1 Београд на Варму: дом три српска деспота и четири светитеља	44
I.2.2 Породица Дечани	56
I.2.3 Вила Италија у Мартињаку	58
I.2.4 Палата Београд у Удинама	60
I.3 ВЕНЕЦИЈА	65
I.3.1 Венецијанка Ана Дандоло, прва српска краљица династије Немањића	65
I.3.2 Школа Светог Ђорђа и Трифуна или Школа Скјавона	67
I.3.3 Венеција, центар српског штампарства 17. и 18. века	69
I.3.4 Венецијански буквар Саве Инока	73
I.3.5 Захарије Орфелин, блистава звезда српског барокног штампарства и просветитељства	75

I.3.5.1 Горестни плач	76
I.3.5.2 Орфелин: претеча српске и европске књижевности за децу	78
I.3.5.3 Орфелинов <i>Словенски буквар</i>	78
I.3.5.4 Први српски часопис и први српски сонет	79
I.3.5.5 Житије Петра Великог	80
I.3.5.6 Повратак у Аустријску царевину и последња велика дела	81
I.3.6 Павле Соларић: српско просветитељство у Трсту и Венецији	84
I.3.7 Однос Венеције према српском штампарству	88
I.3.8 Гроф Сава Владиславић	92
I.3.8.1 Мисија Саве Владиславића у Венецији и Риму	97
I.3.8.2 Царски опуномоћени министар у Ватикану	98
I.3.8.3 Женидба унуком венецијанског дужда	100
I.3.8.4 Вивалдијева опера Сави у част	103
I.3.8.5 Тријумф храбрости у славу Саве Владиславића	107
I.4 ЈЕЗОЛО: Златна медаља за хероја Драгана	118
I.5 ВИКОФОРТЕ: Место вечности за Његошеву праунуку	121
I.6 ВОЈНА ГРОБЉА И КОСТУРНИЦЕ НА СЕВЕРУ ИТАЛИЈЕ	124
II. ТРАГОВИМА СРБА КРОЗ СРЕДЊУ ИТАЛИЈУ	
II.1 ПРАТОЛИНО: Вила Демидов, уточиште кнеза Павла од Југославије	131
II.2 ВАТИКАН: Дарови српске Велике краљице Јелене	138
II.3 РИМ	141
II.3.1 Црква Ара Коели и Катарина Косача Котроманић	141
II.3.2 Вила Абамелек, римско наслеђе кнеза Павла Карађорђевића	145
II.3.3 Некатоличко гробље у Риму	149
II.3.4 Милена Павловић Барили	153
II.3.5 Војвода Доброслав Јевђевић	158
II.3.6 Србин Драго Поповић	164
II.3.7 Српске дипломате у Риму	166
II.4 АНКОНА И БОЛОЊА: Трагом Божидаревића	174
II.5 ФАНО, СЕНИГАЛИЈА, РАВЕНА, РИМИНИ	180

II.6 ПЕЗАРО	183
II.6.1 Братства српских досељеника у Пезаро	186
II.6.2 Света Петка српска	188
II.7 ВАСТО	191
II.7.1 Закон о опорезивању Срба из 1290.	193
III. ТРАГОВИМА СРБА КРОЗ ЈУЖНУ ИТАЛИЈУ	
III.1 БАРИ	199
III.1.1 Дарови српских краљева	201
III.2 ЂОЈА ДЕЛ КОЛЕ	206
III.3 БАРЛЕТА	209
III.4 ДЕВЕТ СРПСКИХ КОЛОНИЈА У ПОКРАЈИНИ МОЛИЗЕ ...	214
III.5 ЂИНЕСТРА ДЕЉИ СКЈАВОНИ	220
III.6 ПОЛИКАРНО ДЕ' СКЈАВОНИ	221
III.7 НАПУЉ	223
III.7.1 Људевит Вуличевић, песник узвишеног родољубља	223
III.7.2 Никола Нери, живот за слободу Италије	227
III.8 МАТЕРА	230
III.9 НАПУЉСКО КРАЉЕВСТВО И СРПСКИ ВЛАДАРИ	237
III.9.1 Генеза односа напуљских краљева и српских владара у пре-арагонском периоду	237
III.9.2 Нормани, Анжујци, Арагонци и српски краљевски и капетани	239
III.9.3 Арагонско краљевство и Бранковићи	244
III.9.4 Стефан Бранковић Слепи и Напуљска краљевина	252
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	257
<i>Извори и лијитерајтура</i>	<i>263</i>
<i>Захвалности</i>	<i>275</i>
<i>О аутору</i>	<i>277</i>

Мила Михајловић
ПОВЕСТ СРБА НА АПЕНИНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Издавачи

Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

Oltre il mare

Рим

За издаваче

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Лектура

Марија Михајловић, Радован Михајловић

Дизајн корица

Media Art Content, Нови Сад

Прелом

Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-81930-94-6

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(=163.41)(450)

МИХАЈЛОВИЋ, Мила, 1961–

Повест Срба на Апенинском полуострву / Мила Михајловић. -
Нови Сад : Архив Војводине ; Рим : Oltre il mare, 2022 (Нови Сад :
Сајнос). - 281 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Стр. 5–7: Предговор / Миливоје Павловић. - Напомене и библио-
графске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-81930-94-6

а) Срби - Историја - Апенинско полуострво

COBISS.SR-ID 83608841

Друга страна памћења је – заборав.

Ова књига је нека врста пилуле против заборав.

Проф. др Миливоје Павловић

ISBN 978-86-81930-94-6

9 788681 193094